

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
ΠΜΣ «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι
(1991 – 1995)

Νικόλαος Συκιανάκης

Επιβλέπων καθηγητής: Ηλίας Σκουλίδας

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική και οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι (1991 – 1995)

Νικόλαος Συκιανάκης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ηλίας Σκουλίδας

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Αθανάσιος Λούπας

Διδάκτωρ ΑΠΘ, Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Προλεγόμενα – Ευχαριστίες

Λέγεται πως όποιος ζήσει σε εποχές δραματικών αλλαγών είναι ταυτόχρονα τυχερός και άτυχος. Τυχερός διότι γίνεται μάρτυρας ιστορικών στιγμών και γεγονότων που διαμορφώνουν την παγκόσμια ιστορία. Άτυχος διότι οι μεταβατικές περίοδοι συνοδεύονται από αβεβαιότητα για το μέλλον, συγκρούσεις και αντιπαράθεσεις με νικητές και ηττημένους. Ανήκω σε μια γενιά που είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Ειδικά η τελευταία, που είχε ως συνέπεια τους γιουγκοσλαβικούς πολέμους της δεκαετίας του 1990 και τον πολυκερματισμό στα Βαλκάνια, αποτέλεσε πρόκληση για την Ελλάδα, καθώς έναν νέο τοπίο διαμορφώνονταν στα βόρεια των συνόρων της. Έτσι, κατέρρευσαν οι τότε διαχωριστικές γραμμές που είχαν επιβληθεί κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, ενώ νέα πεδία αντιπαράθεσης εμφανίστηκαν, βασισμένα σε εθνικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά κριτήρια, τα οποία παρέπεμπαν στις διαιρέσεις του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Προσωπικά για μένα, η αναζήτηση της θέσης και της σχέσης της Ελλάδας με τα Βαλκάνια, καθώς και η σημασία των κοινών θρησκευτικών και πολιτισμικών στοιχείων ήταν κάτι που ήθελα να μελετήσω εδώ και 30 χρόνια. Η επαγγελματική σταδιοδρομία που ακολούθησα δεν μου έδωσε αυτή τη δυνατότητα, έτσι παρέμενε πάντα κάποιο απωθημένο. Ολοκληρώνοντας έναν κύκλο σε θέσεις διοίκησης στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, το 2023 εγγράφηκα στο ΠΜΣ «Νεότερη & και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία» που μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με μια ανεκπλήρωτη επιθυμία, να σπουδάσω ιστορία. Φθάνοντας στο τέλος της διαδρομής θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους ανεξαιρέτως τους καθηγητές – συμβούλους μου στο ΠΜΣ, που καταφέρνουν να παρακινήσουν το ενδιαφέρον των φοιτητών τους, ο καθένας στο αντικείμενο του, συμβάλλοντας στην λειτουργία αυτού του πρωτοποριακού μεταπτυχιακού προγράμματος. Ιδιαίτερως θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επίκουρο Καθηγητή Ηλία Σκουλίδα για τη συνεργασία που είχαμε, τις γόνιμες επισημάνσεις του στα κείμενα μου και γενικότερα για τον προσωπικό του χρόνο που άπλετα αφιέρωσε στην επίβλεψη της παρούσας εργασίας. Ευχαριστώ επίσης τον Δρ. Αθανάσιο Λούπα για τα χρήσιμα σχόλια του. Τέλος επιθυμώ να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, τους φίλους και συναδέλφους μου που ενθάρρυναν την προσπάθεια μου αυτή κατά τα τελευταία τρία έτη.

Αγία Παρασκευή Αττικής, 28/6/2026

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία μελετά τους παράγοντες που διαμόρφωσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τους γιουγκοσλαβικούς πολέμους της περιόδου 1991–1995. Αρχικά αναλύεται η ιστορική εξέλιξη της Γιουγκοσλαβίας από την ίδρυσή της έως την κρίση της δεκαετίας του 1980, με έμφαση στις οικονομικές, πολιτικές, εθνοτικές και θεσμικές διεργασίες που οδήγησαν στη διάλυσή της. Υποστηρίζεται ότι οι εθνοτικές αντιθέσεις υπήρχαν ήδη από τη δημιουργία του κράτους, ενώ η διακυβέρνηση του Τίτο κατόρθωνε μόνο να τις συγκρατεί. Παρουσιάζονται επίσης οι εξελίξεις που οδήγησαν στην απόσχιση των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών και εξετάζονται οι πόλεμοι στην Κροατία και τη Βοσνία, καθώς και η παρέμβαση του διεθνούς παράγοντα.

Στη συνέχεια εξετάζονται οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά τον 20ό αιώνα, με έμφαση στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και ιδιαίτερα στην ανάδυση του Μακεδονικού ζητήματος, το οποίο αποτέλεσε βασικό σημείο τριβής στις διμερείς σχέσεις. Η διάλυση της ομοσπονδίας και οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια υποχρέωσαν την Ελλάδα να επανεξετάσει την εξωτερική πολιτική της στα Βαλκάνια. Η εργασία διερευνά τη στάση της Ελλάδας απέναντι στη γιουγκοσλαβική κρίση, υπό το πρίσμα της προνομιακής σχέσης που είχε οικοδομήσει με τη Σερβία, καθώς και τις διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό ζήτημα την περίοδο 1991–1995. Αναλύονται οι παράγοντες που καθόρισαν τις επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο γιουγκοσλαβικό, εστιάζοντας ιδιαίτερα στο ρόλο της εγχώριας πολιτικής σκηνής και της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας. Ειδικότερα η εμπλοκή του λαϊκού παράγοντα αλλά και ο κομματικός ανταγωνισμός δυσχέραναν ουσιαστικά την προσπάθεια γρήγορης εξεύρεσης λύσης στο ζήτημα της ονομασίας της ΠΓΔΜ. Περαιτέρω, η προνομιακή σχέση Ελλάδας και Σερβίας, η οποία βασιζόταν, τόσο στις αντιλήψεις περί εθνικού συμφέροντος, όσο και σε ιστορικούς και πολιτισμικούς παράγοντες επίδρασαν σημαντικά στις σχέσεις της Ελλάδας με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη αλλά και τους εταίρους και συμμάχους της.

Συμπερασματικά, η γιουγκοσλαβική κρίση αποτέλεσε κρίσιμη δοκιμασία για την ελληνική διπλωματία, επηρεάζοντας σημαντικά τη διεθνή θέση της Ελλάδας στο πρώιμο μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον.

Λέξεις – Κλειδιά

Ελληνική εξωτερική πολιτική, Βαλκάνια, Γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι.

The Greek Foreign Policy and the Yugoslav Wars

Nikolaos Sykianakis

Abstract

This master's dissertation examines the factors that shaped Greek foreign policy during the Yugoslav Wars of 1990–1995. It begins by analyzing the historical evolution of Yugoslavia from its establishment to the crisis of the 1980s, with particular emphasis on the economic, political, ethnic, and institutional processes that led to its disintegration. It argues that ethnic tensions had existed since the creation of the state, while Tito's regime was only able to contain them temporarily. The study also presents the developments that led to the secession of the Yugoslav republics and examines the wars in Croatia and Bosnia, as well as the role of the international community in the Yugoslav crisis.

The thesis then explores Greek–Yugoslav relations throughout the twentieth century, with emphasizing on the Cold War period and particularly the emergence of the Macedonian Question, which became a major source of tension in bilateral relations. The dissolution of the Yugoslav federation and the geopolitical transformations in the Balkans compelled Greece to reassess its foreign policy in the Balkans. The study analyzes the diplomatic developments surrounding the Macedonian issue during the period 1991–1995 and Greece's stance toward the Yugoslav crisis considering the privileged relationship it had developed with Serbia.

Furthermore, the dissertation investigates the factors that shaped Greek foreign policy choices regarding the Yugoslav question, focusing particularly on the role of domestic politics and Greek political culture. More specifically, public involvement and partisan competition significantly hindered efforts to reach a prompt settlement of the naming dispute concerning the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM). In addition, the privileged relationship between Greece and Serbia, grounded both in perceptions of national interest and in historical and cultural ties, had a substantial impact on Greece's relations with other Balkan states as well as with its partners and allies.

In conclusion, the Yugoslav crisis constituted a critical test for Greek diplomacy, significantly affecting Greece's international position during the early post-Cold War period.

Keywords: Greek Foreign Policy, Balkans, Yugoslav Wars.

Περιεχόμενα

Προλεγόμενα – Ευχαριστίες	iv
Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Συνοτομογραφίες & Ακρωνύμια.....	viii
1. Εισαγωγή.....	1
2. Η Γιουγκοσλαβία στον 20 ^ο αιώνα.....	5
2.1. Από τη Σερβία στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων.....	5
2.2. Η Γιουγκοσλαβία κατά το μεσοπόλεμο (1918-1939)	8
2.3. Η Γιουγκοσλαβία κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1941-1945)	10
2.4. Η Γιουγκοσλαβία στη μεταπολεμική περίοδο: Η διακυβέρνηση Τίτο (1945-1980).	12
2.5. Η Γιουγκοσλαβία σε κρίση (1980-1989).	15
3. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις (1918-1989).....	21
3.1. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά το μεσοπόλεμο (1918-1941).....	21
3.2. Η ανάδυση του Μακεδονικού ζητήματος	22
3.3. Η διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο (1945-1989).	25
3.4. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στον εμφύλιο πόλεμο (1945-1949).	29
3.5. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στον Ψυχρό Πόλεμο (1950 – 1974).	31
3.6. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στη Μεταπολίτευση (1974 – 1989).....	33
4. Οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι - Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.	37
4.1. Οι πολιτικές εξελίξεις των ετών 1990 – 1991: Η ανεξαρτησία Κροατίας και Σλοβενίας.	37
4.2. Ο ρόλος του διεθνούς παράγοντα στη γιουγκοσλαβική κρίση (1990 – 1991).	40
4.3. Ο πόλεμος στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη (1992 – 1995).....	41
4.4. Οι εξελίξεις στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία	46
4.5. Τα επακόλουθα των γιουγκοσλαβικών πολέμων	47
5. Η Ελλάδα και η γιουγκοσλαβική κρίση (1990-1995).....	50
5.1. Οι στοχεύσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια κατά την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο.	50
5.2. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1991).....	51
5.3. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1992).....	53
5.4. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1993 – 1995).....	54
5.5. Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη βοσνιακή κρίση (1991-1993).....	56
5.6. Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη βοσνιακή κρίση (1993-1996).....	58
6. Ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο γιουγκοσλαβικό.	61
6.1. Παράγοντες που διαμόρφωσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια στη δεκαετία του 1990	61
6.2. Η επίδραση της εγχώριας πολιτικής στις εξελίξεις στο μακεδονικό (1991-1993).	63
6.3. Αποτίμηση της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων στο μακεδονικό.....	66
6.4. Αποτίμηση της ελληνο-σερβικής προσέγγισης στη δεκαετία του 1990	69
6.5. Η επίδραση της πολιτικής κουλτούρας στην ελληνική εξωτερική πολιτική στο γιουγκοσλαβικό.	73
7. Συμπεράσματα	78
Βιβλιογραφία.....	82

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΓΚ	Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΚ	Κομμουνιστικό Κόμμα
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΛΔ	Λαϊκή Δημοκρατία
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΝΟΦ	Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΟΔΓ	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΠΓΔΜ	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΣΝΟΦ	Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΣΔ	Σοσιαλιστική Δημοκρατία
FYROM	Former Yugoslav Republic of Macedonia
HDZ	Κροατική Δημοκρατική Ένωση
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
JNA	Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός
NATO	North Atlantic Treaty Organization
VMRO	Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση

1. Εισαγωγή

Ο τερματισμός του ψυχροπολεμικού διπολισμού, ως συνέπεια της κατάρρευσης των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης το 1989 υπήρξε γεγονός καθοριστικής σημασίας στη διαμόρφωση ενός καινούργιου γεωπολιτικού τοπίου παγκοσμίως. Οι προϋπάρχουσες ιδεολογικές διαχωριστικές γραμμές έδωσαν τη θέση τους σε διαφοροποιήσεις και αντιπαραθέσεις βασισμένες σε εθνικά κριτήρια. Στο πλαίσιο αυτό στην Ευρώπη κάποια κράτη, όπως η Τσεχοσλοβακία, η Γιουγκοσλαβία και η ΕΣΣΔ έπαψαν να υφίστανται δίνοντας τη θέση τους σε νέα. Ειδικότερα η βίαιη αποσύνθεση του Γιουγκοσλαβίας υπήρξε η σημαντικότερη εμπόλεμη σύρραξη επί ευρωπαϊκού εδάφους μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο και προήλθε από τις αντικρουόμενες επιδιώξεις των συστατικών της μερών. Για την Ελλάδα η προκληθείσα αστάθεια και οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις που συνέβησαν στα βόρεια των συνόρων αποτέλεσαν πρόσθετη αιτία ανησυχίας και για αυτό το λόγο επιθυμούσε να είναι παρούσα στις εξελίξεις.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετήσει την ελληνική εξωτερική πολιτική στη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων της περιόδου 1991 – 1995. Η εργασία εστιάζει στην προσπάθεια της Ελλάδας να ισορροπήσει ανάμεσα στις υποχρεώσεις της που απέρρεαν από την ένταξή της σε δυτικούς διεθνείς οργανισμούς και στην επιδίωξη της να προωθήσει τα δικά της εθνικά συμφέροντα, τα οποία περιλάμβαναν τη διατήρηση στενών σχέσεων με τη Σερβία. Επίσης εξετάζεται το πώς η ελληνική διπλωματία και πολιτική τάξη αντιμετώπισε το πρόβλημα από την ανεξαρτησία της ΠΓΔΜ και της ονομασίας με την οποία θα αναγνωρίζονταν, ζήτημα που παρέμεινε σε εκκρεμότητα επί 27 έτη, ως το 2018. Η εξεταζόμενη περίοδος οριοθετείται από τις πρώτες αποσχιστικές κινήσεις εντός της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας το 1991 και λήγει το 1995, έτος κατά το οποίο, συμπτωματικά, υπογράφηκαν η συμφωνία του Dayton αλλά και η Ενδιάμεση Συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔΜ. Οι διεθνείς αυτές συμφωνίες τακτοποιούσαν, έστω αποσπασματικά, εκκρεμότητες που οφείλονταν στη βεβιασμένη διάλυση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας. Εκτός όμως από την ιστορική καταγραφή των πολιτικών επιλογών και των διπλωματικών προσπαθειών της Ελλάδας, η παρούσα εργασία αποσκοπεί στο να καταδείξει τους παράγοντες εκείνους που συντέλεσαν στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής στα Βαλκάνια τη δεκαετία του 1990, δίνοντας έμφαση στην επίδραση, τόσο της εγχώριας πολιτικής, όσο και της πολιτικής κουλτούρας. Η εργασία διαρθρώνεται ως ακολούθως.

Το Κεφάλαιο 2 παρουσιάζει ένα συνοπτικό ιστορικό της Γιουγκοσλαβίας κατά τον 20^ο αιώνα. Αρχικά αναφέρεται στη συγκρότηση του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων το 1918, μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, υπό την πρωτοκαθεδρία της Σερβίας και τις αντιθέσεις που από την αρχή υπήρχαν ανάμεσα στους υποστηρικτές του συγκεντρωτικού και του αποκεντρωτικού συστήματος για τη διοίκηση του κράτους. Στη συνέχεια εξετάζεται ο σημαίνων ρόλος της αντιστασιακής δράσης των παρτιζάνων του Τίτο κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο και η συμβολή τους στη συγκρότηση μεταπολεμικά της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Επίσης, το γιουγκοσλαβικό μοντέλο της αυτοδιαχείρισης, αλλά και η αποτύπωση των αντίρροπων τάσεων στο εσωτερικό της στο ομοσπονδιακό Σύνταγμα. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παράθεση των αιτιών που προκάλεσαν την παρακμή της Γιουγκοσλαβίας, όπως και των σημαντικότερων γεγονότων της δεκαετίας του 1980 που οδήγησαν στη διάλυσή της.

Το Κεφάλαιο 3 αναλύει τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις την περίοδο 1918 – 1989. Υποστηρίζεται πως η σχέση Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας ήταν ετεροβαρής, εξαιτίας του μεγέθους και της ηγεμονικής της παρουσίας της τελευταίας στη Βαλκανική χερσόνησο, αλλά και της διεθνούς θέσης της ως ιδρυτικού μέλους του Κινήματος των Αδεσμεύτων. Οι σχέσεις των δύο κρατών υπήρξαν εχθρικές στην περίοδο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, όμως η ρήξη Στάλιν – Τίτο το 1948 επέτρεψε την προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με τη Δύση, άρα και την σημαντική βελτίωση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται εκτενής αναφορά στην ανάδυση του μακεδονικού ζητήματος, το οποίο σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε ανεπίλυτο διμερές ζήτημα και αποτέλεσε, ενίοτε, αφορμή παρεμβάσεων της Γιουγκοσλαβίας στα εσωτερικά της Ελλάδας. Το Κεφάλαιο 4 αναφέρεται στα γεγονότα των αρχών της δεκαετίας του 1990 που οδήγησαν στην απόσχιση από τη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία των διαφορών ομόσπονδων δημοκρατιών και εντέλει στο ξέσπασμα των γιουγκοσλαβικών πολέμων. Συγκεκριμένα εξετάζονται συνοπτικά τα βήματα προς την ανεξαρτησία της Σλοβενίας, της Κροατίας, της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης και της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Τέλος, το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται και στις μεσολαβητικές προσπάθειες της Ε.Ε.¹ και γενικότερα στην εμπλοκή του διεθνούς παράγοντα στη γιουγκοσλαβική κρίση.

¹ Η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) ονομάζονταν τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Για λόγους ομοιομορφίας θα αναφέρεται παντού στο κείμενο ως Ε.Ε.

Το Κεφάλαιο 5 εστιάζει στο πώς επηρεάστηκε η Ελλάδα από την γιουγκοσλαβική κρίση. Ειδικότερα ποιες ήταν οι επιλογές και οι κινήσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προκειμένου να αντιμετωπίσει τις συνέπειες που προήλθαν από την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Σημαντικότερο ζήτημα που η ελληνική διπλωματία κλήθηκε να αντιμετωπίσει ήταν το αίτημα ανεξαρτησίας της ΣΔ της Μακεδονίας και κατ' επέκταση το όνομα με το οποίο θα αναγνωρίζονταν διεθνώς, αλλά και η απάλειψη των αλυτρωτικών αναφορών που το Σύνταγμα της περιείχε σε βάρος της Ελλάδας. Εξετάζονται οι διπλωματικές ενέργειες των κυβερνήσεων της περιόδου 1991-1995 και οι μεσολαβητικές προσπάθειες που αναλήφθηκαν στο πλαίσιο της Ε.Ε. και του ΟΗΕ για την εξεύρεση κοινά αποδεκτής λύσης. Στο κεφάλαιο αυτό επίσης εξετάζονται η θέση της Ελλάδας απέναντι στους εμπολέμους στη Γιουγκοσλαβία, η ιδιαίτερη σχέση που ανέπτυξε με τη Σερβία, καθώς και οι μεσολαβητικές προσπάθειες που ανέλαβε για τον τερματισμό του πολέμου στη Βοσνία.

Στο Κεφάλαιο 6 αναλύονται οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική στο γιουγκοσλαβικό. Δίνεται έμφαση στο πώς γινόταν αντιληπτό στην Ελλάδα ένα αίσθημα απειλής για την ασφάλειά της, εξαιτίας των τεκτονικών γεωπολιτικών αλλαγών που συντελέστηκαν στα Βαλκάνια μετά το 1990. Το αίσθημα αυτό είχε άμεση επίπτωση στις στάσεις και τις απόψεις της ελληνικής κοινής γνώμης. Περαιτέρω, η προοπτική αναγνώρισης ανεξάρτητου κράτους με το όνομα «Μακεδονία», αλλά και ευρύτερα η εμπλοκή του διεθνούς παράγοντα στη γιουγκοσλαβική κρίση, εξήγειρε τα αμυντικά αντανακλαστικά της κοινής γνώμης και κατά συνέπεια συνέβαλε στη διαμόρφωση συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών που περιόριζαν σημαντικά τους διπλωματικούς χειρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης. Επομένως στην παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζονται αναλυτικά, τόσο η επίδραση της εγχώριας πολιτικής σκηνής, όσο και ευρύτερα της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας στον καθορισμό των επιλογών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια.

Προκειμένου να αποτιμηθούν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια και ειδικότερα αναφορικά με την πρώτη Γιουγκοσλαβία, χρησιμοποιήθηκαν συγκεκριμένες βιβλιογραφικές πηγές που καλύπτουν τα γεγονότα της υπό εξέταση περιόδου. Αυτές οι πηγές προέρχονται είτε από δημοσιογραφικές έρευνες (βλ. Λυγερός, Μίχας, Τζίμας), είτε αφορούν μαρτυρίες, καταγραφές και αποτιμήσεις των γεγονότων που πραγματοποίησαν πρωταγωνιστές της περιόδου (βλ. Γρυλλάκης, Σαρλής, Σκυλακάκης), είτε αναλύσεις και μελέτες από πολιτικούς επιστήμονες και διεθνολόγους

(βλ. ενδεικτικά Βοσκόπουλος, Κοππά, Παπασωτηρίου, Ροζάκης, κα). Αυτές οι πηγές διαφέρουν και ως προς το χρόνο έκδοσης. Άλλες εκδόθηκαν κατά την εξέλιξη των γεγονότων (σχηματικά μέχρι το 1995) και χαρακτηρίζονται από αμεσότητα, ενώ άλλες εκδόθηκαν μεταγενέστερα, γεγονός που επιτρέπουν μια πληρέστερη αποτίμηση των γεγονότων. Ασφαλώς υπάρχει πληθώρα από άλλες πηγές, μαρτυρίες και αναλύσεις, ειδικά για το μακεδονικό, που είτε λόγω περιορισμένου χώρου και χρόνου, είτε εξαιτίας έλλειψης διαθεσιμότητας δεν ήταν εφικτό να εξεταστούν στην παρούσα εργασία. Πλην όμως, η εργασία αυτή δεν αφορά αμιγώς το μακεδονικό, αλλά το εντάσσει στο πλαίσιο της ευρύτερης ελληνικής βαλκανικής εξωτερικής πολιτικής της δεκαετίας του 1990. Έτσι, κρίνεται πως οι διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές επιτρέπουν σε ικανοποιητικό βαθμό την σφαιρική παρουσίαση και μελέτη του εξεταζόμενου θέματος, στο περιορισμένο πλαίσιο ασφαλώς μιας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Καθώς τα γεγονότα που εξετάζονται είναι πρόσφατα, πρωτογενείς πηγές όπως ενδεικτικά αρχειακό υλικό από το Υπουργείο Εξωτερικών ή άλλες κρατικές υπηρεσίες που θα ήταν πολύ χρήσιμες, εκτιμάται πως δεν θα είναι διαθέσιμες. Τουναντίον υπάρχει υπερπληθώρα δημοσιευμάτων στον ελληνικό και ξένο τύπο, αλλά και στα ηλεκτρονικά ΜΜΕ για εκείνη την περίοδο, που όμως ξανά, λόγω των περιορισμών αλλά και του σκοπού της παρούσας εργασίας, δεν ήταν εφικτό να εξεταστούν διεξοδικά. Σε μελλοντική έρευνα θα είχε ενδιαφέρον να εξετασθεί ο ρόλος του Τύπου στη διαμόρφωση των απόψεων της κοινής γνώμης στο γιουγκοσλαβικό, καθώς και να μελετηθεί ο δημόσιος λόγος των πολιτικών προσώπων, τόσο μέσω των ΜΜΕ, όσο και στις συνεδριάσεις του Κοινοβουλίου.

2. Η Γιουγκοσλαβία στον 20^ο αιώνα

2.1. Από τη Σερβία στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων.

Οι νότιοι σλαβικοί λαοί (Σέρβοι, Κροάτες, Μαυροβούνιοι, Σλοβένοι και Μακεδόνες Σλάβοι), οι οποίοι το 1918 θα σχημάτιζαν την ενιαία Γιουγκοσλαβία, από τα τέλη του 17^ο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα διαβιούσαν στην Αυστριακή και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δύο διαφορετικές και συχνά ανταγωνιστικές μεταξύ τους κρατικές οντότητες (Jelavic 2006a, 115-116). Οι Σέρβοι πρώτοι πέτυχαν το 1815 να αποκτήσουν την αυτονομία τους εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878), η Σερβία έγινε *de jure* ανεξάρτητη (Clark 2014, 6). Η Σερβία είχε βλέψεις σε περιοχές που διαβιούσαν σερβικοί πληθυσμοί, τόσο στην αυτοκρατορία των Αψβούργων, όσο και στη οθωμανική Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Η συνθήκη του Βερολίνου (1878) δεν ικανοποιούσε τη Σερβία, καθώς η Βοσνία - Ερζεγοβίνη εκχωρήθηκε στην Αυστροουγγαρία, η οποία στο εξής θα αποτελούσε ανασχετικό παράγοντα στην προσπάθεια της Σερβίας για ισχυροποίηση και γεωγραφική επέκταση, καθιστώντας την κράτος – πελάτη (*client state*) στη Βαλκανική (Mazower 2001, 176-179).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εντείνονταν η δυσарέσκεια απέναντι στο βασιλιά Αλέξανδρο Ομπρένοβιτς, εξαιτίας του αυταρχισμού του αλλά και της εξάρτησης της Σερβίας από την Αυστρία. Η οικονομική δυσπραγία, που είχε ως αποτέλεσμα περικοπές στις κρατικές δαπάνες, όπως οι αμοιβές των αξιωματικών, σε συνδυασμό με την ευνοιοκρατία που επικρατούσε στις προαγωγές τους, επέτεινε τη δυσφορία στο στράτευμα. Ως συνέπεια άρχισαν να εξυφαίνονται συνωμοσίες με στόχο την ανατροπή του Αλέξανδρου. Στις 11/6/1903, ομάδα αξιωματικών εισέβαλε στα ανάκτορα δολοφονώντας το βασιλικό ζεύγος, ανατρέποντας τη δυναστεία των Ομπρένοβιτς. Στο θρόνο ανήλθε ο Πέτρος Καραγεώργεβιτς, ενώ τον επόμενο χρόνο τη διακυβέρνηση ανέλαβε το ριζοσπαστικό κόμμα υπό τον Νίκολα Πάσιτς, ο οποίος θα κυριαρχούσε στα πολιτικά πράγματα την περίοδο 1904 – 1918. Η ιδεολογία των ριζοσπαστών ήταν μια μίξη παραδοσιακών και λαϊκιστικών αντιλήψεων, ενώ είχαν και εκλεκτικές συγγένειες με το ρωσικό πανσλαβισμό. Σταδιακά η νέα σερβική ηγεσία πέτυχε σταδιακά να απαγκιστρωθεί από την αυστριακή επιρροή, προσεγγίζοντας τη Γαλλία και τη Ρωσία, τα ιδρυτικά μέλη της *Εγκάρδιας Συνεννόησης* κατά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (Clark 2014, 3-33).

Το ζήτημα της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης αποτέλεσε το έναυσμα που οδήγησε στην κρίση του Ανατολικού ζητήματος (1875), στους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913), αλλά και στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (1914). Η οριστική προσάρτηση της περιοχής αυτής από την Αυστροουγγαρία (1908) έθιγε, όχι μόνο για τη Σερβία, αλλά και τη Ρωσία, καθώς παραβίαζε τη ρωσο-αυστριακή συμφωνία του 1897, η οποία εξασφάλιζε το status quo στα Βαλκάνια (Bridge 2016, 232-234). Προκειμένου να εξισορροπηθεί η αυστριακή επέκταση στα Βαλκάνια, η Ρωσία ενθάρρυνε τη σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στα σλαβικά βαλκανικά κράτη (Σερβία, Μαυροβούνιο, Βουλγαρία) με αντι-αυστριακό πρόσημο και υπό ρωσική διαιτησία για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών. Το κίνημα των Νεότουρκων (1908), το οποίο εφάρμοσε πολιτική ομογενοποίησης των πληθυσμών της αυτοκρατορίας, καταπιέζοντας τους μη μουσουλμάνους, έδωσε επιπλέον ώθηση στη σύγκλιση των βαλκανικών κρατών. Με στόχο την προστασία των χριστιανών που αποτελούσαν την πλειονότητα στα ευρωπαϊκά οθωμανικά εδάφη, τα βαλκανικά κράτη συμμάχησαν το 1912, κηρύσσοντας τον πόλεμο στην οθωμανική αυτοκρατορία (Dakin 2022, 287-293).

Αποτέλεσμα του Α' Βαλκανικού πολέμου ήταν ο τερματισμός της οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια. Για τη ρύθμιση του νέου εδαφικού καθεστώτος συγκλήθηκε στο Λονδίνο (Δεκέμβριος 1912) διάσκεψη ειρήνης με τη συμμετοχή εκπροσώπων, τόσο των εμπολέμων, όσο και των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Αυστροουγγαρία, η οποία κατείχε εδάφη στα Βαλκάνια με σλαβικούς πληθυσμούς, ήταν αντίθετη στην ενίσχυση των βαλκανικών κρατών, τα οποία θεωρούσε απειλή για τη συνοχή και την ασφάλειά της. Έτσι, Αυστροουγγαρία και Ιταλία υποστήριζαν τη δημιουργία ανεξάρτητης Αλβανίας ώστε να εμποδίσουν την έξοδο της Σερβία στην Αδριατική. Το τέλος των βαλκανικών πολέμων βρίσκει την Ελλάδα και τη Σερβία σημαντικά ενισχυμένες, έχοντας μοιραστεί μεταξύ τους το μεγαλύτερο μέρος της πρώην οθωμανικής Μακεδονίας, ενώ η Βουλγαρία είχε σημαντικά λιγότερα εδαφικά οφέλη (Πλουμίδης 2022, 88-89. Dakin 2022, 296-301).

Με τους βαλκανικούς πολέμους η Σερβία επεκτάθηκε προς νότο, εφαρμόζοντας πολιτική αφομοίωσης στο σερβικό κράτος των εκεί σλαβικών πληθυσμών. Ανοιχτά εθνικά ζητήματα παρέμεναν στις περιοχές που κατοικούσαν σερβικοί και άλλοι νοτιο-σλαβικοί πληθυσμοί υπό τον έλεγχο της Αυστροουγγαρίας. Οι πληθυσμοί αυτοί αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στην ιδέα μιας ενιαίας νοτιο-σλαβικής οντότητας εντός της Διπλής Μοναρχίας και σε αυτή της ένταξής τους σε ένα νοτιο-σλαβικό βασίλειο υπό τη Σερβία, σε περίπτωση διάλυσης της πρώτης. Η γιουγκοσλαβική ιδέα, δηλαδή η ένωση των νότιων σλάβων της αψβουργικής

αυτοκρατορίας με τη Σερβία, υποστηρίζονταν από τμήματα της σερβικής κοινωνίας, ιδίως από διανοούμενους και φοιτητές. Οι Σέρβοι εθνικιστές θεωρούσαν πως η χώρα τους θα έπρεπε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην απελευθέρωση και την ένωση των νοτιο-σλαβικών λαών (Jelavic 2006b, 175-185). Διάφορες σερβικές συνωμοτικές ομάδες αντιστρατεύονταν την αυστριακή κυριαρχία στη Βοσνία. Σε αρκετές μετείχαν αξιωματικοί του σερβικού στρατού και άλλοι κρατικοί υπάλληλοι. Η πιο γνωστή ήταν η *Μαύρη Χειρ*, η οποία ανέλαβε τη δολοφονία του διαδόχου των Αψβούργων Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της συζύγου του Σοφίας στο Σεράγεβο (28/6/1914), γεγονός που οδήγησε στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο. Ο Φραγκίσκος Φερδινάνδος σκόπευε στην μεταρρύθμιση της αυτοκρατορίας, με παραχώρηση μεγαλύτερης αυτονομίας και δικαιωμάτων στους κατοίκους των σλαβικών περιοχών. Το σχέδιο του ήταν άμεσα ανταγωνιστικό με αυτό των σέρβων εθνικιστών για τη δημιουργία «Μεγάλης Σερβίας» και της ένωσης των νοτιο-σλάβων υπό σερβική ηγεμονία και για αυτό το λόγο η δολοφονία του αποσκοπούσε στην ακύρωση των μεταρρυθμίσεων στην αυτοκρατορία των Αψβούργων (Clark 2014, 38-64).

Προσδοκώντας στην υποστήριξη των νοτιο-σλάβων υπηκόων των Αψβούργων, η σερβική κυβέρνηση το 1914 διακήρυξε ως πολεμικό στόχο, όχι τη δημιουργία της «Μεγάλης Σερβίας», αλλά την απελευθέρωση και ενοποίηση όλων νοτιο-σλαβικών λαών, Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Αντίστοιχα, το 1915 στο Λονδίνο συναντήθηκαν εκπρόσωποι από τη Δαλματία, την Κροατία και τη Σλοβενία και ίδρυσαν τη Γιουγκοσλαβική Επιτροπή, με στόχο τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας και την ενσωμάτωση των περιοχών τους σε ένα ενιαίο γιουγκοσλαβικό κράτος. Η είσοδος της Ιταλίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (Μάιος 1915) στο πλευρό της Entente, κατόπιν υποσχέσεων που έλαβε από τους συμμάχους για εδαφικά οφέλη στην ανατολική ακτή της Αδριατικής² (Δαλματία, Ίστρια) θορύβησαν Κροάτες και Σλοβένους και επιτάχυναν την προσέγγισή τους με τη Σερβία στην κατεύθυνση της δημιουργίας μεταπολεμικά ενιαίου γιουγκοσλαβικού κράτους. Το 1917 συναντήθηκαν στην Κέρκυρα εκπρόσωποι της σερβικής κυβέρνησης, με επικεφαλής τον Πάσιτς, και της Γιουγκοσλαβικής Επιτροπής και κατέληξαν στη Διακήρυξη της Κέρκυρας με την οποία προτείνονταν η δημιουργία ενιαίου γιουγκοσλαβικού κράτους, υπό τη δυναστεία των Καραγεώργιεβιτς. Πλην όμως παρέμεναν σημαντικές διαφωνίες για τη δομή του κράτους, καθώς η σερβική πλευρά επεδίωκε ένα συγκεντρωτικό κράτος υπό την ηγεμονία τους, ενώ

² Βλ. σχετικά και Σφήκα – Θεοδοσίου Αγγελική (2004), *Η Ιταλία στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 30-52.

οι εκπρόσωποι Κροατών και Σλοβένων τάσσονταν υπέρ μιας ομοσπονδίας, με αυτονομία για τις επιμέρους εθνικές ομάδες (Lampe 2000, 101-106).

Το Σεπτέμβριο του 1918 τα συμμαχικά στρατεύματα διέσπασαν τις εχθρικές γραμμές στο μακεδονικό μέτωπο και κινήθηκαν προς βορρά, συμβάλλοντας στην κατάρρευση της Αυστροουγγαρίας. Ο σερβικός στρατός απελευθέρωσε το Βελιγράδι και κατέλαβε τη Βοσνία -Ερζεγοβίνη και τη Βοϊβοδίνη (Jelavic 2006b, 186-195). Το φθινόπωρο του 1918 είχε δημιουργηθεί πολιτικό κενό στα νότια σλαβικά εδάφη της αυτοκρατορίας. Τη διοίκηση αυτών των περιοχών ανέλαβε στο Ζάγκρεμπ το Εθνικό Συμβούλιο. Καθώς ο ιταλικός στρατός προέλαυνε στις ανατολικές ακτές της Αδριατικής, το Εθνικό Συμβούλιο κάλεσε σε βοήθεια το σερβικό στρατό. Την 1/12/1918 στο Βελιγράδι ανακηρύχθηκε επίσημα το «Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων». Οι εθνότητες που κατοικούσαν στη νότια Σερβία, όπως οι Σλαβομακεδόνες³ και οι Αλβανοί, δεν αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα συστατικά μέρη του νέου κράτους. Τα σύνορα της νέας χώρας καθορίστηκαν στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1919). Η ένωση των νοτιο-σλαβικών λαών πραγματοποιήθηκε με τους όρους της Σερβίας, καθώς διέθετε τη μόνη νικηφόρα στρατιωτική δύναμη στην περιοχή (Lampe 2000, 110-117).

2.2. Η Γιουγκοσλαβία κατά το μεσοπόλεμο (1918-1939)

Η πολιτική ζωή του Βασιλείου κατά την πρώτη δεκαετία του βίου του χαρακτηρίζονταν από την έντονη διαπάλη ανάμεσα στους οπαδούς του συγκεντρωτικού και του αποκεντρωμένου μοντέλου διοίκησης. Το Νοέμβριο του 1920 πραγματοποιήθηκαν εκλογές για Συντακτική Εθνοσυνέλευση. Τα κόμματα που εκλέχθηκαν στη νέα βουλή εκπροσωπούσαν κατά βάση τις διάφορες εθνότητες του νέου κράτους. Τα δύο σημαντικότερα σερβικά κόμματα, Ριζοσπαστικό και Δημοκρατικό, διέθεταν τη σχετική πλειοψηφία. Οι Κροάτες εκπροσωπούσαν κυρίως από το Αγροτικό Κόμμα που ήταν αντίθετο στο συγκεντρωτισμό των Σέρβων. Σημαντική παρουσία κατέγραψε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Το 1921 ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα, με οριακή πλειοψηφία των Σερβικών και των Μουσουλμανικών κομμάτων, ενώ Κροάτες και Κομμουνιστές απείχαν από την ψηφοφορία.

³ Με τον όρο Σλαβομακεδόνες θα αναφερόμαστε καταρχάς στους σλαβικής καταγωγής κατοίκους της περιοχής που μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θα συγκροτούσε αρχικά τη ΣΔ της Μακεδονίας και μετά το 1991 την ΠΓΔΜ. Επίσης στους σλαβόφωνους κατοίκους της ελληνικής Μακεδονίας που είχαν ως σημείο αναφοράς τη Γιουγκοσλαβία και στην οποία κατέφυγαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο.

Το νέο Σύνταγμα επέβαλε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο διοίκησης, αγνοώντας τις ως τότε επιμέρους εθνικές ιδιαιτερότητες. Η ψήφισή του δεν έλυσε τα προβλήματα, ούτε η καταπίεση της αντιπολίτευσης στη διάρκεια της δεκαετία του 1920, τουναντίον το κράτος παρουσίαζε φαινόμενα παράλυσης από τον εντεινόμενο σερβοκροατικό ανταγωνισμό. Δέκα χρόνια μετά την ίδρυση του ενιαίου κράτους συζητιόνταν η αναθεώρηση του Συντάγματος στην κατεύθυνση μιας αποκεντρωμένης ομοσπονδιακής δομής, κατά το πρότυπο της Διπλής Μοναρχίας. Η δολοφονία του αρχηγού του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος Σ. Ράντιτς έδωσε την αφορμή στο βασιλιά Αλέξανδρο, την 6/1/1929, να αναστείλει το Σύνταγμα και να παύσει τη Βουλή και τα κόμματα, κηρύσσοντας προσωπική δικτατορία (Lampe 2000, 121-128. Jelavic 2006b, 239-249).

Η βασιλική δικτατορία του Αλέξανδρου ενίσχυσε τις τάσεις συγκεντρωτισμού του κράτους, η διακυβέρνηση του οποίου έλαβε προσωποπαγή χαρακτήρα. Στις καίριες θέσεις του κρατικού μηχανισμού τοποθετήθηκαν αποκλειστικά Σέρβοι. Στοχεύοντας στη δημιουργία μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας το κράτος μετονομάστηκε το 1929 σε Γιουγκοσλαβία. Η διοικητική του δομή άλλαξε άρδην, καθώς αναδιαρθρώθηκε σε εννέα περιφέρειες (Banovina), με βάση αμιγώς γεωγραφικά⁴ και όχι εθνολογικά κριτήρια. Σε έξι από τις εννέα περιφέρειες που σχηματίστηκαν υπερείχαν πληθυσμιακά οι Σέρβοι. Το 1931 παραχωρήθηκε νέο σύνταγμα, το οποίο διατηρούσε τον αυταρχικό χαρακτήρα της εξουσίας. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης τέθηκαν εκτός νόμου και οι πολιτικοί αντίπαλοι τους καθεστώτος είτε φυλακίστηκαν, είτε βρήκαν καταφύγιο σε γειτονικές χώρες. Τη δυσαρέσκεια του πληθυσμού επέτειναν οι συνέπειες της διεθνούς οικονομικής ύφεσης στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Από συνομωσία εξόριστων μελών του VMRO και των εθνικιστών Κροατών Ούστασε δολοφονήθηκε ο βασιλιάς Αλέξανδρος στη Μασσαλία (9/10/1934). Στον θρόνο τον διαδέχθηκε, ως αντιβασιλέας, ο εξαδελφός του Παύλος μέχρι την ενηλικίωση του διαδόχου του θρόνου Πέτρου. Ο Παύλος ανέτρεψε την πολιτική του προκατόχου του και αναζήτησε συμβιβαστικές λύσεις, χαλαρώνοντας πολλούς από τους περιοριστικούς ελέγχους (Lampe 2000, 163-176. Jelavic 2006b, 314-316).

Η δημοκρατική Γαλλία υποστήριζε τη δικτατορία του Αλέξανδρου, καθώς ο τελευταίος ήταν γαλλόφιλος και η Γιουγκοσλαβία μετείχε στη Μικρή Αντάντ. Η προσέγγιση των δύο χωρών τερματίστηκε μετά τη δολοφονία του Αλέξανδρου επί γαλλικού εδάφους. Επί

⁴ Η κάθε περιφέρεια έλαβε το όνομα από τον βασικό ποταμό που την διέσχιζε.

πρωθυπουργίας Στογιαντίνοβιτς (1935-1939) έγινε προσέγγιση με τη ναζιστική Γερμανία, η οποία αναδείχθηκε σημαντικότερος εμπορικός της εταίρος της Γιουγκοσλαβίας, αυξάνοντας όμως το βαθμό εξάρτησης της από το Γ' Ράιχ. Εκτός από την βελτίωση του οικονομικού κλίματος, ο Στογιαντίνοβιτς προσπάθησε να αμβλύνει τις εντάσεις ανάμεσα στις εθνότητες, ιδρύοντας τη Γιουγκοσλαβική Ριζοσπαστική Ένωση, ένα κεντρώο πολιτικό σχηματισμό που περιλάμβανε μετριοπαθείς Σέρβους, Βόσνιους μουσουλμάνους και Σλοβένους. Η προσπάθειά του για παραχωρήσεις προς την κροατική πλευρά συνάντησε την αντίδραση της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η διάδοχη κυβέρνηση Τσβέτκοβιτς και ο ηγέτης της κροατικής αντιπολίτευσης Βλάντκο Μάτσεκ συμφώνησαν (Αύγουστος 1939) στην παροχή διευρυμένης αυτονομίας στην Κροατία, εντός της Γιουγκοσλαβίας. Η συμφωνία προκάλεσε παρόμοια αιτήματα εκ μέρους των υπολοίπων εθνοτήτων και την έντονη αντίδραση των Σέρβων. Το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου ανέστειλε την εφαρμογή της συμφωνίας (Lampe 2000, 176-186. Jelavic 2006b, 316-319).

2.3. Η Γιουγκοσλαβία κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1941-1945)

Η ναζιστική Γερμανία αρχικά δεν ενδιαφέρονταν για τα Βαλκάνια, τα οποία είχε εκχωρήσει στην ιταλική σφαίρα επιρροής. Η αποτυχία της ιταλικής επίθεσης κατά της Ελλάδας (28/10/1940) και η παρουσία βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα θεωρήθηκε απειλητική για το Χίτλερ. Θέλοντας να διασφαλίσει τα μετόπισθεν του ενόψει της εισβολής στη Ρωσία (Ιούνιος 1941) το γερμανικό επιτελείο σχεδίασε την επιχείρηση Marita για την κατάληψη της Ελλάδας. Στη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ασκήθηκαν ασφυκτικές πιέσεις για να ενταχθεί στις δυνάμεις του Άξονα, με δέλεαρ το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση φοβούμενη γερμανικά αντίποινα συναίνεσε στην υπογραφή της συμφωνίας, όμως ανατράπηκε από αξιωματικούς του στρατού, οι οποίοι ανέβασαν στο θρόνο τον 17χρονο διάδοχο Πέτρο. Παράλληλα, ξέσπασαν στο Βελιγράδι διαδηλώσεις κατά της προσχώρησης στον Άξονα. Η αντίδραση του Χίτλερ ήταν άμεση, διατάσσοντας την κατάληψή της Γιουγκοσλαβίας. Κατόπιν συντονισμένης επίθεσης από τις δυνάμεις του Άξονα, η Γιουγκοσλαβία συνθηκολόγησε εντός δύο εβδομάδων και έπαψε να υφίσταται ως ενιαίο κράτος (Jelavic 2006b, 355-369).

Εδάφη της προσαρτήθηκαν στις γειτονικές χώρες του Άξονα. Η Βουλγαρία κατέλαβε τη γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Η Κροατία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη, υπό τον ηγέτη των

εθνικιστών Ούστασε Άντε Πάβελιτς, ενσωματώνοντας και τη Βοσνία–Ερζεγοβίνη. Τέλος σχηματίστηκε ένα μικρό υποτελές σερβικό κράτος. Κροάτες και Βόσνιοι Μουσουλμάνοι σχημάτισαν ένοπλα σώματα, πολεμώντας μαζί με τις δυνάμεις του Άξονα. Ως αντίδραση στην κατοχή, σχηματίστηκαν από νωρίς ένοπλες αντιστασιακές ομάδες από αξιωματικούς του γιουγκοσλαβικού στρατού. Οι δύο σημαντικότερες ήταν οι Σέρβοι φιλομοναρχικοί εθνικιστές Τσέτνικ, με επικεφαλής τον Ντράζα Μιχαήλοβιτς, και οι κομμουνιστές Παρτιζάνοι υπό τον Τίτο (Ramet 2006, 113-114). Οι Τσέτνικ εμφορούνταν από παραδοσιακές αντιλήψεις και οραματίζονταν μια εθνικά ομοιογενή «Μεγάλη Σερβία». Είχαν στενότερη σχέση με την εξόριση γιουγκοσλαβική ηγεσία (Βασιλέα και κυβέρνηση) και υποστηρίζονταν υλικά από τους Βρετανούς. Οι Παρτιζάνοι ασπάζονταν μια ενιαία γιουγκοσλαβική ταυτότητα. Στο κίνημά τους συμμετείχαν μέλη από όλες τις γιουγκοσλαβικές εθνότητες. Επεδίωκαν, όχι μόνο την απελευθέρωση της χώρας, αλλά την ισότητα και την κοινωνική επανάσταση. Σε αντίθεση με του Παρτιζάνους, η αντιστασιακή δράση των Τσέτνικ ήταν περιορισμένη, φοβούμενοι αφενός αντίποινα κατά του πληθυσμού, αναμένοντας αφετέρου την εμπλοκή των συμμαχικών δυνάμεων. Οι αντιθέσεις επομένως ανάμεσα σε Τσέτνικ και Παρτιζάνους δεν άργησαν να μετατραπούν σε εμφύλιες συγκρούσεις. Οι Τσέτνικ συνεργάστηκαν και με τις κατοχικές δυνάμεις προκειμένου να αντιπαλέψουν τους Παρτιζάνους (Ramet 2006, 142-152).

Με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας (Σεπτέμβριος 1943) πάνω από το 50% της γιουγκοσλαβικής επικράτειας ελέγχονταν πλέον από τους Παρτιζάνους. Στο Γιάιτσε της Βοσνίας (29/11/1943) διακήρυξαν το σχηματισμό μιας ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Καθώς αναγνωρίζονταν πλέον ως η σημαντικότερη αντιστασιακή οργάνωση, Βρετανία και ΗΠΑ στα τέλη του 1943 ξεκίνησαν να ενισχύουν τους Παρτιζάνους. Αξίζει να σημειωθεί πως παρότι κομμουνιστές, οι Παρτιζάνοι δεν λάμβαναν υλική υποστήριξη από τη Σοβιετική Ένωση, παρά μόνο το 1944, γεγονός που τους επέτρεπε να χαράσσουν ανεξάρτητη πολιτική. Στο μεταξύ, οι σύμμαχοι διέκοψαν την υποστήριξη προς τους Τσέτνικ, ενοχλούμενοι από την αναποτελεσματικότητά τους και από τη συνεργασία τους με τις κατοχικές δυνάμεις. Το Σεπτέμβριο του 1944 ο βασιλιάς Πέτρος κάλεσε σε συστράτευση όλων των αντιστασιακών δυνάμεων υπό τον Τίτο. Στις 20/10/1944, ο Κόκκινος Στρατός και οι Παρτιζάνοι απελευθέρωσαν το Βελιγράδι. Αμέσως, σχηματίστηκε κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό τον Τίτο, με συμμετοχή αντιστασιακών από την *Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης* και στελεχών της πρώην βασιλικής κυβέρνησης (Ramet 2006, 156-162).

2.4. Η Γιουγκοσλαβία στη μεταπολεμική περίοδο: Η διακυβέρνηση Τίτο (1945-1980).

Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος διαμόρφωσε το μελλοντικό καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά με τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο. Ο αγώνας των Παρτιζάνων, γνωστός ως Εθνικός Απελευθερωτικός Πόλεμος, κατέλυσε τη μοναρχία, διέλυσε τα εθνικιστικά κινήματα των Τσέτνικ και των Ούστασε και εγκατέστησε τους κομμουνιστές του Τίτο στην εξουσία. Η νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος βασίστηκε στην αντίσταση ενάντια στις δυνάμεις κατοχής, αλλά και στις μεγάλες θυσίες του γιουγκοσλαβικού λαού (Ramet 2006, 162). Οι εκλογές του Νοεμβρίου 1945, οι οποίες διεξήχθησαν σε κλίμα εκφοβισμού, επιβεβαίωσαν την κυριαρχία των κομμουνιστών. Η εθνοσυνέλευση που σχηματίστηκε κατήργησε τη μοναρχία και ανακήρυξε την Ομόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Παρότι ο Τίτο είχε διαβεβαιώσει τους δυτικούς συμμάχους ότι το μεταπολεμικό πολίτευμα της Γιουγκοσλαβίας θα ήταν δημοκρατία με πολυκομματικό σύστημα, σύντομα η χώρα διολίσθησε σε μονοκομματικό καθεστώς. Η νέα δομή του κράτους ήταν ομοσπονδιακή, περιλαμβάνοντας έξι ομόσπονδες δημοκρατίες και δύο αυτόνομες περιοχές⁵ (Jelavic 2006b, 452-455).

Η πολιτική του Τίτο την περίοδο 1945 – 1948 δεν περιορίζονταν μόνο στην εδραίωση του καθεστώτος στο εσωτερικό της χώρας, αλλά παράλληλα διεκδικούσε έναν ηγετικό ρόλο στη νότια βαλκανική. Με την ανακίνηση του μακεδονικού ζητήματος, ήθελε να έχει επιρροή στις αντίστοιχες περιοχές της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Επίσης φιλοδοξούσε να διαδεχθεί την Ιταλία στο ρόλο προστάτη της Αλβανίας. Οι γεωπολιτικές αυτές φιλοδοξίες της Γιουγκοσλαβίας την έφεραν αντιμέτωπη, όχι μόνο με τους δυτικούς συμμάχους, αλλά και την ΕΣΣΔ. Η τάση του Τίτο να δρα ανεξάρτητα, αρνούμενος να συντονίζεται με τη Μόσχα τον έφεραν αντιμέτωπο με το Στάλιν, γεγονός που οδήγησε τη Γιουγκοσλαβία σε αποπομπή από την Κομινφόρμ (Ιούνιος 1948). Παρά τον οικονομικό και πολιτικό αποκλεισμό από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες, καθώς και το φόβο ανατροπής του, ο Τίτο κατόρθωσε να διατηρήσει την εξουσία του στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας και να

⁵ Σερβία, Κροατία, Σλοβενία, Μαυροβούνιο, Βοσνία – Ερζεγοβίνη & Μακεδονία. Η Σερβία περιλάμβανε τις αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου που κατοικούνταν κατά πλειοψηφία από Αλβανούς και της Βοϊβοδίννας, στην οποία διαβιούσαν διάφοροι μειονοτικοί πληθυσμοί, όπως Ούγγροι, κλπ. (Jelavic 2006b, 452-455).

χαράζει μια πιο αυτόνομη πορεία στις διεθνείς σχέσεις της (Ramet 2006, 172-179). Η ρήξη Στάλιν – Τίτο ωφέλησε σημαντικά τη Δύση, καθότι η ουδετερότητα της Γιουγκοσλαβίας περιόριζε την ψυχροπολεμική αντιπαράθεση στη νότια Ευρώπη. Για αυτό το λόγο οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοι τους αποφάσισαν να ενισχύσουν τον Τίτο ώστε να διατηρηθεί στην εξουσία, προσφέροντας πιστώσεις συνολικού ύψους 1,2 δις δολαρίων και εγγυήσεις ασφαλείας μέσα από την σύναψη συμμαχίας το 1954 της Γιουγκοσλαβίας με την Ελλάδα και την Τουρκία (Jelavic 2006b, 499-501).

Η ρήξη της Γιουγκοσλαβίας με το σοβιετικό συνασπισμό είχε επιπτώσεις και στην εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική. Στη δεκαετία του 1950 έγινε η μετάβαση από το συγκεντρωτικό – γραφειοκρατικό μοντέλο σε αυτό της αυτοδιαχείρισης που επέτρεπε την αποκέντρωση της λήψης αποφάσεων και τη μεταβίβαση του ελέγχου των παραγωγικών μονάδων στους εργαζομένους. Στην πράξη βέβαια η διοίκηση ασκούσαν από τα διευθυντικά στελέχη, καθότι η μεγάλη μάζα των εργαζομένων δεν διέθετε τις απαραίτητες γνώσεις. Όμως, η αποκέντρωση που επιτεύχθηκε στον οικονομικό τομέα οδήγησε και στη μεταβίβαση περισσότερων εξουσιών από την κεντρική διοίκηση προς τις ομόσπονδες δημοκρατίες, αποσκοπώντας στην καθιέρωση μιας αμεσότερης σοσιαλιστικής δημοκρατίας, με ενεργή συμμετοχή του λαού στη λήψη αποφάσεων. Παρότι τα διάφορα φιλόδοξα σχέδια δεν στέφονταν πάντα με επιτυχία, στην πράξη οι Γιουγκοσλάβοι απολάμβαναν περισσότερες ελευθερίες και δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης, συγκριτικά με τους πολίτες των υπόλοιπων λαϊκών δημοκρατιών (Jelavic 2006b, 584-590).

Η δεκαετία του 1960 χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή επικράτηση απόψεων εντός της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών υπέρ των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και της αποκέντρωσης. Στις αρχές της δεκαετίας η γιουγκοσλαβική οικονομία χαρακτηριζόταν από φαινόμενα ύφεσης, πληθωριστικών πιέσεων και υψηλών ελλειμμάτων, τα οποία αποδίδονταν στην οικονομική αναποτελεσματικότητα και στην ύπαρξη ζημιολόγων επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις αυτές εντοπίζονταν κυρίως στις φτωχότερες περιοχές της χώρας (Βοσνία, Μαυροβούνιο, Μακεδονία και Κόσοβο) και είχαν δημιουργηθεί προκειμένου να στηριχθεί το εισόδημα και η απασχόληση του ντόπιου πληθυσμού, ώστε να κλείσει το εισοδηματικό χάσμα με τις πιο εύρωστες οικονομικά ομόσπονδες δημοκρατίες. Μια σειρά μεταρρυθμίσεων μέχρι το 1965 περιλάμβαναν μεταξύ άλλων: α) τη μεταφορά αρμοδιοτήτων σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο β) την εισαγωγή ιδιωτικο-οικονομικών κριτηρίων στη λειτουργία των επιχειρήσεων και γ) την ενίσχυση των μηχανισμών της

αγοράς και τον προσανατολισμό προς το εξαγωγικό εμπόριο. Οι τάσεις αποκέντρωσης και φιλελευθεροποίησης δεν παρέμειναν μόνο στον οικονομικό τομέα. Αναπόφευκτα μεταφέρθηκαν και σε πολιτικό επίπεδο, καθώς ειδικά οι πιο οικονομικά ανεπτυγμένες ομόσπονδες δημοκρατίες (Σλοβενία, Κροατία και εν μέρει η Σερβία) διεκδικούσαν μεγαλύτερη αυτονομία και αυτοτέλεια στη λήψη αποφάσεων. Παράλληλα ζητούσαν αυτές να διαχειρίζονται τον πλούτο που παρήγαγαν. Αντίθετα οι λιγότερο ανεπτυγμένες δημοκρατίες, που ήταν αποδέκτες οικονομικών ενισχύσεων, τάσσονταν υπέρ του συγκεντρωτισμού (Ramet 2006, 208-210).

Στο κομματικό επίπεδο, εκφραστής των απόψεων υπέρ των μεταρρυθμίσεων και της αποκέντρωσης ήταν ο ηγέτης του Κ.Κ. Σλοβενίας Ε. Καρντέλι, ενώ στον αντίποδα, στην βρίσκονταν ο ηγέτης του Κ.Κ. Σερβίας και επικεφαλής των υπηρεσιών ασφαλείας Α. Ράνκοβιτς. Όσοι υποστήριζαν την αποκέντρωση των εξουσιών, αναφέρονται ως φιλελεύθεροι, οι οποίοι υποστήριζαν τον περιορισμό του συγκεντρωτισμού και του κομματικού ελέγχου στην κοινωνία. Κροάτες και Σλοβένοι, κυρίως, δυσανασχετούσαν αφενός από τη μεταφορά πόρων από τις πιο εύπορες στις φτωχότερες δημοκρατίες, αφετέρου από το γεγονός ότι το Βελιγράδι παρέμενε το κέντρο λήψης αποφάσεων, όπως επίσης ότι οι ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας στελεχώνονταν κατά βάση από Σέρβους. Όσοι καταγράφονταν ως συντηρητικοί, και οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονταν ως «ενωτικοί», θεωρούσαν πως η αποκέντρωση και η παραχώρηση διευρυμένης αυτονομίας στις δημοκρατίες μοιραία θα κατέληγε στη διάλυση της ομοσπονδίας. Ο Τίτο, όντας πραγματιστής και λαμβάνοντας υπόψη την δυσμενή οικονομική συγκυρία, το 1962 συντάχθηκε με τους μεταρρυθμιστές και την επόμενη χρονιά το Σύνταγμα της χώρας αναθεωρήθηκε προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης. Η κάθε δημοκρατία απέκτησε δική της κυβέρνηση και σύνταγμα (Ramet 2006, 210-219).

Η αντίθεση των συντηρητικών στις μεταρρυθμίσεις οδήγησαν στην αποπομπή του Ράνκοβιτς το 1966, γεγονός που ενέτεινε τη δυσαρέσκεια στη Σερβική πλευρά. Στο οικονομικό πεδίο, η δυσαρέσκεια επιτάχθηκε από το διακοπή των επιδοτήσεων και το κλείσιμο ζημιολόγων επιχειρήσεων που οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας και την μαζική μετανάστευση προς χώρες της δυτικής Ευρώπης στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ο αέρας ελευθερίας που έπνεε, ενίσχυσε τις αυτονομιστικές τάσεις και την προβολή εθνικιστικών και αποσχιστικών αιτημάτων. Οι τάσεις αυτές παρατηρήθηκαν εντονότερα στην Κροατία, με την λεγόμενη «κροατική άνοιξη» (1970-1972). Μπροστά σε αυτές τις

ανεξέλεγκτες καταστάσεις και τα φαινόμενα αποσύνθεσης, ο Τίτο το 1973 έδρασε ακαριαία, αποπέμποντας τη ηγεσία του ΚΚ Κροατίας, ενώ υπήρξαν και αλλού κομματικές εκκαθαρίσεις φιλελεύθερων στελεχών και διανοουμένων. Οι κομματικές αυτές διώξεις, τόσο στο Βελιγράδι όσο και στο Ζάγκρεμπ, θα δημιουργούσαν μια ελίτ αντιφρονούντων, η όποια θα έρχονταν στα πράγματα τη δεκαετία του 1990 (Σαρλής 1993, 24-27).

Το 1974 ο Τίτο εισηγήθηκε ένα νέο ομοσπονδιακό Σύνταγμα στην προσπάθειά του να επιλύσει τις αντιθέσεις. Το Σύνταγμα είχε εγγενείς αντιφάσεις. Αφενός αποσκοπούσε να ενισχύσει την ομοσπονδιακή δομή και τον απολυταρχικό χαρακτήρα της *Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών*, αφετέρου εκχωρούσε ευρείες αρμοδιότητες στις δημοκρατίες. Μάλιστα αναγνώριζε το δικαίωμα αυτοδιάθεσης στις ομόσπονδες δημοκρατίες, μέχρι του σημείου της απόσχισής⁶. Ανώτατο όργανο της Ομοσπονδίας ήταν το συλλογικό προεδρείο, στο οποίο μετείχαν εκπρόσωποι από τις έξι δημοκρατίες και τις δύο αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου και της Βοϊβοντίνας. Επικεφαλής του συλλογικού προεδρείου μέχρι το θάνατό του ήταν ο Τίτο, ενώ κατόπιν στην προεδρία θα εναλλάσσονταν ένα από τα μέλη του κάθε φορά, σε ετήσια βάση. Δημιουργήθηκε επίσης ο θεσμός του πρωθυπουργού, ο οποίος ήταν επικεφαλής της κυβέρνησης. Η εξουσία του όμως περιοριζόταν από το δικαίωμα βέτο που είχαν οι δημοκρατίες και οι επαρχίες στα νομοθετικά σώματα. Έτσι η διακυβέρνηση αποτελούσε μια συνεχή άσκηση ισορροπιών και ήταν εφικτή μόνο στο βαθμό που δεν θίγονταν κατεστημένα συμφέροντα. Περαιτέρω αιτία δυσαρέσκειας για τους Σέρβους αποτέλεσε η παροχή αναβαθμισμένου status, de facto ομόσπονδης δημοκρατίας, κατά κύριο λόγο στους Αλβανούς του Κοσόβου και δευτερευόντως στη Βοϊβοντίνη. Η αναβάθμιση των δύο αυτόνομων σερβικών επαρχιών σε επίπεδο «ομόσπονδης ενότητας» περιόριζαν την επιρροή και την εδαφική έκταση της Σερβίας. Παρόμοιες επιφυλάξεις διατύπωσε και ο Γιουγκοσλαβικός Λαϊκός Στρατός (Ramet 2006, 326-328. Σαρλής 1993, 27-29).

2.5. Η Γιουγκοσλαβία σε κρίση (1980-1989).

Ο θάνατος του Τίτο το 1980 σηματοδότησε μια κρίσιμη καμπή για τη Γιουγκοσλαβία. Για δεκαετίες, ο Τίτο λειτουργούσε ως ο βασικός παράγοντας συνοχής του κράτους,

⁶ Το δικαίωμα περιοριζόταν από το Άρθρο 5, το οποίο όριζε ότι τα σύνορα της χώρας δεν μπορούσαν να αλλάξουν χωρίς τη συγκατάθεση όλων των Δημοκρατιών και των Αυτόνομων Επαρχιών. Άλλη μια αντίφαση!

εξισορροπώντας τις αντιθέσεις μεταξύ των δημοκρατιών. Η απώλεια του αποκάλυψε τις δομικές αδυναμίες του συστήματος και οδήγησε σε μια περίοδο αυξανόμενης αστάθειας. Μετά τον θάνατο του Τίτο, η εξουσία πέρασε σε ένα σύστημα συλλογικής ηγεσίας, όπως προέβλεπε το Σύνταγμα του 1974. Αν και το σύστημα αυτό είχε σχεδιαστεί για να διασφαλίσει ισορροπία μεταξύ των διαφορετικών εθνικών ομάδων, στην πράξη αποδείχθηκε δυσλειτουργικό. Οι αποφάσεις απαιτούσαν συναίνεση μεταξύ πολλών διαφορετικών φορέων, γεγονός που οδηγούσε σε καθυστερήσεις και πολιτική ακινησία. Η έλλειψη ενός ισχυρού ηγέτη καθιστούσε δύσκολη την επίλυση κρίσεων και την εφαρμογή συνεκτικής πολιτικής. Παράλληλα, η Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών άρχισε να χάνει τον ρόλο της ως ενιαίο πολιτικό κέντρο. Οι κομματικές οργανώσεις στις επιμέρους δημοκρατίες λειτουργούσαν όλο και πιο αυτόνομα, αντανακλώντας τα τοπικά συμφέροντα αντί μιας κοινής ομοσπονδιακής γραμμής. Έτσι, στη διάρκεια των ετών 1981 – 1987 υπήρξε κοινή πεποίθηση πως το πολιτικό σύστημα δεν λειτουργούσε και χρειαζόνταν ριζικός επανασχεδιασμός του. Πλην όμως διχογνωμία υπήρχε και ως προς ποια κατεύθυνση θα έπρεπε να κινηθούν οι αλλαγές. Όσοι αυτοπροβάλλονταν ως συνεχιστές του Τίτο υποστήριζαν την εκ νέου ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, ενώ οι υποστηρικτές της αποκέντρωσης θεωρούσαν πως με την περαιτέρω μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στις ομόσπονδες δημοκρατίες θα υπήρχε μεγαλύτερη ευελιξία στη λήψη αποφάσεων και άρα στην επίλυση των προβλημάτων (Ramet 2006, 328-337).

Την δεκαετία του 1980, η οικονομική κατάσταση της χώρας επιδεινώθηκε σημαντικά. Η Γιουγκοσλαβία αντιμετώπιζε υψηλό εξωτερικό χρέος, αυξανόμενο πληθωρισμό και επιβράδυνση της ανάπτυξης. Τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση της κρίσης είχαν σοβαρές κοινωνικές συνέπειες, όπως τη μείωση του βιοτικού επιπέδου και την αύξηση της ανεργίας. Επακόλουθο ήταν η πρόκληση γενικευμένης κοινωνικής δυσαρέσκειας και κλίματος έντασης ανάμεσα στις περιφέρειες (Ramet 2006, 328. Σαρλής 1993, 30)⁷. Σύμφωνα με την ανάλυση της Woodward (βλ. Βερέμης 1999, 173-175), η διαδικασία αποσύνθεσης της Γιουγκοσλαβίας ξεκίνησε ήδη από το 1979-1980, όταν η χώρα κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες του υπερβολικού εξωτερικού δανεισμού στον οποίο είχε προβεί ο Τίτο κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70. Η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση (1979) και η επακόλουθη παγκόσμια ύφεση ανάγκασε τη Γιουγκοσλαβία να

⁷ Το εξωτερικό χρέος της Γιουγκοσλαβίας ανέρχονταν σε 20 δις δολάρια. Ο πληθωρισμός που το 1983 ήταν στο 30%, στα τέλη του 1988 ανήλθε σε 2.500%

ακολουθήσει στις επιταγές του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) για τη διασφάλιση της πιστοληπτικής της ικανότητας, γεγονός που απαιτούσε ενίσχυση της κεντρικής ομοσπονδιακής εξουσίας για τη λήψη των αναγκαίων δημοσιονομικών μέτρων. Από την άλλη, οι χώρες της Δύσης συναρτούσαν την οικονομική φιλελευθεροποίηση με τη διοικητική αποκέντρωση, υπονομεύοντας τη συνοχή του κράτους. Σύμφωνα με την ανάλυση της Woodward, η Σλοβενία και η Κροατία, παρότι παρουσιάζονταν στη Δύση ως φιλελεύθερες και προοδευτικές, ήταν στην πράξη πιο συντηρητικές και εθνικιστικές, καθώς έδιναν προτεραιότητα στη διατήρηση των οικονομικών τους προνομίων. Συγκεκριμένα, αντιστάθηκαν σθεναρά στις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις που θα επέτρεπαν την επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας, προκειμένου να σταματήσουν την ανακατανομή του πλούτου προς τις φτωχότερες περιοχές, φτάνοντας στο σημείο να καταψηφίσουν κρίσιμα οικονομικά νομοσχέδια το 1985. Η προκληθείσα οικονομική εξαιτίας της αδυναμίας συνεννόησης μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο ανεπτυγμένων δημοκρατιών, υπονόμευσαν τη συλλογική γιουγκοσλαβική ταυτότητα και οδήγησαν στην ανάφλεξη των εθνικισμών, καθιστώντας τις πολιτικές και στρατιωτικές συγκρούσεις απλά παρεπόμενα των οικονομικών αντιθέσεων.

Η πρώτη εθνοτική ανάφλεξη σημειώθηκε στο Κόσοβο, όπου το 1981 σημειώθηκαν μαζικές διαδηλώσεις Αλβανών φοιτητών που αρχικά ζητούσαν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Γρήγορα η διαμαρτυρία τους γενικεύθηκε, προβάλλοντας αιτήματα για αναβάθμιση του status του Κοσόβου από αυτόνομη επαρχία σε ομόσπονδη δημοκρατία, με δικαίωμα απόσχισης. Μπορεί οι διαδηλώσεις να κατεστάλησαν και να καταδικάστηκαν από την κομματική ιεραρχία, όμως τα γεγονότα αυτά είχαν ως επακόλουθα την αναζωπύρωση των εθνικισμών και την παγίωση του χάσματος ανάμεσα σε Σέρβους και Αλβανούς, καθώς θεωρούνταν ότι οι Σέρβοι της επαρχίας υφίσταντο σε βάρος τους διακρίσεις από την αλβανική πλειοψηφία (Βερέμης 2004, 142). Η αντίληψη αυτή διευρύνθηκε, μέσα από δημόσιες συζητήσεις και πολιτικά κείμενα, με πιο χαρακτηριστικό το μνημόνιο μελών της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών (Σεπτέμβριος 1986), όπου καταδεικνύονταν η υποβάθμιση της θέσης των Σέρβων στη Γιουγκοσλαβία. Υποστηρίζονταν ότι το Σύνταγμα του 1974 είχε αποδυναμώσει τη Σερβία, δίνοντας υπερβολική αυτονομία στις επαρχίες της, ενώ παράλληλα αναδεικνύονταν η δυσμενής μεταχείριση των Σέρβων που διαβιούσαν στη Βοσνία, στην Κροατία και το Κόσοβο. Αυτές οι αντιλήψεις συνέβαλαν στην άνοδο του σερβικού εθνικισμού στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ο πρόεδρος της Σοσιαλιστικής

Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Σερβίας Ιβάν Στάμπολιτς προειδοποίησε πως η έξαρση του εθνικισμού θα έθετε σε κίνδυνο την συνοχή της ομοσπονδίας και άρα την θέση των Σέρβων σε αυτή. Τουναντίον, ο ευνοούμενος του Στάμπολιτς και διάδοχος του από τον Απρίλιο του 1986 στην ηγεσία της *Ένωσης Σέρβων Κομμουνιστών*, Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς δεν συντάχθηκε με τον μέντορα του. Αντιθέτως, εμφανίστηκε δημόσια ως υπερασπιστής των Σέρβων του Κοσόβου, εκμεταλλευόμενος τον αναδυόμενο σερβικό εθνικισμό ώστε να κυριαρχήσει πολιτικά. Το 1987 πέτυχε την αποπομπή του Στάμπολιτς από τα αξιώματα που κατείχε και το 1989 εκλέχθηκε μαζικά πρόεδρος της Σερβίας (Glenny 1996, 31-33).

Από το 1987 ο Μιλόσεβιτς επεδίωκε την αναθεώρηση εκείνων των διατάξεων του συντάγματος του 1974 που προέβλεπαν διευρυμένη αυτονομία στις αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου και της Βοϊβοντίνια, με σκοπό την επαναφορά του ελέγχου της Σερβίας στις εσωτερικές υποθέσεις των επαρχιών. Ως επιχείρημα προβλήθηκε η ανάγκη καλύτερου συντονισμού και της ενότητας της Σερβικής Δημοκρατίας αλλά και η προστασία των Σέρβων του Κοσόβου. Ένα από τα βασικά εργαλεία του Μιλόσεβιτς ήταν η λεγόμενη «αντι-γραφειοκρατική επανάσταση», όπου μέσω μαζικών κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων, υποστηριζόμενων από το καθεστώς, ασκήθηκε πίεση σε τοπικές ηγεσίες να παραιτηθούν και να αντικατασταθούν από υποστηρικτές του. Ο Μιλόσεβιτς κατάφερε να ελέγξει εκτός από τη Σερβία, τις αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου και της Βοϊβοντίνιας, καθώς και το φίλα προσκείμενο Μαυροβούνιο. Με αυτό τον τρόπο διέθετε τέσσερεις από τις οκτώ ψήφους στη συλλογική προεδρία της Γιουγκοσλαβίας, διευρύνοντας την επιρροή του σε ομοσπονδιακό επίπεδο (Glenny 1996, 32-34).

Το Μάρτιο του 1989 πέτυχε και τυπικά να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα, αίροντας την αυτονομία του Κοσόβου και της Βοϊβοντίνιας. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν έντονη ανησυχία στις υπόλοιπες ομόσπονδες δημοκρατίες. Η πολιτική Μιλόσεβιτς στο Κόσοβο, η αυξανόμενη συγκέντρωση εξουσιών και η ισχυροποίηση της Σερβίας συνάντησε την έντονη κριτική, ειδικά των Σλοβένων και δευτερευόντως των Κροατών, ήδη από το καλοκαίρι του 1988. Η κατάσταση οξύνθηκε περαιτέρω όταν στο Κόσοβο οργανώθηκαν από τους Αλβανούς μαζικές διαδηλώσεις και απεργίες (Νοέμβριος 1988 – Μάρτιος 1989), όπου στις συγκρούσεις με την αστυνομία υπήρξαν 24 θύματα ανάμεσα στους διαδηλωτές. Στις 28/6/1989, την επέτειο για τα 600 χρόνια από τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, το καθεστώς Μιλόσεβιτς οργάνωσε στο Κοσσυφοπέδιο μαζικές εκδηλώσεις στην οποία συμμετείχαν περί το ένα εκατομμύριο Σέρβοι. Οι εκδηλώσεις αποτέλεσαν τη σημαντικότερη έκφραση του

σερβικού εθνικισμού της περιόδου εκείνης, ενώ απουσίαζαν οι αναφορές στην τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία (Λαγάνη 1994, 458-462).

Η περίοδος 1987-1989 σηματοδοτεί την κλιμάκωση της εσωτερικής κρίσης στη Γιουγκοσλαβία. Για την υπέρβαση της, κοινή διαπίστωση ήταν πως χρειαζόνταν ριζικές συνταγματικές μεταρρυθμίσεις. Η σερβική πλευρά υποστήριζε την αναγκαιότητα μεταφοράς εξουσιών στο ομοσπονδιακό κράτος. Όμως, ο συγκεντρωτισμός, που ως το 1987 ταυτίζονταν με το υπερεθνικό Τιτοϊκό πλαίσιο, από το Μιλόσεβιτς και μετά ταυτίστηκε με τον σερβικό εθνικισμό και τη σερβική πρωτοκαθεδρία⁸. Ιδιαίτερη ένταση προκάλεσε η πρόταση της Σερβίας για αναδιάρθρωση της ομοσπονδιακής Βουλής, με εκλογή των μελών της καθολική ψηφοφορία, που αν εφαρμόζονταν θα ευνοούσε τη Σερβία ως πολυπληθέστερη δημοκρατία. Στην πρόταση αντιτάχθηκαν οι υπόλοιπες δημοκρατίες, εκτός από το Μαυροβούνιο. Ως αντίδραση στις σερβικές προτάσεις, οι υποστηρικτές της αποκέντρωσης, ιδίως η Σλοβενία και η Κροατία, άρχισαν να προωθούν πιο ριζικές λύσεις, όπως η μετατροπή της χώρας σε συνομοσπονδία, ενισχύοντας τις εξουσίες των επιμέρους δημοκρατιών. Παράλληλα, υπήρχαν διαφωνίες για τον ρόλο του κράτους στην οικονομία. Η Σερβία και ορισμένες άλλες περιοχές υποστήριζαν τη διατήρηση ισχυρού κρατικού ρόλου, ενώ η Σλοβενία και η Κροατία επιδίωκαν περιορισμό του. Προκειμένου να συζητηθούν τα ανοικτά ζητήματα συμφωνήθηκε να συνέλθει στα τέλη Δεκεμβρίου του 1989 η 14^η έκτακτη σύνοδος της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών (ΕΓΚ). Η σύνοδος επρόκειτο να ασχοληθεί με τις μεταρρυθμίσεις του συνταγματικού καθεστώτος και του οικονομικού συστήματος, καθώς και την μετεξέλιξη του κόμματος (Ramet 2006, 337-340).

Η Σύνοδος, που έμελλε να είναι και η τελευταία, συνήλθε εντέλει στις 20/1/1990. Υπό το πρίσμα των κοσμογονικών αλλαγών στην ανατολική Ευρώπη, η ΕΓΚ εξήγγειλε πολιτικές ελευθερίες σε όλους τους Γιουγκοσλάβους ανεξαιρέτως, διενέργεια ελεύθερων εκλογών και πολυκομματικό σύστημα. Περαιτέρω, πρότεινε την υιοθέτηση συστήματος μικτής οικονομίας και την υποβολή αιτήματος ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Οι προτεινόμενες αλλαγές έγιναν αποδεκτές από την συντριπτική πλειοψηφία των συνέδρων. Όμως αγεφύρωτες ήταν οι διαφωνίες σχετικά με την μετεξέλιξη της ΕΓΚ. Οι Σλοβένοι υποστήριζαν την μετατροπή της σε μια χαλαρή ένωση ανεξάρτητων δημοκρατικών

⁸ Ενδεικτικό είναι το σύνθημα «Ισχυρή Σερβία, ισχυρή Γιουγκοσλαβία».

κομμάτων, ενώ οι Σέρβοι υποστήριζαν την μετεξέλιξη της σε ένα ενιαίο Σοσιαλιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Ως αποτέλεσμα, οι Σλοβένοι αντιπρόσωποι, ακολουθούμενοι από τους Κροάτες, αποχώρησαν από τη σύνοδο, διακόπτοντας τους δεσμούς τους με την ΕΓΚ. Το γεγονός αυτό επέφερε τον τερματισμό της συνόδου, σηματοδοτώντας ουσιαστικά τη διάλυση της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών. Μέσα στο 1990 νέα ανεξάρτητα κόμματα εμφανίστηκαν στις διάφορες ομόσπονδες δημοκρατίες και προγραμματίζονταν οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές. Οι πολιτικές δυνάμεις που αναδείχθηκαν μέσα από αυτές τις εκλογές, στη Σλοβενία και την Κροατία αρχικά, επεδίωξαν την απόσχιση των χωρών τους από την ομοσπονδία, γεγονός που οδήγησε στους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας (Λαγάνη 1994, 455-457).

3. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις (1918-1989)

3.1. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά το μεσοπόλεμο (1918-1941)

Με τη Συνθήκη της Λοζάνης (1923) η Ελλάδα έπαυσε να έχει εδαφικές διεκδικήσεις από άλλες χώρες και καθίσταται κράτος συντηρητικό, δηλαδή υπέρ της διατήρησης του status quo. Βασιζόμενη στο διεθνές δίκαιο, η χώρα επεδίωκε τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής της ακεραιότητας. Σημαντικότερη απειλή για την εθνική ασφάλεια αποτελούσε ο βουλγαρικός αναθεωρητισμός, καθώς η γειτονική χώρα δυσανασχετούσε με το εδαφικό καθεστώς που είχε διαμορφωθεί με τη συνθήκη του Νειγύ. Η ελληνική διπλωματία αναζήτησε συμμάχους για την εξισορρόπηση των απειλών για την ασφάλεια της (Σβολόπουλος 2022, 175-179). Το 1923 προσέγγισε το *Βασίλειο των Σέρβων Κροατών και Σλοβένων* επιδιώκοντας τη σύναψη αμυντικής συνθήκης. Οι συνθήκες διέφεραν σε σχέση με το 1913, καθώς η Γιουγκοσλαβία ήταν πλέον το ισχυρότερο κράτος της βαλκανικής. Περαιτέρω, είχε ενταχθεί στη *Μικρή Entente*, έναν αμυντικό συνασπισμό στην ανατολική Ευρώπη που συμμετείχαν επίσης η Ρουμανία, η Τσεχοσλοβακία, και η Γαλλία. Επομένως, η Γιουγκοσλαβία δεν είχε πλέον ανάγκη την Ελλάδα, ενώ στο μεταξύ τους ισοζύγιο ισχύος καθίστατο ανισομερές. Το έλλειμα ισχύος της Ελλάδας συνέτεινε την απομόνωση της και από παραδοσιακούς συμμάχους, όπως η Βρετανία και η Γαλλία, οι οποίες είχαν άλλες προτεραιότητες εκείνη την περίοδο. Προκειμένου να εξέλθει από την απομόνωση, η Ελλάδα το 1926 προσέγγισε διπλωματικά την Ιταλία, γεωπολιτικό ανταγωνιστή της Γιουγκοσλαβίας (Σβολόπουλος 2001, 205-208. Κούμας & Χουρχούλης 2024, 20-24).

Αφορμή για την καταγγελία από τη Γιουγκοσλαβία (Νοέμβριος 1924) της συμμαχικής συνθήκης του 1913 ήταν το ελληνο-βουλγαρικό Πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφώφ, με το οποίο ρυθμιζόνταν μειονοτικά ζητήματα ανάμεσα στις δύο χώρες. Το πρωτόκολλο εμμέσως αναγνώριζε πως οι σλαβικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας είχαν βουλγαρική καταγωγή, επομένως και όσοι κατοικούσαν στο γιουγκοσλαβικό νότο. Παρότι το Πρωτόκολλο δεν επικυρώθηκε από την ελληνική πλευρά, αποτέλεσε αφορμή η Γιουγκοσλαβία να διατυπώσει υπέρμετρες αξιώσεις σε εκκρεμή διμερή ζητήματα⁹, που έθιγαν την ελληνική εθνική

⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται η αναγνώριση γιουγκοσλαβικής κυριαρχίας στην ελεύθερη ζώνη του λιμένα Θεσσαλονίκης, η άσκηση ελέγχου στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης - Γευγελής, η απόδοση πίσω στη μονή Χιλανδαρίου απαλλοτριωμένων κτημάτων και η αναγνώριση των σλαβικής καταγωγής πληθυσμών της Μακεδονίας ως γιουγκοσλαβικών (Δαφνής 1997, 464-476).

κυριαρχία. Σημείο καμπής για την ευνοϊκή επίλυση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών διαφορών το 1929 αποτέλεσε η υπογραφή στη Ρώμη του ελληνο-ιταλικού συμφώνου φιλίας (Σεπτέμβριος 1928), που σε συνδυασμό με τις υπόνοιες περί ύπαρξης μυστικής ελληνοϊταλικής συμμαχίας, συνέβαλε στον περιορισμό των υπερβολικών γιουγκοσλαβικών αξιώσεων (Δαφνής 1997, 464-476. Loupas 2016, 281-282).

Το 1934 η Ελλάδα εντάχθηκε στο τετραμερές βαλκανικό σύμφωνο μαζί με τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τουρκία. Το σύμφωνο δεν απέδωσε απτά αποτελέσματα, καθώς σε αυτό δεν εντάχθηκε η αναθεωρητική Βουλγαρία. Επίσης η άρνηση συμμετοχής της Ελλάδας σε πόλεμο ενάντια της Ιταλίας, μείωσε τη σημασία του συμφώνου για τη Γιουγκοσλαβία. Καθώς λοιπόν τα περιφερειακά αμυντικά σχήματα δεν πρόσφεραν τη ζητούμενη διασφάλιση, τα βαλκανικά κράτη αναζήτησαν ασφάλεια μέσω διμερών σχέσεων με κάποια ισχυρή δύναμη. Η Ελλάδα προσδέθηκε στο βρετανικό άρμα, που είχε ισχυρή ναυτική παρουσία στη Μεσόγειο, διακινδυνεύοντας όμως την εμπλοκή της σε μια αντιπαράθεση Βρετανίας – Ιταλίας (Κούμας & Χουρχούλης 2024, 25-26). Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η Γιουγκοσλαβία ανέπτυξε ιδιαίτερα τις σχέσεις της με την Γερμανία,. Συνοψίζοντας, μπορεί Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία στη διάρκεια του μεσοπολέμου να ήταν υπέρ της διατήρησης του status quo, όμως είχαν διαφορετικό δυναμικό ισχύος, το οποίο κατέληγε στην ύπαρξη αποκλινόντων γεωπολιτικών συμφερόντων και επιδιώξεων.

3.2. Η ανάδυση του Μακεδονικού ζητήματος

Ως Μακεδονικό ζήτημα κατά το 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} νοούνταν ο ανταγωνισμός Ελλήνων, Σέρβων και Βουλγάρων στην οθωμανική τότε Μακεδονία και η προσπάθεια διαμόρφωσης ελληνικής, σερβικής ή βουλγαρικής εθνικής συνείδησης στο σλαβικό κυρίως πληθυσμό της περιοχής. Το Μακεδονικό ζήτημα λαμβάνει άλλο περιεχόμενο κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και αφορά το σερβο-βουλγαρικό ανταγωνισμό επί του πληθυσμού της σερβικής Μακεδονίας, καθώς και της εδαφικές διεκδικήσεις της Βουλγαρίας στην περιοχή αυτή. Τέλος, μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ως «Μακεδονικό» αναφέρεται η προσπάθεια διαμόρφωσης διακριτής εθνικής ταυτότητας στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία, η οποία θα αποτελέσει τη βάση διεκδικήσεων της Γιουγκοσλαβίας έναντι των γειτόνων της (Σφέτας 2018, 17-18).

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η οθωμανική Μακεδονία έμελλε να αποτελέσει το μήλον της έριδος ανάμεσα στους Οθωμανούς, την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Σερβία. Στην περιοχή αυτή κατοικούσαν και σλαβόφωνοι πληθυσμοί, οι οποίοι ήταν περισσότερο συμπαγείς προς το βορρά και οποίοι δεν διέθεταν, ως τότε, σαφή εθνική συνείδηση. Η δημιουργία το 1870 της Βουλγαρικής Εξαρχίας αποτέλεσε όχημα του βουλγαρικού εθνικισμού στην κατεύθυνση της ενσωμάτωσης των σλαβόφωνων πληθυσμών σε ένα μελλοντικό ανεξάρτητο βουλγαρικό κράτος. Άλλωστε το ομιλούμενο ιδίωμα των σλαβικών πληθυσμών της Μακεδονίας συγγένευε σε σημαντικό βαθμό με τη βουλγαρική γλώσσα. Η ένταση των εθνικών ανταγωνισμών στα Βαλκάνια, καθώς και η πολιτική καταπίεσης που εφάρμοζαν οι Νεότουρκοι, συντέλεσαν ώστε οι πληθυσμιακές ομάδες στη Μακεδονία να αποκτήσουν ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα εθνική συνείδηση (Βακαλόπουλος 2009, 23-28). Μπορεί η ένταξη στη Βουλγαρική Εξαρχία να αποτέλεσε το κριτήριο να θεωρηθεί κάποιος Βούλγαρος, όμως υπήρχαν σημαντικοί σλαβόφωνοι ή δίγλωσσοι πληθυσμοί, υπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οι οποίοι αποτελούσαν μια ξεχωριστή εθνοτική ομάδα που από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα ανέπτυσσε μια διακριτή σλαβομακεδονική ταυτότητα ως ανάχωμα στη βουλγαρική και τη σερβική επιρροή (Σφέτας 2018, 34-35).

Με τη λήξη των βαλκανικών πολέμων η Ελλάδα απέκτησε πλέον του 50% της πρώην οθωμανικής Μακεδονίας. Η ελληνική Μακεδονία ενισχύθηκε πληθυσμιακά από την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων, όμως στην δεκαετία του 1920 συνέχισε να κατοικεί σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας που συνόρευαν με γειτονικά κράτη σημαντική σλαβόφωνη μειονότητα. Τη μειονότητα αυτή προσπαθούσαν πλέον να προσεταιριστούν με διπλωματικά μέσα, αφενός η Βουλγαρία, με το πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφώφ (1924) και αφετέρου η Γιουγκοσλαβία, με βάση συμφωνία που θα υπέγραφε ο Θ. Πάγκαλος (1926). Μπορεί αυτά τα πρωτόκολλα να μην επικυρώθηκαν εντέλει από την ελληνική πλευρά, αποτέλεσαν αστοχίες της ελληνικής διπλωματίας και δημιούργησαν αρνητικό προηγούμενο για παρεμβάσεις των γειτόνων της στο εσωτερικό της (Σκυλακάκης 1995, 20-22).

Οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί την περίοδο του μεσοπολέμου διακρίνονταν σε αυτούς που είχαν βουλγαρική εθνική συνείδηση, στους έχοντες ελληνική εθνική συνείδηση (γραικομάνους) και σε μια τρίτη ρευστή πληθυσμιακή ομάδα, η οποία δεν ταυτιζόταν ως τότε με κάποιο γειτονικό έθνος – κράτος. Το μεγαλύτερο μέρος από αυτούς που αυτοπροσδιορίζονταν εθνικά ως Βούλγαροι, και οι οποίοι κατοικούσαν σε περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας, μετά την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων κατέφυγαν στη

Βουλγαρία. Αντίθετα, όσοι σλαβόφωνοι κατοικούσαν στις περιοχές της Πέλλας και της Φλώρινας, και δεν διέθεταν ελληνική εθνική συνείδηση, αναφέρονταν ως «Μακεδόνες Σλάβοι» και η ομιλούμενη διάλεκτος τους αποκαλούνταν «μακεδονική». Αυτή πληθυσμιακή ομάδα θα έτεινε να διαμορφώσει σταδιακά μια διακριτή σλαβομακεδονική εθνική ταυτότητα (Μαυρογορδάτος 2017, 241-246).

Η ηττημένη στους πολέμους Βουλγαρία είχε διεκδικήσεις έναντι της ελληνικής και με της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Αρχικά το VMRO ζητούσε μειονοτικά δικαιώματα για τους Βούλγαρους που κατοικούσαν σε αυτές τις περιοχές και κατόπιν την αυτονομία τους, στην κατεύθυνση δημιουργίας μιας ενιαίας Μακεδονίας, που σε δεύτερο χρόνο θα προσαρτιόνταν στην Βουλγαρία. Η ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία με βάση τη συνθήκη του Νεϊγύ (1919) στέρησε τα επιχειρήματα της βουλγαρικής πλευράς, όμως την περίοδο του μεσοπολέμου καταγράφονται πράξεις ένοπλης αντίστασης του VMRO στην γιουγκοσλαβική Μακεδονία, όπου συντελούνταν προσπάθειες εκσερβισμού του τοπικού πληθυσμού. Η Κομμουνιστικής Διεθνής υιοθέτησε την ιδέα περί σχηματισμού ενιαίου μακεδονικού κράτος, το οποίο θα αποτελούσε τη βάση για μια μελλοντική κομμουνιστική βαλκανική ομοσπονδία. Η Σοβιετική Ένωση ασπάστηκε αυτή την ιδέα και για λόγους τακτικής, προκειμένου επεκτείνει την επιρροή της στη Βουλγαρία και ευρύτερα στα Βαλκάνια. Ο χαρακτηρισμός των αμφίσημων πληθυσμών ως μακεδονικών εξάλειψε άλλωστε τα αίτια του σερβο-βουλγαρικού ανταγωνισμού. Τα Κομμουνιστικά κόμματα της βαλκανικής χερσονήσου αναγνώρισαν έτσι την ύπαρξη ξεχωριστού μακεδονικού έθνους, στο οποίο εντάσσονταν όλοι οι σλαβικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας (Σφέτας 2018, 43-48).

Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου η γιουγκοσλαβική Μακεδονία και η ελληνική ανατολική Μακεδονία και Θράκη βρέθηκαν υπό βουλγαρική κατοχή. Η βαναυσότητα των κατοχικών δυνάμεων οδήγησε μικρό μόνο μέρος των σλαβόφωνων να συνταχθεί με τη Βουλγαρία. Η πλειοψηφία των σλαβόφωνων στην ελληνική Μακεδονία συντάχθηκε με το ΕΑΜ μετά την ίδρυση του ΣΝΟΦ¹⁰ τον Οκτώβριο του 1943. Το ΚΚΕ από το 1935 διακήρυττε ισοπολιτεία και μειονοτικά δικαιώματα στους σλαβόφωνους που διαβιούσαν στην ελληνική επικράτεια. Στη νότια Γιουγκοσλαβία η δράση των παρτιζάνων συνέβαλλε στη μείωση της βουλγαρικής επιρροής. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η διακήρυξη του

¹⁰ Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Γιάτισε (29/11/1943), η οποία αναγνώριζε την ύπαρξη ξεχωριστού μακεδονικού έθνους και προέβλεπε μεταπολεμικά την ίδρυση ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, ως συστατικό στοιχείο της Γιουγκοσλαβίας. Η προοπτική αυτή προσανατόλισε τους μαχητές του ΣΝΟΦ να αυτονομηθούν το 1944 από το ΕΑΜ και να επιδιώξουν την προσάρτηση ελληνικών εδαφών με μειονοτικό πληθυσμό στη Γιουγκοσλαβία. Καθώς ακόμα ο Τίτο εξαρτιόταν από τη βρετανική βοήθεια τα σχέδια αυτά δεν προχώρησαν. Στο μεταξύ στα Σκόπια ξεκίνησαν ξεκίνησε η διαδικασία απο-βουλγαροποίησης και οικοδόμησης μιας διακριτής Σλαβομακεδονικής ταυτότητας (Σφέτας 2018, 49-57).

Ο Τίτο δεν είχε παύσει να ενδιαφέρεται για την ελληνική Μακεδονία. Το 1945 ιδρύθηκε το Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΝΟΦ) που προπαγάνδιζε ανοικτά την ένταξη μιας ενιαίας Μακεδονίας στη Γιουγκοσλαβία. Για το ΚΚΕ η αλυτρωτική προπαγάνδα του ΝΟΦ αποτελούσε σοβαρή αιτία προβληματισμού. Καθώς όμως εξαρτιόταν σημαντικά από τη γιουγκοσλαβική υποστήριξη, ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ) αποδέχτηκε την ένταξη σλαβόφωνων μαχητών στις γραμμές του. Η ήττα του ΚΚΕ στον εμφύλιο πόλεμο ανάγκασε τη μεγάλη πλειοψηφία των σλαβόφωνων που κατοικούσαν στην Δυτική Μακεδονία να καταφύγουν στη Γιουγκοσλαβία και σε άλλες ανατολικές χώρες. Η δημιουργία της Λ.Δ. της Μακεδονίας και η οικοδόμηση ξεχωριστής μακεδονικής ταυτότητας αποσκοπούσαν αρχικά στην αντιμετώπιση των βουλγαρικών διεκδικήσεων στο γιουγκοσλαβικό νότο. Στη συνέχεια αποτέλεσαν όχημα του γιουγκοσλαβικού ηγεμονισμού στην περιοχή και μέσο παρέμβασης στο εσωτερικό Βουλγαρίας και Ελλάδας (Σφέτας 2018, 61-74). Το μακεδονικό θα παρέμενε μόνιμο πρόσκομμα στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις, η ένταση του οποίου θα παρουσίαζε διακυμάνσεις, ανάλογα με τις εξελίξεις τόσο στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας, όσο και από τα τεκταινόμενα στο περιφερειακό και διεθνές επίπεδο στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου

3.3. Η διεθνής θέση της Γιουγκοσλαβίας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο (1945-1989).

Ως Ψυχρός Πόλεμος χαρακτηρίζεται ο γεωπολιτικός και ιδεολογικός ανταγωνισμός ανάμεσα σε δύο αντίπαλους συνασπισμούς, με ηγέτιδες δυνάμεις τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ. Ξεκίνησε το 1946, όταν η μεταπολεμική Ευρώπη διαιρέθηκε σε δύο σφαίρες επιρροής και έληξε με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Η

εξέλιξη του Ψυχρού Πολέμου δεν ήταν γραμμική, αλλά χαρακτηρίστηκε από εναλλαγές έντασης και ύφεσης. Ως το 1953, οι υπερδυνάμεις επιχείρησαν να οριοθετήσουν τις ζώνες επιρροής τους, και μέσω ένοπλων συγκρούσεων, όπως ο πόλεμος της Κορέας και ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Ακολούθως οι γεωπολιτικοί ανταγωνιστές προσπάθησαν να επεκτείνουν την επιρροή τους στον «Τρίτο Κόσμο», σε χώρες του οποίου εξελίσσονταν η διαδικασία της αποαποικιοποίησης. Η Κρίση των Πυραύλων της Κούβας (1962) έφερε τις υπερδυνάμεις στα πρόθυρα πυρηνικής σύγκρουσης. Ακολούθησε στη δεκαετία του 1970 περίοδος ύφεσης, μέσω συμφωνιών περιορισμού των πυρηνικών όπλων, με αποκορύφωμα την Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975). Η Σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν (1979) και η εκλογή Reagan στην προεδρία των ΗΠΑ (1980) σηματοδότησαν νέα ψυχροπολεμική ένταση. Η ανάρρηση Γκορμπατσόφ (1985) στην ηγεσία της ΕΣΣΔ επέτρεψε εκ νέου την προσέγγιση των υπερδυνάμεων. Οι μεταρρυθμίσεις του στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ αποκάλυψαν τις αδυναμίες του σοβιετικού συστήματος, επιταχύνοντας την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου (Χατζηβασιλείου 2010, 61-65).

Κατά την περίοδο 1945 – 1948 η τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία υπήρξε η πιο ισχυρή και μαχητική σύμμαχος της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Ευρώπη, ασκώντας σημαντική επιρροή στο γεωγραφικό της περίγυρο. Στο εσωτερικό εφάρμοζε με πιστότητα το σοβιετικό σύστημα και επιτάχυνε την κολεκτιβοποίηση της παραγωγής. Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι το Βελιγράδι επιλέχθηκε ως έδρα της νεοσύστατης Κομινφόρμ (Rajak 2019, 120). Ο δυναμισμός που εξέπεμπε η Γιουγκοσλαβία ήταν απόρροια των ηγεμονικών φιλοδοξιών του ηγέτη της στα Βαλκάνια, για τις οποίες όμως ο Στάλιν διατηρούσε επιφυλάξεις, καθώς υπονόμευαν τη σοβιετική πρωτοκαθεδρία στην περιοχή. Από το 1946 η Γιουγκοσλαβία επεδίωκε να απορροφήσει την Αλβανία και να εντάξει τη Βουλγαρία στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Η ενόχληση του Στάλιν έγκειντο στο γεγονός ότι ο Τίτο δρούσε αυτόνομα και βιαστικά, χωρίς προηγούμενη διαβούλευση με τη Μόσχα. Περαιτέρω, οι Σοβιετικοί διατύπωναν ενστάσεις ως προς την ενεργή ανάμειξη των Γιουγκοσλάβων στον ελληνικό εμφύλιο, με το σκεπτικό ότι έδιναν προσχήματα για ενίσχυση της αγγλο-αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή (Cramer 2019, 71-74).

Το πρώτο εξάμηνο του 1948 η Σοβιετική Ένωση επέβαλε το πάγωμα κάθε προσπάθειας για το σχηματισμό βαλκανικής ομοσπονδίας. Σταδιακά διέκοψε τη συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία σε διάφορους τομείς, με αποκορύφωμα την αποπομπή της (28/6/1948) από

την Κομινφόρμ (Rajak 2019, 118-119). Το σοβιετικό μπλοκ διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις και επέβαλε οικονομικό αποκλεισμό στη Γιουγκοσλαβία, αποσκοπώντας στην αποσταθεροποίηση της¹¹. Παράλληλα προσπάθησε να υπονομεύσει εκ των έσω το καθεστώς Τίτο με σκοπό την ανατροπή του. Αυτός με τη σειρά του κινήθηκε αστραπιαία, εκκαθαρίζοντας το κόμμα και τον κρατικό μηχανισμό από τις φιλοσοβιετικές φράξιες. Ο Στάλιν εξέταζε επίσης το ενδεχόμενο σοβιετικής εισβολής στη Γιουγκοσλαβία, όμως δεν ήθελε να διακινδυνεύσει πιθανή νατοϊκή επέμβαση. Για να αντιμετωπίσει τον οικονομικό στραγγαλισμό, η Γιουγκοσλαβία στράφηκε προς χώρες της Δύσης και του Τρίτου Κόσμου, αναζητώντας οικονομική βοήθεια αρχικά και στη συνέχεια εμπορικούς εταίρους για την κάλυψη των αναγκών της (Cramer 2019, 74-79).

Ο Τίτο φοβόταν πως η κινεζική εισβολή στην Κορέα μπορούσε να ήταν προοίμιο σοβιετικής επέμβασης. Έτσι ξεκίνησε με τις ΗΠΑ μυστικές συνομιλίες που κατέληξαν στην υπογραφή συμφωνίας στρατιωτικής συνεργασίας (Νοέμβριο 1951), βάσει της οποίας η Γιουγκοσλαβία έγινε αποδέκτης σημαντικής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τους δυτικούς συμμάχους, ύψους 1,5 δις δολαρίων. Επίσης, Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν το 1954 αμυντική συμμαχική συνθήκη στο Μπλεντ, που ενίσχυε τη νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO. Παρότι η Γιουγκοσλαβία για ιδεολογικούς λόγους δεν εντάχθηκε στο NATO, με το τριμερές βαλκανικό σύμφωνο εμμέσως καλυπτόταν από την νατοϊκή ομπρέλα προστασίας. Το σύμφωνο υπήρξε βραχύβιο, αφενός λόγω της όξυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων εξαιτίας του Κυπριακού, αφετέρου η ανάρρηση Χρυστσόφ στην ηγεσία της ΕΣΣΔ μετά το θάνατο του Στάλιν επέτρεψε την σταδιακή προσέγγιση ανάμεσα στις δύο χώρες (Rajak 2019, 123-130).

Η εξομάλυνση των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση επιβεβαιώθηκε με την επίσκεψη Χρυστσόφ στο Βελιγράδι το 1955. Οι δύο ηγέτες διακήρυξαν το σεβασμό τους στις αρχές της ειρηνικής συνύπαρξης, της ισότητας και της μη επέμβασης στο εσωτερικό των κρατών, όπως και το δικαίωμα κάθε χώρας να ακολουθεί τον δικό της «δρόμο προς τον σοσιαλισμό». Η συμφιλίωση με την ΕΣΣΔ δεν συνεπάγονταν όμως και επανένταξη της Γιουγκοσλαβίας στο σοβιετικό στρατόπεδο. Η Γιουγκοσλαβία διατήρησε τους δεσμούς με τη Δύση, όμως αρνήθηκε να ενταχθεί σε στρατιωτικούς συνασπισμούς, θεωρώντας πως ως σοσιαλιστική

¹¹ Προκειμένου να στηριχθούν οικονομικά εκείνα τα κράτη που θίγονταν από τη διακοπή των εμπορικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία, ιδρύθηκε το 1949 η KOMEKON, ένας διεθνής οργανισμός που ενίσχυε το συντονισμό και την οικονομική συνεργασία ανάμεσα στις σοσιαλιστικές χώρες.

χώρα δεν μπορούσε να μετέχει σε μια αντικομμουνιστική συμμαχία, ούτε όμως επιθυμούσε να γίνει δορυφόρος της Μόσχας (Hasan 1981a, 96-100).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η Γιουγκοσλαβία πρωτοστάτησε, μαζί με την Ινδία του Νεχρού και την Αίγυπτο του Νάσερ, στη δημιουργία του Κινήματος των Αδεσμεύτων. Στο κίνημα εντάχθηκε σημαντικός αριθμός χωρών της Ασίας και της Αφρικής που πρόσφατα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους και στην πολιτική ζωή των οποίων κυριαρχούσαν σοσιαλιστικά κόμματα. Η ιδρυτική συνδιάσκεψη του Βελιγραδίου το 1961 σηματοδότησε την ανάδειξη μιας «τρίτης οδού» που αμφισβητούσε τον ψυχροπολεμικό διπολισμό. Η ηγετική φυσιογνωμία του Τίτο στο Κίνημα επέτρεψε στη Γιουγκοσλαβία να αποκτήσει διεθνή επιρροή, δυσανάλογη με το μέγεθός της, και να διατηρήσει την ανεξαρτησία της (Rajak 2019, 130-141).

Νέα όξυνση στις σχέσεις Γιουγκοσλαβίας – ΕΣΣΔ σημειώθηκε όταν η επέμβαση των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία (1968) αποδοκιμάστηκε έντονα από τη Γιουγκοσλαβία. Η Μόσχα κατηγόρησε το Βελιγράδι για αντι-σοβιετική ρητορική. Ο Τίτο ανησυχούσε για σοβιετική εισβολή, βάσει του Δόγματος Μπρέζνιεφ που αιτιολογούσε παρεμβάσεις των χωρών του σοβιετικού μπλοκ σε όποιο κράτος αμφισβητούνταν το σοσιαλιστικό καθεστώς. Αναζητώντας υποστήριξη, προσέγγισε τόσο άλλες βαλκανικές σοσιαλιστικές χώρες που δυσανασχετούσαν με τον παρεμβατισμό της Μόσχας (Αλβανία, Ρουμανία), όσο και τις ΗΠΑ. Ο Πρόεδρος Νίξον το 1970 επισκέφθηκε το Βελιγράδι, στο πλαίσιο διπλωματικού ανοίγματος σε χώρες των Αδεσμεύτων, εκφράζοντας την υποστήριξή του στη γιουγκοσλαβική ανεξαρτησία και ουδετερότητα (Banac 2019, 265-268). Περαιτέρω, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η Γιουγκοσλαβία αναζητώντας οικονομική ασφάλεια και διεθνή υποστήριξη, στράφηκε προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), υπογράφοντας την πρώτη μεταξύ τους εμπορική συμφωνία (1970). Από την πλευρά τους, οι μεγάλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης αναγνώριζαν τη σημασία της Γιουγκοσλαβίας για την άμυνα της Δύσης και τον σταθεροποιητικό της ρόλο στη Μεσόγειο. Επομένως, η οικονομική ενίσχυση της Γιουγκοσλαβίας θεωρήθηκε απαραίτητη όχι μόνο για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της, αλλά και για τη διασφάλιση της γεωπολιτικής ισορροπίας στην περιοχή (Zacharia 2019, 353-363). Τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας στις δεκαετίες 1970-1980, ο θάνατος του Τίτο και το φαινόμενο Γκορμπατσόφ που έφερε αέρα αλλαγής στο

ανατολικό μπλοκ, αποτέλεσαν παράγοντες που συντέλεσαν στην υποβάθμιση της επιρροής της Γιουγκοσλαβίας στο διεθνές στερέωμα.

3.4. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στον εμφύλιο πόλεμο (1945-1949).

Κατά την πρώτη ψυχροπολεμική περίοδο (1946-1953), η Ελλάδα βρέθηκε σε δυσχερή θέση ασφαλείας, καθώς τα βαλκανικά κράτη στα βόρεια σύνορα της εντάχθηκαν στο κομμουνιστικό στρατόπεδο το 1945 μετά την απελευθέρωσή τους από τον Κόκκινο Στρατό. Στις ήδη υπάρχουσες αντιπαραθέσεις, που βασίζονταν σε εδαφικές διεκδικήσεις και άλυτα μειονοτικά ζητήματα, προστέθηκε και η ιδεολογική αντιπαλότητα. Σύμφωνα με τον Westad (2021, 91-92), η εμφύλια σύρραξη στην Ελλάδα (1946-1949) αποτέλεσε την πρώτη, και μόνη ένοπλη, αναμέτρηση του Ψυχρού Πολέμου στην Ευρώπη, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην παγίωση των γεωπολιτικών διαιρέσεων εντός της Ευρώπης. Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδας παρείχαν στρατηγικό βάθος και υλικοτεχνική υποστήριξη στους μαχητές του ΔΣΕ, υπονομεύοντας την εσωτερική σταθερότητα της χώρας. Παράλληλα, οι διεκδικήσεις της Γιουγκοσλαβίας επί της ελληνικής Μακεδονίας οδήγησαν στη διακοπή των μεταξύ τους διπλωματικών σχέσεων, απομονώνοντας πλήρως την Ελλάδα από το βαλκανικό της περίγυρο (Σβολόπουλος 2022, 247-248). Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου οι σχέσεις ανάμεσα στα κράτη της βαλκανικής καθορίζονταν σε σημαντικό βαθμό από τις διακυμάνσεις του ψυχροπολεμικού ανταγωνισμού, αλλά και τις εξελίξεις εντός του ίδιου του ανατολικού συνασπισμού.

Το 1944, με την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων, ο ΕΛΑΣ έλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής επικράτειας. Το ΚΚΕ για να εμποδώσει την πολιτική του κυριαρχία, προσδοκούσε υποστήριξη από τα βαλκανικά κομμουνιστικά κόμματα. Όμως στα Δεκεμβριανά το ΚΚΕ δεν έλαβε έμπρακτη βοήθεια από τη Σοβιετική Ένωση και τους δορυφόρους της, καθώς ο Στάλιν τήρησε τη συμφωνία του με τον Τσώρτσιλ, αφήνοντας την Ελλάδα στη βρετανική σφαίρα επιρροής. Ειδικότερα οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές, αντιμετώπιζαν με επιφυλακτικότητα την δεκεμβριανή σύγκρουση, αποφεύγοντας κάθε ανάμειξη. Αφενός δεν επιθυμούσαν μια μετωπική σύγκρουση με τους δυτικούς συμμάχους, αφετέρου έδιναν προτεραιότητα στην εδραίωση της δικής τους εξουσίας στο εσωτερικό της χώρας τους (Μαραντζίδης 2023, 248-252).

Αντιθέτως, στην περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου υπήρξε ενεργή εμπλοκή των βαλκανικών κομμουνιστικών κρατών με την έγκριση της Σοβιετικής Ένωσης. Από τα τέλη του 1946 έως το 1948, η Γιουγκοσλαβία αναδείχθηκε στον κυριότερο υποστηρικτή του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), παρέχοντας υλικοτεχνική υποστήριξη, διόδους διαφυγής στα μετόπισθεν για τους μαχητές του ΔΣΕ και φιλοξενία στα στελέχη του ΚΚΕ. Ως αντάλλαγμα, η ηγεσία του ΔΣΕ αναγκάστηκε να αποδεχθεί την ένταξη Σλαβομακεδόνων μαχητών στις τάξεις του, οι οποίοι δρούσαν υπό την οργάνωση του ΝΟΦ (Μαραντζίδης 2023, 271-275). Η ρήξη Στάλιν - Τίτο (1948) και η ταύτιση του ΚΚΕ με τη Μόσχα οδήγησε στην απώλεια της πολύπλευρης γιουγκοσλαβικής βοήθειας. Παρά την προθυμία των υπόλοιπων σοσιαλιστικών χωρών να καλύψουν το κενό, η αποστασιοποίηση της Γιουγκοσλαβίας συνέβαλε καθοριστικά στην ήττα του ΔΣΕ (Μαραντζίδης 2023, 291-294). Η οικονομική και διπλωματική απομόνωση της Γιουγκοσλαβίας από τους πρώην συμμάχους της την οδήγησαν να στραφεί στις ΗΠΑ για βοήθεια. Οι ΗΠΑ με τη σειρά τους απαίτησαν τον τερματισμό της βοήθειας προς το ΔΣΕ, το σεβασμό της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας και την αποκατάσταση των μεταξύ τους σχέσεων (Σφέτας 2018, 97).

Η ήττα του ΔΣΕ τον Αύγουστο του 1949 σηματοδότησε την μαζική έξοδο χιλιάδων Ελλήνων και Σλαβόφωνων προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Το προσφυγικό αυτό ρεύμα αποτελούνταν κυρίως από κατοίκους της βόρειας Ελλάδας, οι οποίοι, είτε είχαν στρατευθεί στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), είτε ήταν πολιτικά προσκείμενοι στο ΚΚΕ. Ειδικά όσοι εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία ήταν κατά βάση Σλαβόφωνοι, πολλοί από τους οποίους είχαν επανδρώσει το «Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο» (ΝΟΦ), πολεμώντας στο πλευρό του ΔΣΕ. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 υπολογίζονταν πως Γιουγκοσλαβία κατέφυγαν περίπου 25.000 άτομα, η πλειονότητά των οποίων εγκαταστάθηκε στις μεγαλύτερες πόλεις της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΛΔΜ). Ανάμεσα στους εκτοπισθέντες βρίσκονταν και κάποιες χιλιάδες παιδιά, τα οποία ο ΔΣΕ απομάκρυνε, συχνά με τη βία, από τις εμπόλεμες ζώνες. Για την τακτική του αυτή το ΚΚΕ κατηγορήθηκε για «παιδομάζωμα». Μετά την ρήξη Τίτο και Στάλιν και την προσπάθεια του πρώτου να αποκαταστήσει τις σχέσεις του με την Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία ακολούθησε πολιτική επανένωσης των οικογενειών, μεριμνώντας για την επιστροφή των παιδιών στους γονείς τους. Οι Σλαβομακεδόνες πρόσφυγες εξελίχθηκαν σε κρίσιμο παράγοντα των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων καθ' όλη τη διάρκεια του

Ψυχρού Πολέμου, καθώς η δράση τους και η αλτρωτική ρητορική τους προκαλούσαν συχνά διπλωματικά επεισόδια. Από όσους πολιτικούς πρόσφυγες διέφυγαν στις χώρες του σοσιαλιστικού μπλοκ μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, ήταν η μόνη ομάδα που δεν θεωρούσε ότι δεν βρισκόταν σε αναγκαστική υπερορία, αλλά σε ένα οικείο γι' αυτούς εθνικό χώρο. Μόνο περιορισμένος αριθμός ατόμων, με ελληνική καταγωγή, μπόρεσε να επιστρέψει στην Ελλάδα μετά το 1982 (Σφέτας & Μιχαηλίδης 2015, 37-64).

3.5. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στον Ψυχρό Πόλεμο (1950 – 1974).

Μετά το πέρας του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας εισήλθαν σε μια τροχιά σταδιακής εξομάλυνσης, αφήνοντας πίσω την περίοδο των εδαφικών διεκδικήσεων επί της ελληνικής Μακεδονίας και της χειραγώγησης των σλαβόφωνων πληθυσμών. Καταλυτικό ρόλο σε αυτή τη μεταστροφή έπαιξε η ρήξη του Τίτο με τον Στάλιν και η διακοπή της υποστήριξης προς τους αντάρτες του ΔΣΕ. Η απομόνωση της Γιουγκοσλαβίας από το σοβιετικό μπλοκ την ανάγκασε να επιδιώξει τη βελτίωση των σχέσεων της με τη Δύση, άρα πρωτίστως με την Ελλάδα. Ήδη από το 1950, το Βελιγράδι εγκατέλειψε την επεκτατική του πολιτική, προχώρησε στην αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Αθήνα και επέτρεψε τον επαναπατρισμό των παιδιών που είχαν απομακρυνθεί κατά το «παιδομάζωμα», περιορίζοντας παράλληλα την αλτρωτική δράση παραγόντων που διαβιούσαν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (Μιχαηλίδης 2018, 75-77).

Την περίοδο 1953-1954, η Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία και η Τουρκία προχώρησαν σε μια σειρά διπλωματικών πρωτοβουλιών με αποκορύφωμα τη Συνθήκη του Μπλεντ (1954), μια αμυντική συμμαχική συνθήκη ανάμεσα στις τρεις χώρες. Η συμμαχία αυτή λειτούργησε ως μια πρόσθετη δικλείδα ασφαλείας έναντι απειλών από κράτη του σοβιετικού στρατοπέδου, ισχυροποιώντας τη νότια πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Η συμφωνία έτυχε της θερμής υποστήριξης της Δύσης, καθώς η απαγκίστρωση της Γιουγκοσλαβίας από τον ανατολικό συνασπισμό αποφόρτιζε τις πιέσεις στην άμυνα της δυτικής Ευρώπης. Παρά τις αρχικές προσδοκίες, ωστόσο, η σύμπραξη αυτή αποδείχθηκε βραχύβια, καθώς προσέκρουσε στις αποκλίνουσες εθνικές επιδιώξεις των μελών της. Καθοριστικό ρόλο στην αποδόμηση της συνθήκης έπαιξε η ανάδυση του Κυπριακού ζητήματος, το οποίο θα μονοπωλούσε στο εξής την ελληνική εξωτερική πολιτική, προκαλώντας τη σταδιακή επιδείνωση των αρμονικών ως τότε

ελληνοτουρκικών σχέσεων (Γκότα 2013, 24). Άλλωστε, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η Γιουγκοσλαβία μετά το 1955 αφενός εξομάλυνε τις σχέσεις της με την Μόσχα, αφετέρου επέλεξε να ενταχθεί στο Κίνημα των Αδεσμεύτων.

Στο διμερές επίπεδο, οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις αναπτύχθηκαν γοργά την πενταετία 1955-1959. Το 1956 πραγματοποιήθηκε αμοιβαία ανταλλαγή επισκέψεων ανάμεσα στον Τίτο και το ελληνικό βασιλικό ζεύγος, επισφραγίζοντας το καλό κλίμα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή επεδίωκε συστηματικά τη συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία, ως αντιστάθμισμα στην «ψύχρανση» των σχέσεων της Ελλάδας με την Τουρκία και τους δυτικούς συμμάχους, εξαιτίας της όξυνσης του Κυπριακού ζητήματος. Η Αθήνα προσδοκούσε η ηγετική παρουσία Τίτο στο Κίνημα των Αδεσμεύτων να προσφέρει πολύτιμη διπλωματική στήριξη των ελληνικών θέσεων. Η Γιουγκοσλαβία παρείχε τη στήριξή της στο Κυπριακό, με αντάλλαγμα τη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών σε μια στενή ζώνη εκατέρωθεν των συνόρων. Η συνεργασία συνεχίστηκε και κορυφώθηκε το 1959, με την υπογραφή στην Αθήνα δώδεκα διμερών τεχνικών συμφωνιών, οι οποίες ρύθμιζαν διάφορα εκκρεμή ζητήματα (Μιχαηλίδης 2018, 76-78).

Ωστόσο, η κατάσταση μεταβλήθηκε άρδην κατά τη διετία 1960-1962, αφού το διμερές κλίμα οξύνθηκε όταν η γιουγκοσλαβική πλευρά έθεσε επιτακτικά ζήτημα μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα. Η σταδιακή ενσωμάτωση των «Αιγαιατών» Μακεδόνων προσφύγων στον κρατικό μηχανισμό της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΛΔΜ) ενίσχυσε την επιρροή τους στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Το γιουγκοσλαβικό Υπουργείο Εξωτερικών χρησιμοποιούσε το θέμα περί ύπαρξης «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα ως μέσο πίεσης. Η ελληνική πλευρά αντέδρασε άμεσα στην πρόκληση, αναστέλλοντας το 1961 την εφαρμογή των διμερών συμφωνιών. Παράλληλα, διαμαρτυρήθηκε στους δυτικούς συμμάχους, οι οποίοι υπήρξαν καθησυχαστικοί, καθώς δεν ήθελαν να αποξενώσουν τη Γιουγκοσλαβία. Άλλωστε, η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ της προσέφερε επαρκή διασφάλιση έναντι των γιουγκοσλαβικών πιέσεων. Τελικά, τον Δεκέμβριο του 1962, οι Υπουργοί Εξωτερικών των δύο χωρών συναντήθηκαν σε μια προσπάθεια εκτόνωσης της κρίσης. Καθώς το ζήτημα αποτελούσε εμπόδιο στην προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με τη Δύση, συμφωνήθηκε η αμοιβαία αποσιώπησή του, ώστε να αποκατασταθούν οι διμερείς σχέσεις. Το 1964 επαναλήφθηκε η διακοπή μεθοριακή επικοινωνία, καθώς η κυβέρνηση Παπανδρέου (1964) επιζητούσε την υποστήριξη Τίτο στο Κυπριακό. Η Ελλάδα έλαβε την γιουγκοσλαβική στήριξη στο σύνολο

των θέσεων της, με αντίτιμο όμως μια ανεκτική στάση απέναντι στην εθνικιστική προπαγάνδα των σλαβομακεδόνων (Μιχαηλίδης 2018, 78-84. Σφέτας 2013, 379-384).

Οι σχέσεις μεταξύ της ελληνικής δικτατορίας και της Γιουγκοσλαβίας κατά την περίοδο 1967-1974 υπήρξαν ιδιαίτερα σύνθετες, παρουσιάζοντας μεγαλύτερες διακυμάνσεις συγκριτικά με τις υπόλοιπες ανατολικές χώρες. Ενώ οι οικονομικοί δεσμοί παρέμειναν σχετικά σταθεροί σε όλη τη διάρκεια της επταετίας, το πολιτικό κλίμα επηρεαζόταν άμεσα από τις γεωπολιτικές ισορροπίες και το «μακεδονικό ζήτημα». Αμέσως μετά το πραξικόπημα του 1967, οι σχέσεις υπέστησαν σοβαρή επιδείνωση. Η χούντα κατήγγειλε τη συμφωνία μεθοριακής επικοινωνίας του 1959, ενώ το Βελιγράδι εξέφραζε ανησυχίες ότι το νέο καθεστώς εξυπηρετούσε αμερικανικά σχέδια επέκτασης στα Βαλκάνια. Η Γιουγκοσλαβία φοβόταν πως η παρουσία της χούντας θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, είτε για ψυχροπολεμικούς στόχους των ΗΠΑ, είτε στο πλαίσιο μιας μοιρασιάς σφαιρών επιρροής μεταξύ των υπερδυνάμεων. Η εισβολή στην Τσεχοσλοβακία το 1968 λειτούργησε ως καταλύτης για αλλαγή στάσης. Η Γιουγκοσλαβία, αναζητώντας δυτικά ερείσματα απέναντι στη σοβιετική απειλή, υιοθέτησε μια πιο ανοιχτή προσέγγιση προς την Αθήνα. Παρομοίως, το δικτατορικό καθεστώς πραγματοποίησε ανοίγματα προς τα βαλκανικά σοσιαλιστικά καθεστώτα προκειμένου να εξέλθει από την απομόνωση που του είχε επιβληθεί από τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Μετά το 1972 παρατηρείται εκ νέου επιδείνωση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων, καθώς το Βελιγράδι βελτιώνει τις σχέσεις του με τη Μόσχα, ενώ οι προσπάθειες της χούντας για ανατροπή του Μακάριου αποδοκιμάζονται έντονα από τη Γιουγκοσλαβία. Το Βελιγράδι εκμεταλλεύτηκε τη διεθνή απομόνωση και ανυποληψία του απριλιανού καθεστώτος για να προβάλει εντονότερα το «μακεδονικό ζήτημα» (Βαλντέν 1999, 123-139).

3.6. Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις στη Μεταπολίτευση (1974 – 1989).

Το 1974 αποτελεί έτος καμπής για την Ελλάδα, καθώς με την επάνοδο στη δημοκρατική ομαλότητα επαναπροσδιόρισε και τις διεθνείς της σχέσεις. Στη διάρκεια της Μεταπολίτευσης η χώρα εφάρμοσε την επονομαζόμενη «πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική». Ανέπτυξε σχέσεις συνεργασίας με τα βαλκανικά σοσιαλιστικά καθεστώτα, χωρίς ασφαλώς να αμφισβητείται η ένταξη της στο σύστημα ασφαλείας της Δύσης. Η στροφή

αυτή υπαγορεύτηκε μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και την αμφισβήτηση εκ μέρους της Τουρκίας του status quo στο Αιγαίο. Η ουδετερότητα των δυτικών συμμάχων απέναντι στην ελληνο-τουρκική διένεξη, ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες, δημιούργησε έκδηλη απογοήτευση στην Ελλάδα και κλίμα αντιαμερικανισμού. Επιδιώκοντας διπλωματική υποστήριξη και την ανακατεύθυνση των αμυντικών της δυνατοτήτων στην ελληνο-τουρκική μεθόριο, η Ελλάδα καλλιέργησε συστηματικά ένα κλίμα ύφεσης στα Βαλκάνια. Το αμυντικό της δόγμα επαναδιατυπώθηκε και πλέον ο «από βορρά» αντικαταστάθηκε από τον «εξ' ανατολών» κίνδυνο. Ασφαλώς η αμοιβαία αναθέρμανση των διακρατικών σχέσεων στη βαλκανική υπήρξε απόρροια της διεθνούς ύφεσης και της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (1975). Οι ομαλές σχέσεις διατηρήθηκαν αδιατάρακτες μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, παρά την προσωρινή αναζωπύρωση της έντασης μεταξύ των υπερδυνάμεων στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Επομένως, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί πως για την Ελλάδα ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε το 1974 (Στεφανίδης 2018, 317-323).

Η ελληνική προσέγγιση συνεργασίας με τις χώρες των Βαλκανίων πραγματοποιήθηκε αφενός μέσω διμερών επαφών και συμφωνιών, αφετέρου με την επιδίωξη μιας ευρύτερης πολυμερούς συνεργασίας. Η τελευταία, ωστόσο, προσέκρουε σε σοβαρά εμπόδια, όπως η ένταξη των κρατών σε αντίπαλα γεωπολιτικά στρατόπεδα και η ύπαρξη ακανθωδών εθνοτικών και μειονοτικών διαφορών. Για να υπερβεί αυτά τα προσκόμματα, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής εστίασε στα ζητήματα «χαμηλής πολιτικής», δίνοντας έμφαση σε πεδία όπως η οικονομική συνεργασία, οι μεταφορές και το εμπόριο, οι μορφωτικές και πολιτιστικές ανταλλαγές. Το σκεπτικό ήταν πως αναπτύσσοντας αυτές τις συνέργειες θα διευκολύνονταν μελλοντικά συγκλίσεις και στα ζητήματα «υψηλής πολιτικής», όπως η άμυνα και η διπλωματία (Κούμας & Χουρμούλης 2024, 203-205). Στο πνεύμα αυτό συγκλήθηκε στην Αθήνα η πρώτη Διαβαλκανική Διάσκεψη (1976) και στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν άλλες τέσσερεις ως το 1984. Οι Διασκέψεις μπορεί να μην πέτυχαν τους στόχους της για πολιτική ολοκλήρωση της διαβαλκανικής συνεργασίας, συνέβαλαν όμως στην άνθηση του διακρατικού εμπορίου και στην συνεννόηση μεταξύ των κρατών της χερσονήσου (Κουρκουβέλας 2021).

Την περίοδο 1974–1981 ο Καραμανλής κατά συναντήθηκε επανειλημμένα με τον Στρατάρχη Τίτο, ενώ τακτικές συναντήσεις έγιναν και ανάμεσα σε μέλη των δύο κυβερνήσεων. Ο Τίτο παρείχε σημαντική διπλωματική στήριξη σε Ελλάδα και Κύπρο,

τασσόμενος υπέρ της εφαρμογής των αποφάσεων του ΟΗΕ στο Κυπριακό. Στο θέμα του Αιγαίου αναγνώριζε το δίκαιο των ελληνικών θέσεων, προειδοποιώντας μάλιστα προφητικά ότι οι τουρκικές διεκδικήσεις θα επεκτείνονταν στο μέλλον. Οι δύο χώρες ανέπτυξαν στην εν λόγω περίοδο και αμυντική συνεργασία. Αγκάθι στις διμερείς σχέσεις παρέμενε το «μακεδονικό ζήτημα», το οποίο υπό την πίεση των Σκοπίων, έθεταν πάντα στις συναντήσεις εκπρόσωποι της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, εντονότερα ιδίως μετά το 1977. Ο Καραμανλής, επιδεικνύοντας ρεαλισμό, επέλεξε την πολιτική του «παγώματος» των διαφωνιών για αυτό το ζήτημα, ώστε να μην υπονομευθεί η ευρύτερη στρατηγική συνεργασία. Πηγή σοβαρού προβληματισμού στην ελληνική πλευρά αποτέλεσε ο θάνατος του Τίτο (1980), καθώς τυχόν φυγόκεντρες τάσεις στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας θα απειλούσαν τη σταθερότητα στη Βαλκανική και θα αποθράσυναν το «μακεδονικό» αλτρωτισμό. Για αυτούς τους λόγους η ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας είχε για την Ελλάδα καθοριστική σημασία. Τέλος, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον οικονομικό τομέα όπου οι διμερείς εμπορικές συναλλαγές διπλασιάστηκαν. Η ελεύθερη ζώνη του λιμανιού της Θεσσαλονίκης εδραιώθηκε ως σημαντικός κόμβος του γιουγκοσλαβικού διαμετακομιστικού εμπορίου, ενώ η βόρεια Ελλάδα υπήρξε αποδέκτης αυξανόμενων τουριστικών ροών από τη γειτονική χώρα (Εμμανουηλίδης 2014, 147-182).

Η πρώτη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ (1981-1985) βασίστηκε στη βαλκανική πολιτική των προκατόχων τους, επιδιώκοντας τη διεύρυνση της ατζέντας, εντάσσοντας ζητήματα υψηλής πολιτικής, αποσκοπώντας στην εμβάθυνση της περιφερειακής συνεργασίας. Η έμφαση στη βαλκανική συνεργασία απέρρεε και από την αντιδυτική ρητορική Παπανδρέου, θέλοντας να καταδείξει τις αποστάσεις που τηρούσε από τους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Αναφορικά με τις διμερείς σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία δεν υπήρξε αξιοσημείωτη πρόοδος, παρά κάποιες ιδεολογικές συγγένειες ανάμεσα στο σοσιαλιστικό ΠΑΣΟΚ και τη γιουγκοσλαβική αυτοδιαχείριση. Τουναντίον, οι σχέσεις της Ελλάδας με τα άλλα βαλκανικά κράτη κατά τη δεύτερη κυβερνητική θητεία Παπανδρέου (1985 – 1989) βρίσκονταν σε σαφώς καλύτερο σημείο. Η περίοδος αυτή συμπίπτει χρονικά με την αναζωπύρωση των επιμέρους εθνικισμών και τη σταδιακή διαδικασία αποσύνθεσης της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Η ύφεση στη γιουγκοσλαβική οικονομία είχε ως συνέπεια την κάμψη των εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες. Το σημαντικότερο γεγονός όμως είναι η έξαρση της προπαγάνδας περί του «μακεδονικού», η οποία πλέον απευθύνονταν προς τη διεθνή κοινή γνώμη, θέλοντας να «πληροφορήσει» για την ύπαρξη ξεχωριστής μακεδονικής εθνότητας

και γλώσσας. Το τέλος της διακυβέρνησης Παπανδρέου (1989) συμπίπτει χρονικά με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη και τη ραγδαία μεταβολή του γεωπολιτικού σκηνικού, όπως αυτό είχε οικοδομηθεί στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (Εμμανουηλίδης 2014, 239-245).

Τέλος, η μεταπολίτευση σήμανε επίσης την άρση πολλών περιορισμών που είχαν επιβληθεί με το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Αυτό επέτρεψε από το 1975 τον επαναπατρισμό μικρού αριθμού πολιτικών προσφύγων από τις ανατολικές χώρες. Μετά το 1982, η κυβέρνηση Παπανδρέου παρείχε σημαντικές διευκολύνσεις σε όσους επιθυμούσαν να επαναπατριστούν, με χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας και άλλων κοινωνικών παροχών στους πολιτικούς πρόσφυγες. Από αυτές τις ρυθμίσεις όμως εξαιρέθηκαν ρητά οι μη Έλληνες το γένος, δηλαδή οι Σλαβομακεδόνες που είχαν βρει καταφύγιο στη Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας και είχαν λάβει τη γιουγκοσλαβική υπηκοότητα (Τσίβος 2025, 303-312).

4. Οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι - Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.

4.1. Οι πολιτικές εξελίξεις των ετών 1990 – 1991: Η ανεξαρτησία Κροατίας και Σλοβενίας.

Όπως αναφέρθηκε στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου, τον Ιανουάριο του 1990 αγεφύρωτες διαφορές οδήγησαν στη διακοπή της 14^{ης} και τελευταίας συνόδου της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών (ΕΓΚ) και ουσιαστικά στη διάλυση του κόμματος. Πλην όμως, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση συνέχισε να λειτουργεί κανονικά, έχοντας πρωθυπουργό τον Κροάτη Άντε Μάρκοβιτς και με τη συμμετοχή Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων στα σημαντικότερα υπουργεία. Μέλη, τόσο της κυβέρνησης, όσο και της συλλογικής προεδρίας, τάσσονταν υπέρ του εκδημοκρατισμού και της μεταρρύθμισης του ομοσπονδιακού συστήματος προκειμένου να εξασφαλισθεί η ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας. Έτσι συχνά οι απόψεις Μάρκοβιτς και Μιλόσεβιτς συνέπιπταν πάνω στην αναγκαιότητα συνταγματικών αλλαγών που θα ενίσχυαν την μεταβίβαση εξουσιών σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Όμως, οι πολιτικές εξελίξεις που έτρεχαν ξεχωριστά σε κάθε ομόσπονδη γιουγκοσλαβική δημοκρατία ενίσχυσαν τις φυγόκεντρες τάσεις και οδήγησαν μοιραία στη διάλυση της ομοσπονδίας (Λαγάνη 1994, 451-454).

Το Νοέμβριο του 1989 έγιναν εκλογές στη Σερβία για πρόεδρο και κοινοβούλιο με καθολική ψηφοφορία. Όμως το καθεστώς επέτρεψε μόνο ελεγχόμενες υποψηφιότητες. Στη θέση του προέδρου επανεξελέγη με ποσοστό 86% ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, το κόμμα του οποίου κατέλαβε και τις περισσότερες έδρες στη σερβική βουλή. Στις 17/02/1990 η *Ένωση Σέρβων Κομμουνιστών* μετεξελίχθηκε σε *Σερβικό Σοσιαλιστικό Κόμμα*. Τα νέα κόμματα που ιδρύθηκαν αυτή την περίοδο ευαγγελίζονταν τη σερβική αναγέννηση και την ένωση όλων των Σέρβων, απανταχού στη Γιουγκοσλαβία, σε ένα ενιαίο κράτος. Το κλίμα που είχε διαμορφωθεί στη σερβική κοινή γνώμη ευνοούσε τη δημιουργία κομμάτων με εθνικιστική ρητορική αντί προς την κατεύθυνση φιλελευθέρων μεταρρυθμίσεων. Το Σεπτέμβριο του 1990 τέθηκε σε ισχύ το νέο σερβικό σύνταγμα, το οποίο εισήγαγε τον πολυκομματισμό παράλληλα με την παραχώρηση ενισχυμένων εξουσιών στον σέρβο πρόεδρο. Το Σύνταγμα καταργούσε πλήρως τις εξουσίες που απολάμβαναν με το ομόσπονδο σύνταγμα του 1974 οι αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου και της Βοϊβοδίνας (Λαγάνη 1994, 462-465).

Στη Σλοβενία, το τοπικό κοινοβούλιο νομιμοποίησε τον πολυκομματισμό ήδη από το φθινόπωρο του 1989. Ελεύθερες εκλογές διεξήχθησαν τον Απρίλιο του 1990, στις οποίες

επικράτησε με ευρεία πλειοψηφία 55% το αντιπολιτευόμενο DEMOS, ενώ Σλοβένος πρόεδρος εκλέχτηκε ο πρώην κομμουνιστής Μίλαν Κούτσαν. Το νέο κοινοβούλιο τασσόταν υπέρ του εκδημοκρατισμού της Σλοβενίας και της προσέγγισης με τη Δύση, διακόπτοντας σταδιακά τους δεσμούς με τη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Στις 23/12/1990 πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα όπου με συντριπτική πλειοψηφία οι Σλοβένοι ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτησίας της χώρας τους. Παράλληλα άρχισαν να ενισχύονται με προσωπικό και ελαφρύ εξοπλισμό οι τοπικές δυνάμεις της εθνοφρουράς (Μητσοτάκης 1994, 548-554).

Παράλληλη πορεία με τη Σλοβενία ακολούθησε και η Κροατία. Ανεξάρτητα κόμματα ιδρύθηκαν το 1989, ενώ ο πολυκομματισμός νομιμοποιήθηκε στις αρχές του 1990, μετά τη διάλυση της ΕΓΚ. Σε ελεύθερες εκλογές που έγιναν την άνοιξη του 1990 πλειοψήφησε η *Κροατική Δημοκρατική Ένωση* (HDZ) του Franjo Tudjman, ο οποίος εκλέχτηκε από το κοινοβούλιο πρώτος Κροάτης πρόεδρος. Παράλληλα άλλαξε η σημαία της χώρας, αντικαθιστώντας το κομμουνιστικό κόκκινο άστρο με το θυρεό του μεσαιωνικού βασιλείου της Κροατίας. Το κοινοβούλιο ενέκρινε πιο συγκρατημένα βήματα στην κατεύθυνση της αποσκίρτησης από την ομοσπονδία. Παρά ταύτα, έκδηλη ήταν η ανησυχία στους κόλπους της σερβικής μειονότητας, ειδικά όταν μέλη της εκδιώχθηκαν από κρατικές υπηρεσίες και επιχειρήσεις στις οποίες μέχρι τότε υπηρετούσαν. Ήδη από την άνοιξη του 1991 σημειώνονταν ταραχές στις περιοχές που κατοικούσαν σέρβοι μειονοτικοί (Μητσοτάκης 1994, 526-529).

Στο Βελιγράδι το Μάρτιο του 1991 έγιναν ογκώδεις φοιτητικές διαδηλώσεις που αξίωναν την παραίτηση Μιλόσεβιτς και την υιοθέτηση δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Μπροστά στη γενικευμένη αναταραχή και τις εθνοτικές συγκρούσεις ανάμεσα σε Κροάτες και Σέρβους σε Κράινα και ανατολική Σλαβονία, συνεδρίασε από τις 9 ως τις 13 Μαρτίου η γιουγκοσλαβική συλλογική προεδρία. Ο Σέρβος Borislav Jovic που προέδρευε εισηγήθηκε την παρέμβαση του στρατού για την επαναφορά της τάξης, όμως η πρόταση του απορρίφθηκε με ψήφους 5-3. Η παραίτηση Jovic από το προεδρείο, όπως και των εκπροσώπων του Μαυροβουνίου και της Βοϊβοντίνια, παράλληλα με την αδυναμία εκλογής του Κροάτη Stipe Mesic για τη θέση προέδρου οδήγησε τη συλλογική προεδρία σε τέλμα. Ο Mesic εκλέχθηκε μόλις το Μάιο, κατόπιν ευρωπαϊκής παρέμβασης, χωρίς όμως να ασκήσει πραγματικά τα καθήκοντά του καθώς οι εξελίξεις έτρεχαν στην κατεύθυνση της οριστικής διάλυσης της ομοσπονδίας (Τζίμας 2014, 34-39). Κατά μια άποψη η επιλογή της ένοπλης λύσης για την επίλυση των διαφορών στη Γιουγκοσλαβία έγινε από το Μιλόσεβιτς

κατόπιν των μαζικών διαδηλώσεων του Μαρτίου. Προκειμένου να εμπεδώσει την εξουσία του και να παύσει τις αντιπολιτευόμενες φωνές χρησιμοποίησε εθνικιστική ρητορική, χαρακτηρίζοντας προδοτική κάθε αντίθετη άποψη, ταυτίζοντας τους αντιπάλους του με τους εχθρούς της Σερβίας (Κοπά & Τζιφάκης 2024, 128-129).

Στις 26/6/1991 το σλοβενικό κοινοβούλιο ανακήρυξε την ανεξαρτησία της Σλοβενίας. Τις επόμενες 10 ημέρες σημειώθηκαν περιορισμένης έκτασης συγκρούσεις ανάμεσα στη σλοβενική εθνοφρουρά και το Γιουγκοσλαβικό Λαϊκό Στρατό (JNA). Η μεγάλη απόσταση από το Βελιγράδι και το γεγονός ότι η Σλοβενία ήταν εθνικά ομοιογενής, χωρίς σερβική μειονότητα, συνέβαλε στη σύντομη διάρκεια και τον μικρό αριθμό θυμάτων του πολέμου της σλοβενικής ανεξαρτησίας. Ο τερματισμός των συγκρούσεων επιτεύχθηκε με μεσολάβηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹², αντιπροσωπία της οποίας συναντήθηκαν με μέλη του γιουγκοσλαβικού συλλογικού προεδρείου στο κροατικό νησί Brioni (08/07/1991)¹³. Εκεί συμφωνήθηκε να δοθεί η παράταση 3 μηνών, στην προσπάθεια καθορισμού του μελλοντικού καθεστώτος της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, όμως η προθεσμία παρήλθε άπρακτη. Έτσι, στις αρχές του 1992 τα κράτη – μέλη της Ε.Ε. και συνολικά ένας αριθμός 40 χωρών παγκοσμίως αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Σλοβενίας (Μητσοτάκης 1994, 555-560).

Στην Κροατία διεξήχθη δημοψήφισμα στις 19/05/1991, στο οποίο η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας, η ανακήρυξη της οποίας έγινε κατόπιν από το κροατικό κοινοβούλιο στις 25/05/1991. Με τη σειρά τους οι Σέρβοι της Κράινα σε τοπικό δημοψήφισμα ψήφισαν υπέρ της ανεξαρτησίας τους, ανακηρύσσοντας τη «Σερβική Δημοκρατία της Κράινα» και αμέσως μετά ξεκίνησαν ένοπλες συγκρούσεις με τους Κροάτες. Ο JNA επενέβη προκειμένου να διαχωρίσει τις αντιμαχόμενες πλευρές. Σύντομα όμως βρέθηκε να κατέχει σημαντικό ποσοστό του κροατικού εδάφους. Σταδιακά ταυτίστηκε με το σερβικό καθεστώς, όχι μόνο διότι η μεγάλη πλειοψηφία των στελεχών του ήταν Σέρβοι, αλλά και διότι η εμπλοκή του σε πολεμικές επιχειρήσεις αποσκοπούσε εντέλει περιοχές με συμπαγείς σερβικούς πληθυσμούς να παραμείνουν στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Οι εμπόλεμες συγκρούσεις συνεχίστηκαν εντατικά μέχρι το τέλος του 1991. Σημαντικότερες μάχες διεξήχθησαν κατά την πολιορκία του Βούκοβαρ (Αύγουστος –

¹² Τότε ονομάζονταν Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Για λόγους ομοιομορφίας θα αναφέρεται ως Ε.Ε. στο κείμενο

¹³ Στην ευρωπαϊκή αντιπροσωπία μετείχαν οι ΥΠΕΞ του Λουξεμβούργου Jacques Poos, της Ιταλίας Gianni de Michelis και της Ολλανδίας Hans van den Broek (Παπασωτηρίου 1994, 123).

Νοέμβριος 1991), πόλης της ανατολικής Σλαβονίας με μικτό πληθυσμό, κοντά στα σερβοκροατικά σύνορα. Οι γενικευμένες καταστροφές και ο μεγάλος αριθμός των θυμάτων στο Βούκοβαρ, καθώς και ο αναίτιος βομβαρδισμός του Ντουμπρόβνικ συντέλεσαν οι χώρες της Δύσης να εγκαταλείψουν την ουδετερότητα και να στραφούν ενάντια στο καθεστώς Μιλόσεβιτς. Στις 3/1/1992 κηρύχθηκε ανακωχή, ενώ μέχρι τον Απρίλιο επιτεύχθηκε οριστική ειρήνευση καθώς δυνάμεις του ΟΗΕ παρεμβάλλονταν πλέον ανάμεσα στους εμπόλεμους. Όμως περί το 1/3 του εδάφους της Κροατίας παρέμενε υπό τον έλεγχο του γιουγκοσλαβικού στρατού. Παράλληλα η διεθνής κοινότητα αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Κροατία και της Σλοβενίας που έγιναν μέλη του ΟΗΕ στις 24/4/1992 (Μητσοτάκης 1994, 530-535. Τζίμας 2014, 40-42).

4.2. Ο ρόλος του διεθνή παράγοντα στη γιουγκοσλαβική κρίση (1990 – 1991).

Στην αρχή της γιουγκοσλαβικής κρίσης οι ΗΠΑ άφησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) την πρωτοκαθεδρία για την επίλυση του ζητήματος. Δυστυχώς όμως η απουσία κοινής εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, καθώς και τα αποκλίνοντα συμφέροντα των χωρών – μελών της συνεπάγονταν αδυναμίες συντονισμού, ενώ οι προτεινόμενες κάθε φορά λύσεις δεν θα προλάβαιναν αλλά θα έτρεχαν πίσω από τα γεγονότα. Ασφαλώς την περίοδο 1990 – 1991 η διεθνής κοινότητα ήταν απασχολημένη, τόσο με τις εξελίξεις που οδήγησαν στη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, όσο και με τον πρώτο πόλεμο του Περσικού κόλπου¹⁴. Τους πρώτες μήνες του 1991 η Ε.Ε. τάσσονταν υπέρ μιας ενιαίας Γιουγκοσλαβίας με συνομοσπονδιακή δομή και την εισαγωγή δημοκρατικών θεσμών και οικονομίας της αγοράς. Επιπρόσθετα, προτάθηκε η παροχή οικονομική βοήθεια στην ομοσπονδία και σύναψη συμφωνίας σύνδεσης με την Ε.Ε., ζητώντας την επίλυση των διαφορών με ειρηνικά μέσα. Επίσης, σημαντικοί διεθνείς παίκτες (ΗΠΑ, Βρετανία, Γαλλία) υποστήριζαν πως δεν θα έπρεπε να αναγνωριστούν οι αποσχισθείσες δημοκρατίες με το σκεπτικό ότι αυτό θα αποτελούσε επιβράβευση των τοπικών εθνικισμών και άλλου στην Ανατολική Ευρώπη με πιθανό αποτέλεσμα το ξέσπασμα νέων ένοπλων συγκρούσεων. Τουναντίον η Γερμανία, ενώ ως τον Ιούνιο του 1991 αποδέχονταν την κοινή ευρωπαϊκή γραμμή, κατόπιν άλλαξε ρότα

¹⁴ Εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ και ακολούθως η απελευθέρωση του από μια διεθνή συμμαχία με επικεφαλής τις ΗΠΑ.

υποστηρίζοντας το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των ομόσπονδων δημοκρατιών και της απαλλαγής τους από τον έλεγχο της πρώην κομμουνιστικής γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Μάλιστα θεωρούσε πως η διεθνής αναγνώριση Σλοβενίας και Κροατίας θα ήταν εκείνη που θα συνέβαλε στον τερματισμό των εχθροπραξιών (Παπασωτηρίου 1994, 116-130).

Προσπάθεια διαμεσολάβησης της Ε.Ε. υπήρξε στη Χάγη υπό το Λόρδο Κάρινγκτον. Οι κατευθύνσεις ήταν κατά της αλλαγής των συνόρων με τη βία και υπέρ της προστασίας των μειονοτήτων και της επίλυσης των προβλημάτων μέσω διαλόγου. Η συνέχιση όμως των εχθροπραξιών και η σερβική υπεροπλία που προκάλεσε άσκοπες καταστροφές στον Βούκοβαρ και το Ντουμπρόβνικ εξώθησαν την Ε.Ε. σταδιακά σε μια αντισερβική γραμμή, καθώς δεν ήθελε πλέον να επιβραβεύει με τη στάση της τις στρατιωτικές επιτυχίες του επιτιθέμενου. Μετά την αποτυχία της διάσκεψης της Χάγης η Ε.Ε. όρισε επιτροπή διαιτησίας υπό το Γάλλο νομικό Batinder, με αντικείμενο να εξετάσει ποιες από τις γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες πληρούσαν τα κριτήρια, με βάση το διεθνές δίκαιο, ώστε να αναγνωριστούν ως ανεξάρτητα κράτη. Το κριτήριο που επιλέχθηκε ήταν η ύπαρξη προγενέστερα αναγνωρισμένων συνόρων. Επομένως το δικαίωμα απόσχισης δεν αναγνωρίστηκε σε μειονότητες εντός των ομόσπονδων δημοκρατιών, όπως οι Σέρβοι της Κράινα, γεγονός που θεωρήθηκε μεροληπτικό σε βάρος τους. Στη σύνοδο της Ε.Ε. στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας (16/12/1991) η Γερμανία απείλησε πως θα αναγνώριζε μονομερώς την ανεξαρτησία της Κροατίας και της Σλοβενίας. Με την εκβιαστική αυτή κίνηση της επέβαλε ουσιαστικά την πολιτική της και στα υπόλοιπα κράτη της Ένωσης. Η ευρωπαϊκή πολιτική στα τέλη του 1991 δεν θα έλυνε αλλά θα επέτεινε τα προβλήματα. Αφενός η επίσημη αναγνώριση ενθάρρυνε την κροατική αδιαλλαξία, καθώς πλέον δεν ήταν πρόθυμη πλέον να παραχωρήσει ειδικό καθεστώς για τη σερβική μειονότητα, με συνέπεια διευρυνθεί το χάσμα ανάμεσα στις δύο πλευρές. Αφετέρου θα άνοιγε τον ασκό του Αιόλου στη Βοσνία, όπου ο πόλεμος εκεί θα επέφερε πολλαπλάσιες καταστροφές και θύματα (Παπασωτηρίου 1994, 133-136).

4.3. Ο πόλεμος στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη (1992 – 1995).

Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη πραγματοποιήθηκαν επίσης εκλογές το 1990. Τα κόμματα που συμμετείχαν αντιπροσώπευαν τις τρεις εθνότητες της περιοχής (Μουσουλμάνους, Σέρβους Κροάτες). Το ποσοστό των ψήφων που έλαβε το καθένα υπολείπονταν οριακά του

ποσοστού της αντίστοιχης εθνικής ομάδας στο γενικό πληθυσμό. Καθώς κανένα κόμμα δεν διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο, σχηματίστηκε κυβέρνηση συνασπισμού από τα τρία εθνικά κόμματα, τα οποία μοιράστηκαν εξίσου τα πολιτειακά αξιώματα και τα υπουργεία κατά αναλογία του πληθυσμού της κάθε εθνότητας στο σύνολο. Προγενέστερα δεν παρατηρούνταν τόσο ξεκάθαρα οι διαχωριστικές γραμμές με βάση την εθνότητα καθώς τις υπερκάλυπτε η ενιαία γιουγκοσλαβική ταυτότητα. Η διαίρεση του πληθυσμού με βάση την εθνική καταγωγή επιτάχθηκε μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Από αυτό το σημείο και μετά καθίστανται εμφανείς οι διαφορετικές επιδιώξεις της κάθε πλευράς. Οι Σέρβοι επιθυμούσαν την ένταξη της Βοσνίας σε μια νέα υπό διαμόρφωση γιουγκοσλαβική ομοσπονδία. Τουναντίον Μουσουλμάνοι και Κροάτες υποστήριζαν ένα κυρίαρχο βοσνιακό κράτος, ενταγμένο σε μια χαλαρή συνομοσπονδία. Σέρβοι και Κροάτες συζητούσαν το 1991 τον διαχωρισμό της Βοσνίας σε περιοχές με βάση εθνοτικά κριτήρια. Όμως, το σχέδιο τους προέβλεπε μια έκταση για τους Μουσουλμάνους σαφώς μικρότερη από την πληθυσμιακή αναλογία τους. Επίσης το σερβο-κροατικό σχέδιο υπέκρυπτε την προοπτική μελλοντικής ένωσης των περιοχών τους με τα αντίστοιχα έθνη-κράτη. Ρήγμα στη συγκυβέρνηση σημειώθηκε όταν Κροάτες και Μουσουλμάνοι επεδίωκαν από τον Οκτώβριο του 1991 την ανεξαρτητοποίηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Στο δημοψήφισμα της 01/03/1992, από το οποίο απείχαν οι Σερβοβόσνιοι, υπερψηφίστηκε με συντριπτική πλειοψηφία η απόσχιση από τη Γιουγκοσλαβία. Η Ε.Ε. και οι ΗΠΑ αναγνώρισαν το νέο κράτος τον Απρίλιο. Ως συνέπεια, οι Σερβοβόσνιοι αποχώρησαν από τα θεσμικά όργανα στα οποία συμμετείχαν και ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους από το νεότευκτο κράτος. Με τα όπλα θα προσπαθούσαν την περίοδο 1992 – 1995 να επιβάλλουν μια επιθυμητή σε αυτούς λύση, καθώς η διεθνής κοινότητα ως τότε είχε αποτύχει στην προσπάθεια εύρεσης κοινά αποδεκτής λύσης. Έτσι, η βεβαιωμένη αναγνώριση της βοσνιακής ανεξαρτησίας πυροδότησε την ανάφλεξη ευρείας κλίμακας εμφύλιων συγκρούσεων (Hayden 2025, 85-93).

Οι Σέρβοι της Βοσνίας, με την υποστήριξη του καθεστώτος του Μιλόσεβιτς και του γιουγκοσλαβικού στρατού, επεδίωκαν την κατάληψη περιοχών που συνορεύουν με τη Σερβία, την εκδίωξη των μη σερβικών πληθυσμών και τη δημιουργία μιας αυτόνομης σερβικής οντότητας που θα μπορούσε να αποσπαστεί από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και να ενωθεί με τη Σερβία. Οι Κροάτες της Βοσνίας, με την υποστήριξη της Κροατίας, επιδίωξαν τη δημιουργία μιας αυτόνομης κροατικής οντότητας, ενώ οι Βόσνιοι Μουσουλμάνοι

επεδίωκαν τη διατήρηση ενός ενιαίου πολυεθνικού κράτους. Παράλληλα με τη σύγκρουση μεταξύ Σέρβων και Βόσνιων-Μουσουλμάνων, η περίοδος 1992–1994 χαρακτηρίστηκε από τη ρήξη των τελευταίων και με τους Κροάτες, καθώς σημειώθηκαν συγκρούσεις για τον έλεγχο εδαφών στη δυτική και κεντρική Βοσνία. Η εξέλιξη αυτή υπονόμωσε περαιτέρω τη δυνατότητα συγκρότησης ενιαίου μετώπου και ενίσχυσε τη γενικευμένη αποσταθεροποίηση. Ωστόσο, η σύγκρουση αυτή τερματίστηκε με τη Συμφωνία της Ουάσιγκτον το 1994, η οποία οδήγησε στη δημιουργία μιας κοινής οντότητας Βοσνίων Μουσουλμάνων και Κροατών (Ramet 2006, 427-439).

Καθ' όλη τη διάρκεια της βοσνιακής κρίσης υπήρξαν έντονες διπλωματικές πρωτοβουλίες από τη διεθνή κοινότητα για την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Στις αρχές του 1992, πριν την έναρξη των συγκρούσεων, η Ε.Ε. πρότεινε τη δημιουργία τριών εθνικών καντονιών στη Βοσνία, σχέδιο που αρχικά φαινόταν πως θα γινόταν αποδεκτό από τις τρεις κοινότητες. Τόσο όμως η αναγνώριση της βοσνιακής ανεξαρτησίας από τη διεθνή κοινότητα, όσο και ο φόβος διαμελισμού της Βοσνίας ανάμεσα σε Σερβία και Κροατία, έκαναν το Βόσνιο μουσουλμάνο πρόεδρο Αλία Ιζετμπέκοβιτς να υπαναχωρήσει. Τους επόμενους μήνες η υπεροπλία των Σερβοβοσνίων τους επέτρεψε να καταλάβουν αρκετές περιοχές στη βόρεια και ανατολική Βοσνία από τους οποίες εκδιώχθηκαν οι μη σερβικοί πληθυσμοί. Καθώς η Ε.Ε. αποτύγχανε στις προσπάθειες της για επίλυση της γιουγκοσλαβικής κρίσης, από τα μέσα του 1992 την πρωτοβουλία των διπλωματικών κινήσεων ανέλαβαν οι ΗΠΑ, θεωρώντας πως οι εθνοτικές συγκρούσεις μπορούσαν να εξαπλωθούν και σε άλλες βαλκανικές χώρες, με συνέπεια την γενικότερη αποσταθεροποίηση της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Κατόπιν πιέσεων της διεθνούς κοινής γνώμης ανέλαβαν πρωτοβουλία στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για επιβολή οικονομικού εμπάργκο στη νέα Γιουγκοσλαβία και απαγόρευση των στρατιωτικών πτήσεων πάνω από τη Βοσνία. Παράλληλα, ενεπλάκη και ο ΟΗΕ ενεργά στη βοσνιακή κρίση, μέσω αποστολής ειρηνευτικών δυνάμεων στην περιοχή και συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις (Παπασωτηρίου 1994, 137-147).

Επόμενο ειρηνευτικό σχέδιο ήταν αυτό των Vance – Owen (1993), υπό την αιγίδα του ΟΗΕ και της Ε.Ε, το οποίο προέβλεπε τη διαίρεση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε δέκα καντόνια, με βάση εθνοτικά και γεωγραφικά κριτήρια, ενταγμένα σε ένα ενιαίο κράτος. Το σχέδιο ισορροπούσε ανάμεσα στην ενότητα μιας κυρίαρχης Βοσνίας και την αναγνώριση των εθνοτικών διαφορών. Για την αποδοχή του σχεδίου από τους Σερβοβόσνιους μεσολάβησαν, τόσο ο Σ. Μιλόσεβιτς όσο και ο Έλληνας πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης,

ωστόσο απορρίφθηκε τελικά από το σερβο-βοσνιακό κοινοβούλιο, καθώς προέβλεπε εδαφικές παραχωρήσεις από τα εδάφη (περί τα 2/3 της Βοσνίας) που είχαν καταλάβει. Ακολούθησε το σχέδιο Owen-Stoltenberg το 1993, το οποίο προέβλεπε τη μετατροπή της Βοσνίας σε μια χαλαρή ένωση τριών εθνοτικά καθορισμένων κρατών, προσφέροντας μεγαλύτερα εδαφικά οφέλη στους Σέρβους. Το σχέδιο αυτό ήταν πιο κοντά στις σερβικές επιδιώξεις, όμως αντιμετώπισε αντιδράσεις από άλλες πλευρές, ιδιαίτερα από τους Βόσνιους-Μουσουλμάνους, που το θεωρούσαν επικίνδυνο για τη διατήρηση της κρατικής υπόστασης της χώρας. Η αποτυχία του σχεδίου αυτού ανέδειξε τη δυσκολία εξεύρεσης λύσης που να ικανοποιεί ταυτόχρονα όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές. Κατόπιν η πρόταση της Ομάδας Επαφής (Contact Group) το 1994, η οποία υποστηρίχθηκε από μεγάλες δυνάμεις, προέβλεπε το διαχωρισμό της Βοσνίας σε δύο βασικές οντότητες, με αναλογία εδαφικού ελέγχου 51% για τη βοσνιο-κροατική πλευρά και 49% για τους Σέρβους. Το σχέδιο αυτό επιχείρησε να λάβει υπόψη την πραγματικότητα στο πεδίο των μαχών, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να διατηρήσει μια ισορροπία ανάμεσα στους αντιμαχόμενους. Ωστόσο, οι Σέρβοι το απέρριψαν, κρίνοντας ότι τα εδαφικά τους κέρδη ήταν μεγαλύτερα από αυτά που τους εκχωρούσε το σχέδιο. Η αποτυχία όλων αυτών των ειρηνευτικών σχεδίων συνδέεται στενά με τη δυναμική του πολέμου και τη λογική των τετελεσμένων. Καθώς οι εμπλεκόμενες πλευρές προσπαθούσαν να ενισχύσουν τη θέση τους στο πεδίο, οι ειρηνευτικές πρωτοβουλίες αντιμετωπίζονταν ως εργαλεία τακτικής και όχι ως ειλικρινείς προσπάθειες επίλυσης της σύγκρουσης. Ειδικά οι Σέρβοι, έχοντας επιτύχει σημαντικά στρατιωτικά κέρδη ήδη από τα πρώτα στάδια του πολέμου, δεν είχαν ισχυρό κίνητρο να αποδεχθούν συμβιβαστικές λύσεις, ιδιαίτερα όταν αυτές περιόριζαν τις εδαφικές τους κατακτήσεις (Ramet 2006, 440-443).

Η ευνοϊκή για τους Σερβοβόσνιους κατάσταση έμελλε να αλλάξει σταδιακά από το 1994, έχοντας φθάσει στο μέγιστο της εδαφικής τους επέκτασης. Η κυβέρνηση Κλίντον, από το 1993 που ανέλαβε, ήταν εχθρικά διακείμενη απέναντί τους και άτυπα παρείχε στρατιωτική υποστήριξη στους Βόσνιους Μουσουλμάνους και τους Κροάτες. Με τη μεσολάβηση των ΗΠΑ, Βόσνιοι μουσουλμάνοι και Κροάτες συνασπίστηκαν σημειώνοντας κάποιες στρατιωτικές επιτυχίες, ανακόπτοντας τη σερβική προέλαση. Όμως καταλυτική ήταν η σημασία γεγονότων που εξελίχθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 1995. Η σφαγή χιλιάδων Βόσνιων μουσουλμάνων από τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις στην Σεμπρένιτσα, καθώς και τα θύματα στον άμαχο πληθυσμό στο υπό πολιορκία Σαράγιεβο από τους σερβικούς

βομβαρδισμούς, προκάλεσαν διεθνή κατακραυγή. Συντονισμένες ενέργειες από τις επίγειες δυνάμεις του ΟΗΕ, με την υποστήριξη της αεροπορικής ισχύος του ΝΑΤΟ, άσκησαν για πρώτη φορά σοβαρό εξαναγκασμό στη Βοσνία. Η Επιχείρηση Σκόπιμη Δύναμη (Deliberate Force) διήρκεσε 13 ημέρες, ακινητοποιώντας τον Σερβο-βοσνιακό στρατό. Παράλληλα, η Κροατία σε αντεπίθεση υπό την ονομασία «Επιχείρηση Καταιγίδα» ανακατέλαβε την Κράινα, οδηγώντας στην έξοδο το σερβικό πληθυσμό της περιοχής. Καθώς οι Σερβο-βόσνιοι βρέθηκαν να υποχωρούν, αποκαταστάθηκε η κυριαρχία Βοσνίων Μουσουλμάνων και Κροατών στο 50% της Βοσνίας -Ερζεγοβίνης (Pond 2006, 28-31).

Μπορεί ο γιουγκοσλαβικός στρατός να μην επιχειρούσε στρατιωτικά στη Βοσνία, όμως προκειμένου να λειτουργήσουν οι «σερβικές δημοκρατίες» της Κράινα και της Βοσνίας βασιζόνταν στη χρηματοδότηση από το σερβικό προϋπολογισμό. Με δεδομένο το διεθνή αποκλεισμό της Γιουγκοσλαβίας και τους περιορισμένους πόρους του κράτους, η χρηματοδότηση γίνονταν με έκδοση πληθωριστικού χρήματος, γεγονός που συνέτεινε στην φτωχοποίηση του μεγαλύτερου μέρους του σερβικού πληθυσμού. Άλλωστε, το καθεστώς επέρριπτε στις διεθνείς κυρώσεις την οικονομική δυσπραγία που μαστίζε τη χώρα. Το επιβληθέν εμπάργκο στην εισαγωγή αγαθών συνέβαλε στην ανάπτυξη του λαθρεμπορίου και άλλων εγκληματικών δραστηριοτήτων. Μέσα από αυτές αναδείχθηκε μια νέα οικονομική ελίτ, η οποία δρούσε σε συνεργασία με κρατικούς λειτουργούς και πολιτικά στελέχη που με τη σειρά τους καρπώνονταν μέρος των παράνομων εσόδων. Ο Μιλόσεβιτς, έχοντας σαν προτεραιότητα την άρση των κυρώσεων κατά της Γιουγκοσλαβίας, σταδιακά αποστασιοποιήθηκε από τους Σερβοβόσνιους αλλά και τους Σέρβους της Κράινα, οι οποίοι ήταν πλέον αναγκασμένοι να αποδεχθούν τα τετελεσμένα στα πεδία των μαχών (Κοππά & Τζιφάκης 2024, 130-131).

Το τέλος των εχθροπραξιών και το μελλοντικό καθεστώς της περιοχής συμφωνήθηκε στο Dayton των ΗΠΑ (Νοέμβριος 1995) από τους προέδρους Βοσνίας, Κροατίας και Σερβίας. Το πλαίσιο συμφωνίας, το οποίο εισηγήθηκε ο Αμερικανός διπλωμάτης Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ, προέβλεπε τη δημιουργία δύο αυτόνομων οντοτήτων, της κροατο-μουσουλμανικής ομοσπονδίας που θα κατείχε το 51% του εδάφους και της σερβικής δημοκρατίας με το υπόλοιπο 49%. Ο τριετής βοσνιακός πόλεμος άφηνε τη χώρα διχασμένη, με ανυπολόγιστες καταστροφές στις υποδομές και εκατοντάδες χιλιάδες θύματα. Η συμφωνία του Dayton ενώ λειτούργησε πολύ καλά ως προς την κατάπαυση του πυρός, δημιούργησε ένα αδύναμο και δυσλειτουργικό κράτος, το οποίο για να διοικηθεί

χρειάζονταν την άνωθεν εποπτεία των εκπροσώπων της διεθνούς κοινότητας (Pond 2006, 31-33).

4.4. Οι εξελίξεις στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία

Διαφορετική ήταν η πορεία της πρώην Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας (ΣΔ) της Μακεδονίας προς την ανεξαρτησία. Στα τέλη του 1990 διενεργήθηκαν πολυκομματικές εκλογές. Στη νέα βουλή πρώτο εκλέχθηκε το εθνικιστικό VMRO, ακολουθούμενο από τους Σοσιαλδημοκράτες (πρώην κομμουνιστές), ενώ τρίτο σε δύναμη ήταν το κόμμα της αλβανικής μειονότητας. Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τις ψήφους των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, εκλέχθηκε ο σοσιαλδημοκράτης Κίρο Γκλιγκόροφ. Στις 17/4/1991 η χώρα έπαψε να προσδιορίζεται ως «Σοσιαλιστική», υιοθετώντας την ονομασία «Δημοκρατίας της Μακεδονίας». Τους πρώτους μήνες του 1991, Βοσνία και «Μακεδονία» υπέβαλαν πρόταση τροποποίησης του ομοσπονδιακού Συντάγματος με στόχο τη διατήρηση μιας ενιαίας Γιουγκοσλαβίας δύο ταχυτήτων. Η πολιτική τάξη των Σκοπίων δεν έθετε ως προτεραιότητα σε αυτή τη φάση την απόσχιση από την ομοσπονδία. Άλλωστε υπήρχε συναντίληψη ανάμεσα σε Σέρβους και Σλαβομακεδόνες, καθώς και οι δύο χώρες έρχονταν αντιμέτωπες με το ζήτημα της αλβανικής μειονότητας στο εσωτερικό τους. Η απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας, οι ταραχές που ακολούθησαν και η διολίσθηση της Ε.Ε. προς τη διάλυση της ομοσπονδίας, καθόρισαν τα επόμενα βήματα προς την ανεξαρτησία της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Αυτή υπερψηφίστηκε σε δημοψήφισμα (Σεπτέμβριος 1991), με ποσοστό 95%. Το Νοέμβριο η χώρα απέκτησε νέο Σύνταγμα και ακολούθως στις 20/12/1991 υπέβαλε αίτηση στην Ε.Ε. για διεθνή αναγνώριση (Σαρλής 1993, 134-137).

Μετά την ανεξαρτητοποίηση της Σλοβενίας και της Κροατίας, η σερβική πλευρά επεδίωκε την επανασύσταση της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας με τη συμμετοχή των υπόλοιπων δημοκρατιών. Όμως, ο μη-σερβικής πληθυσμός, τόσο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όσο και στη «Μακεδονία» ήταν αντίθετος στην παραμονή σε ένα κράτος που θα τελούσε υπό σερβική ηγεμονία. Ο πραγματιστής πρόεδρος της ΣΔ της Μακεδονίας Κίρο Γκλιγκόροφ φοβόταν τις αντιδράσεις, τόσο του Βελιγραδίου, όσο της Ελλάδας και της Βουλγαρίας έναντι της κήρυξης της ανεξαρτησίας της χώρας του. Στις 6/1/1992 πραγματοποιήθηκε στην Αχρίδα μυστική συνάντηση ανάμεσα στη σερβική ηγεσία (Milosevic, Jovic, Jovanovic) με το πρόεδρο Κ. Γκλιγκόροφ και τον Βασίλ Τοπουρκόφσκι, εκπρόσωπο της ΣΔ της Μακεδονίας

στο συλλογικό προεδρείο. Παρά το βαρύ κλίμα στη συνάντηση, έγινε σαφής η πορεία της «Μακεδονίας» προς την ανεξαρτησία και η πρόθεση διατήρησης σχέσεων συνεργασίας με τη Σερβία. Ο λόγος που ο γιουγκοσλαβικός εμφύλιος δεν επεκτάθηκε εκεί, παρότι στη ΠΓΔΜ¹⁵ στάθμευε μια μεραρχία του γιουγκοσλαβικού στρατού, οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι οι Σέρβοι αποτελούσαν μόνο το 2% του τοπικού πληθυσμού, αφετέρου διότι υπήρχε προτεραιότητα μεταφοράς των στρατιωτικών δυνάμεων στη Βοσνία, όπου ξεκινούσαν οι ένοπλες συγκρούσεις. Ακόμα και έτσι, οι φόβοι του Γκλιγκόροφ δεν καθυσχύστηκαν. Πρόσθετη αιτία ανησυχίας αποτελούσε η προσέγγιση Μητσοτάκη – Μιλόσεβιτς και οι φήμες που διέρρεαν στον τύπο για πιθανό σχέδιο διχοτόμησης της χώρας. Έτσι στις αρχές του 1992 ζήτησε από τον Αμερικανό διαμεσολαβητή Σάιρους Βανς την μεταστάθμευση στην περιοχή διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης (Τζίμας 2014, 54-59).

4.5. Τα επακόλουθα των γιουγκοσλαβικών πολέμων

Συνοψίζοντας, όταν οι ΗΠΑ και η Ε.Ε. αναγνώρισαν την ανεξαρτησία των πρώην ομόσπονδων γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, η Σερβία και το Μαυροβούνιο σχημάτισαν τη νέα Ομόσπονδη Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Έτσι από την πρώην Γιουγκοσλαβία προέκυψαν πέντε νέα κράτη. Λίγο μετά την ειρήνευση στη Βοσνία ξέσπασαν ταραχές στο Κόσοβο. Οι Αλβανοί Κοσοβάροι, που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία στον τοπικό πληθυσμό, διαμαρτύρονταν για την καταπίεση που υφίσταντο, με σκοπό την εκδίωξη τους από την περιοχή. Το 1996 κάνει την εμφάνισή του ο Απελευθερωτικός Στρατός του Κοσόβου (UCK) ο οποίος διεκδικούσε μαχητικά την ανεξαρτησία της περιοχής από τη Σερβία. Μέσα από την κλιμάκωση της έντασης επεδίωκε τη διεθνοποίηση της διένεξης. Σε ταραχές που σημειώθηκαν το 1998 υπήρξε σημαντικός αριθμός θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό, γεγονός που κινητοποίησε τη διεθνή κοινότητα για την επίλυση της σύγκρουσης. Έτσι το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ επέβαλε κυρώσεις στη νέα Γιουγκοσλαβία, ζητώντας την έναρξη διαλόγου ανάμεσα στις δύο πλευρές, απειλώντας με ανάληψη στρατιωτικής δράσης σε αντίθετη περίπτωση. Οι εντεινόμενες συγκρούσεις, ο εκτοπισμός εκατοντάδων χιλιάδων Αλβανών Κοσοβάρων από τις εστίες τους, καθώς και η μη αποδοχή από τη Σερβία του δυτικού σχεδίου ειρήνευσης, το οποίο περιλάμβανε την απόσυρση του

¹⁵ Στο εξής στο κείμενο θα αναφέρεται με την ονομασία με την οποία η χώρα εντάχθηκε στον ΟΗΕ. Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) ή FYROM

γιουγκοσλαβικού στρατού από την περιοχή και την ανάπτυξη νατοϊκών δυνάμεων, είχαν ως αποτέλεσμα την έναρξη την άνοιξη του 1999 νατοϊκών βομβαρδισμών κατά σερβικών στόχων στο Κόσοβο αλλά και τη Γιουγκοσλαβία. Μετά την παρέλευση δυόμισι μηνών συμφωνήθηκε η αποχώρηση των σερβικών δυνάμεων από το Κόσοβο, η αντικατάσταση τους από μια διεθνή ειρηνευτική δύναμη καθώς και το μελλοντικό καθεστώς ενός αυτόνομου Κοσόβου εντός της Γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Το 2008 το Κόσοβο ανακήρυξε την ανεξαρτησία του, η οποία έχει αναγνωριστεί από ένα μεγάλο αριθμό χωρών (Βερέμης 2025, 105-110 & 138. Κοπά & Τζιφάκης 2024, 133-135).

Απότοκο της τραγωδίας των γιουγκοσλαβικών πολέμων αποτελεί η ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY). Το ICTY ιδρύθηκε επίσημα από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ τον Φεβρουάριο του 1993, σε μια περίοδο που οι φρικαλεότητες των πολέμων στα Βαλκάνια είχαν αρχίσει να συγκλονίζουν τη διεθνή κοινή γνώμη. Ήταν το πρώτο ανάλογο δικαστήριο μετά τη Νυρεμβέργη και το Τόκιο, και οι υποστηρικτές του έλπιζαν ότι θα βοηθούσε στην αποδυνάμωση της συλλογικής ενοχής μέσω του προσδιορισμού της ατομικής ευθύνης για συγκεκριμένα εγκλήματα. Ωστόσο, τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του χαρακτηρίστηκαν από έντονο σκεπτικισμό και τεράστιες πρακτικές δυσκολίες, καθώς το δικαστήριο εξαρτιόταν πλήρως από την συνεργασία των κυρίαρχων κρατών. Επιπλέον, το ICTY έπρεπε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ διαφορετικών νομικών παραδόσεων. Η σφαγή στη Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 1995 αποτέλεσε το σημείο καμπής που ενεργοποίησε το δικαστήριο και τη διεθνή κοινότητα και οδήγησε στα κατηγορητήρια για γενοκτονία κατά των Ράντοβαν Κάρατζιτς και Ράτκο Μλάντιτς. Παράλληλα έδωσε ώθηση στη επέμβαση του NATO, η οποία τελικά ανάγκασε τις εμπλεκόμενες πλευρές στην υπογραφή της Συμφωνίας του Dayton για τον τερματισμό του πολέμου. Η πιο εμβληματική στιγμή στην ιστορία του δικαστηρίου ήταν η παραπομπή σε δίκη του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς το 2001, καθώς για πρώτη φορά αρχηγός κράτους καθίστατο υπόλογος για εγκλήματα πολέμου (Pond 2006, 13-31). Ο Μιλόσεβιτς πέθανε στη διάρκεια της κράτησης του, όμως ο Φρ. Τούτζμαν, έχοντας την εύνοια της Δύσης, δεν λογοδότησε ποτέ για την εθνοκάθαρση σε βάρος των σερβικών μειονοτήτων στην Κροατία (Βερέμης 2025, 66).

Συμπερασματικά, το τέλος των γιουγκοσλαβικών πολέμων της περιόδου 1991-1999 βρίσκεται τη Σερβία απομονωμένη από τη διεθνή κοινότητα, σε δεινή οικονομική και πολιτική κρίση, με κατεστραμμένες υποδομές από τους νατοϊκούς βομβαρδισμούς. Το σχέδιο για τη

δημιουργία της Μεγάλης Σερβίας, με προσάρτηση εδαφών πέρα από τα προπολεμικά σύνορα της ομόσπονδης σερβικής δημοκρατίας είχε αποτύχει. Τουναντίον οι πόλεμοι άφησαν πίσω εκατοντάδες χιλιάδες θυμάτων και βίαια εκριζωμένους πληθυσμούς από τις εστίες τους, ενώ συνολικά το βιοτικό επίπεδο υποχώρησε σημαντικά σχεδόν παντού στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Η διακυβέρνηση Μιλόσεβιτς, ελέγχοντας ασφυκτικά του θεσμούς και τα ΜΜΕ και πριμοδοτώντας την εθνικιστική έξαρση, επεδίωκε την παγίωση ενός προσωποπαγούς καθεστώτος και την αναβολή της διαδικασίας εκδημοκρατισμού στη Γιουγκοσλαβία. Το αποτέλεσμα ήταν η υστέρηση της σερβικής κοινωνίας στους τομείς της πολιτικής και της οικονομίας, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα ανατολικοευρωπαϊκά καθεστώτα, στα οποία η μετάβαση στη δημοκρατία και στην ανοικτή οικονομία ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η κατάρρευση του επιπέδου διαβίωσης των Σέρβων πολιτών, ως απόρροια των συνεχών πολέμων και των διεθνών κυρώσεων, διόγκωσε το κύμα διαμαρτυρίας και συνέβαλε στο συνασπισμό των κομμάτων της αντιπολίτευσης, με αποτέλεσμα την ανατροπή Μιλόσεβιτς και την εκλογή του Vojislav Koštunica στην προεδρεία της Γιουγκοσλαβίας το 2000, ενώ και το 2001 εκλέχθηκε ο Zoran Djindjic στην πρωθυπουργία της Σερβίας, σηματοδοτώντας έτσι την οριστική μετάβαση στη δημοκρατία (Κοππά & Τζιφάκης 2024, 130-136).

5. Η Ελλάδα και η γιουγκοσλαβική κρίση (1990-1995)

5.1. Οι στοχεύσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια κατά την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Ο τερματισμός του Ψυχρού Πολέμου, με επακόλουθα την κατάρρευση του σοσιαλιστικού μπλοκ και κατόπιν την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, αποτέλεσαν ένα γεωπολιτικό τσουνάμι ανατροπών στο χώρο της Ανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα στη Βαλκανική χερσόνησο. Νέες προκλήσεις αναδύθηκαν όπως η δημιουργία νέων κρατών, το άνοιγμα των συνόρων και μαζική μετανάστευση ανατολικοευρωπαίων προς τις χώρες της Δύσης. Στα Βαλκάνια καταργήθηκαν οι διαχωριστικές γραμμές με βάση την ιδεολογία, όμως επανήλθαν διαφορές και αντιθέσεις με βάση εθνοτικά κριτήρια. Η έναρξη της Γιουγκοσλαβικής κρίσης (1991) γίνονταν αντιληπτή στην Ελλάδα ως μια πρόσθετη εστία αναταραχής και προκλήσεων που δυνητικά θα μπορούσαν να εξαπλωθεί και σε άλλα γειτονικά της κράτη, διασαλεύοντας τις ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί στη διάρκεια των περασμένων τριών δεκαετιών. Για το λόγο αυτό βασική επιλογή της ελληνικής βαλκανικής εξωτερικής πολιτικής στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν η διατήρηση της γιουγκοσλαβικής ακεραιότητας (Κοπά 2005, 49-50. Χατζηβασιλείου 2020, 77).

Παρότι η Ελλάδα ήταν την περίοδο 1991 – 1995 το μόνο μέλος στα Βαλκάνια δύο ισχυρών διεθνών οργανισμών, της Ε.Ε. και του ΝΑΤΟ, η κατάρρευση των σταθερών στα Βαλκάνια και η γειτνίαση με μια ζώνη εντάσεων αποτέλεσαν για τη χώρα αιτία πρόκλησης ανασφάλειας. Στο πλαίσιο αυτό, η Αθήνα επεδίωξε τη δημιουργία άξονα με το Βελιγράδι και τη Σόφια ώστε να διασφαλιστεί η σταθερότητα στη βαλκανική, όμως οι προτεραιότητες της νέας βουλγαρικής κυβέρνησης οδήγησαν το εγχείρημα σε αποτυχία. Κατά συνέπεια, η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια την περίοδο 1991-1995 προσανατολίστηκε στην οικοδόμηση προνομιακών σχέσεων με την Σερβία, οι οποίες βασίζονταν σε κοινούς δεσμούς από το παρελθόν, όπως η ορθόδοξη πίστη και η συμμαχία στους πολέμους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο γιουγκοσλαβικό εμφάνιζαν αποκλίνουσες τάσεις σε σχέση με την κυρίαρχη γραμμή που διαμορφώνονταν στους κόλπους της Ε.Ε.. Η ελληνική διαφοροποίηση καταγράφονταν τόσο στο ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ, όσο και στη φιλοσερβική στάση που διατηρούσε στη διάρκεια της γιουγκοσλαβικής κρίσης και η οποία, όχι σπάνια, αποδοκιμαζόταν από τους εταίρους της (Ροζάκης 1995, 60-64).

5.2. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1991).

Στη διάρκεια του 1991 η ελληνική εξωτερική πολιτική αναφορικά με τη διαχείριση της γιουγκοσλαβικής κρίσης έδειχνε να συμπλέει με τις πρωτοβουλίες της Ε.Ε. Έτσι, η Ελλάδα συντάσσονταν με την Ευρώπη στην πολιτική υπέρ της διατήρησης της ακεραιότητας της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας. Όμως στο βάθος υπήρχε διαφορά αντιλήψεων στο πώς εννοούσε η κάθε πλευρά το μελλοντικό καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας. Ενώ η Ευρώπη τόνιζε την ανάγκη θεσμικών μεταρρυθμίσεων που θα λαμβάναν υπόψη τις ανησυχίες των ομόσπονδων δημοκρατιών, η Ελλάδα υποστήριζε πως η εκλεγμένη σερβική ηγεσία θα έπρεπε να έχει την πρωτοκαθεδρία στις μελλοντικές εξελίξεις (Ροζάκης 1995, 46-47). Αυτό προέκυψε από τη συνάντηση Μητσοτάκη – Μιλόσεβιτς στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1991, στην οποία αναβαθμίστηκαν οι σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου. Επειδή όμως οι αποσχιστικές κινήσεις Σλοβενίας και Κροατίας ήταν σε εξέλιξη, ως εναλλακτική εξετάστηκε η διατήρηση της ομοσπονδίας με τη συμμετοχή των υπολοίπων δημοκρατιών σε αυτή. Η ελληνική προσέγγιση με τη Σερβία εξυπηρετούσε αφενός το στόχο της παραμονής της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας στην ομοσπονδία, αφετέρου φιλοδοξούσε να αποτελέσει ανάχωμα στην τουρκική επιρροή στα Βαλκάνια. Οι προνομιακές σχέσεις της Αθήνας με το μετα-κομμουνιστικό καθεστώς του Βελιγραδίου έρχονταν σε αντίθεση με τις επιλογές της Ε.Ε. και των ΗΠΑ στο γιουγκοσλαβικό. Η προσπάθεια της Αθήνας να μεσολαβήσει κατά το δεύτερο εξάμηνο μεταξύ Βελιγραδίου και Ε.Ε. δεν τελεσφόρησε καθώς η Ευρώπη έρεπε σταδιακά σε μια αντισερβική στάση, εξαιτίας την έναρξης των ένοπλων συγκρούσεων, προκρίνοντας εντέλει τη διάλυση της ομοσπονδίας (Λυγερός 2008, 61-63).

Με την επέκταση των συγκρούσεων στην Κροατία το σενάριο διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας καθίστατο ρεαλιστικό. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών προβληματίζονται για το μελλοντικό καθεστώς της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Ο Α. Σαμαράς υπέβαλε μνημόνιο στην Ε.Ε. εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους η ΠΓΔΜ δεν έπρεπε να γίνει ανεξάρτητη, τόσο διότι δεν ήταν οικονομικά βιώσιμο κράτος, όσο και εξαιτίας της ύπαρξης πολυπληθούς αλβανικής μειονότητας. Το μνημόνιο εξέφρασε την αντίθεση της Ελλάδας, ο γειτονικός λαός (ο οποίος αναφέρονταν ως Σλαβομακεδόνες) να χρησιμοποιεί μία ονομασία που παρέπεμπε στην αρχαία ελληνική κληρονομιά. Η ΠΓΔΜ με δημοψήφισμα (Σεπτέμβριος 1991) ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Στο υπουργικό συμβούλιο (4/12/1991) αποφασίστηκε ότι προκειμένου να αναγνωρίσει η Ελλάδα το

γειτονικό κράτος, αυτό θα έπρεπε να αλλάξει όνομα και παράλληλα να δηλώσει ότι δεν έχει εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος της, ούτε ότι υφίσταται μακεδονική μειονότητα στην επικράτεια της (Tziampiris 2007, 359-360).

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Μάαστριχτ (Δεκέμβριος 1991) αποφασίστηκε πως τα κράτη που επιθυμούσαν να αποσχιστούν από την γιουγκοσλαβική ομοσπονδία θα έπρεπε να υποβάλουν σχετικό αίτημα στην Επιτροπή Διαιτησίας ως τις 23/12/1991. Προκειμένου η Ελλάδα να συναινέσει στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας, ζήτησε να οριστούν κάποιες προϋποθέσεις υπό το πρίσμα αιτήματος ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ. Συγκεκριμένα, όποια γιουγκοσλαβική δημοκρατία επιθυμούσε να γίνει ανεξάρτητη θα έπρεπε: α) να προχωρήσει σε συνταγματικές και πολιτικές αλλαγές που να διαβεβαιώνουν πως δεν έχει εδαφικές διεκδικήσεις έναντι των γειτονικών χωρών-μελών της Ε.Ε., β) δεν θα ασκεί προπαγάνδα εναντίον τους και γ) το όνομα με το οποίο θα αναγνωριστεί να μην υποδηλώνει εδαφικές διεκδικήσεις. Ο Ιταλός υπουργός εξωτερικών Ντε Μικέλις πρότεινε να υιοθετηθεί η ονομασία «Νέα Μακεδονία», πρόταση την οποία ο Σαμαράς αρνήθηκε. Οι εταίροι της Ελλάδας στην Ε.Ε. αποδέχτηκαν τους όρους της Ελλάδας προκειμένου να αποστεί από τη φιλο-σερβική γραμμή της περί διατήρησης του status quo στη Γιουγκοσλαβία. Επομένως, η Αθήνα άλλαξε άρδην την στάση της στο γιουγκοσλαβικό, προσδοκώντας ότι θα μπορούσε να ελέγξει το πλαίσιο αναγνώρισης της ΠΓΔΜ (Tziampiris 2007, 360-361).

Πάντως ο όρος για την ονομασία χαρακτηρίζονταν από αμφισημία και επ' ουδενί απέκλειε όνομα στο οποίο θα εμπεριέχονταν η λέξη «Μακεδονία». Παρά ταύτα, το αποτέλεσμα της συνόδου χαιρετίστηκε από τις πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Στις 20/12/1991 η ΠΓΔΜ υπέβαλε αίτηση στην Ε.Ε. για αναγνώριση της ανεξαρτησίας της και στις 6/1/1992 το κοινοβούλιο της χώρας ενέκρινε τροπολογίες του Συντάγματος, δηλώνοντας πως αφενός δεν έχει εδαφικές διεκδικήσεις έναντι γειτονικών χωρών, αφετέρου δεν θα παρεμβαίνει στα εσωτερικά τους ζητήματα. Με βάση αυτά τα δεδομένα, η γνωμάτευση της Επιτροπής Διαιτησίας υπό το Γάλλο νομικό Badinter ήταν πως η ΠΓΔΜ πληρούσε τα κριτήρια για αναγνώριση, ξαφνιάζοντας δυσάρεστα την Αθήνα. Ο Μητσοτάκης ανέλαβε άμεσα διπλωματική πρωτοβουλία, ιδίως προς το Βερολίνο και τη Ρώμη προκειμένου η Ε.Ε. να μην αποδεχτεί την εισήγηση και αναγνωρίσει την ΠΓΔΜ, υπό το φόβο κατάρρευσης της κυβέρνησής του. Έτσι στις 15/1/1992 αναγνωρίστηκαν επίσημα η Σλοβενία και η Κροατία, όχι όμως η ΠΓΔΜ (Tziampiris 2007, 361-362).

5.3. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1992).

Στις αρχές του 1992 ήταν εμφανές το αδιέξοδο της ελληνικής πολιτικής να φρενάρει τη διεθνή αναγνώριση της ΠΓΔΜ. Η ελληνική διπλωματία κατέβαλε έντονες προσπάθειες για την επιβεβαίωση των όρων του περασμένου Δεκεμβρίου. Στο εσωτερικό της χώρας καθίστατο ορατή η διάσταση απόψεων στο ζήτημα της ονομασίας ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις αλλά και στο εσωτερικό της ΝΔ. Ο πρωθυπουργός Κ. Μητσοτάκης εμφανίζονταν πιο διαλλακτικός, ενώ την σκληρή γραμμή εξέφραζε ο Υπουργός Εξωτερικών Αντώνης Σαμαράς και το ΠΑΣΟΚ. Το ενδεχόμενο εξεύρεσης συναινετικής λύσης στο ζήτημα της ονομασίας δυσχεραίνονταν από τα ογκώδη συλλαλητήρια που διοργανώθηκαν εκείνη την περίοδο. Υπό την πίεση αυτή το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών υιοθέτησε μια άκαμπτη στάση περί μη αποδοχής καμίας ονομασίας που θα περιλάμβανε τον όρο Μακεδονία ή παράγωγο του. Στο συμβούλιο κατέστη οριστική η ρήξη ανάμεσα στους Μητσοτάκη και Σαμαρά, γεγονός που οδήγησε στην αποπομπή του τελευταίου από τη θέση του (Λυγερός 2008, 93-101).

Η Ε.Ε. επείγονταν να αναγνωρίσει τις δημοκρατίες που ζητούσαν να αποσχιστούν από την γιουγκοσλαβική ομοσπονδία προκειμένου να αποτραπούν περαιτέρω φαινόμενα αποσταθεροποίησης στη Βαλκανική. Καθώς η πολιτική της στο γιουγκοσλαβικό αποτύγχανε, εξαιτίας των εκτεταμένων συγκρούσεων στην Κροατία και τη Βοσνία, η Ε.Ε. ήθελε να επιταχύνει την αναγνώριση της ΠΓΔΜ ώστε να καταγράψει και μια επιτυχία. Σε όλη τη διάρκεια του 1992 αναλήφθηκαν διπλωματικές πρωτοβουλίες από την ευρωπαϊκή προεδρία για την επίλυση του ζητήματος. Σημαντικότερη ήταν η πρωτοβουλία του Πορτογάλου ΥΠΕΞ Πινέιρο που πρότεινε σύνθετη ονομασία με επικρατέστερη το «Νέα Μακεδονία». Διαφαίνονταν, αν και όχι ρητά, πως οι αρχές των Σκοπίων θα αποδέχονταν τους όρους του πακέτου Πινέιρο (αποκήρυξη εδαφικών διεκδικήσεων σε βάρος της Ελλάδας, παραδοχή περί μη ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, σύνθετη ονομασία). Δυστυχώς, υπό το πρίσμα της πρόσφατης απόφασης στο Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών, η Ελλάδα φάνηκε αδιάλλακτη και απέρριψε το πλαίσιο λύσης (Λυγερός 2008, 102-104).

Η άτυπη υπουργική σύνοδος στο Γκιμαράες της Πορτογαλίας (1/5/1992) ενθάρρυνε τα δύο εμπλεκόμενα μέρη στην εξεύρεση κοινά αποδεκτής λύσης. Τουναντίον, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (26-27/6/1992) επιβεβαίωσε τους όρους του συμβουλίου

Μάαστριχτ (16/12/1991) περί μη αναγνώρισης κράτους με το όνομα «Μακεδονία». Στη Λισαβόνα επιβεβαιώθηκε η κοινοτική αλληλεγγύη σε αντίθεση με το Γκιμαράες που η στάση της Ε.Ε. θύμιζε ουδέτερο ενδιαμέσο. Το δεύτερο εξάμηνο του 1992 τη διαχείριση του ζητήματος ανέλαβε η βρετανική προεδρία. Υπήρξε τότε έντονη συζήτηση περί υιοθέτησης διπλής ονομασίας. Ο Μητσοτάκης είχε προτείνει μία ονομασία για διεθνή χρήση που δεν θα περιείχε τον όρο «Μακεδονία» και αυτή που θα επέλεγε η ΠΓΔΜ για χρήση στο εσωτερικό της. Η ΠΓΔΜ αντιπρότεινε τη χρήση της ονομασίας Δημοκρατία της Μακεδονίας (Σκόπια) για διεθνή χρήση, λύση που η Αθήνα θεωρούσε απαράδεκτη. Στη σύνοδο του Εδιμβούργου (Δεκέμβριος 1992) επιβεβαιώθηκαν με ελληνική παρέμβαση οι αποφάσεις του Συμβουλίου της Λισαβόνας, όμως διαπιστώθηκε η αδυναμία εξεύρεσης κοινά αποδεκτής λύσης. Έτσι η πρωτοβουλία των κινήσεων θα περνούσε τον επόμενο χρόνο από την Ε.Ε. στον ΟΗΕ, στον οποίο η ΠΓΔΜ είχε κάνει αίτηση για ένταξη (Ροζάκης 1995, 52-59).

5.4. Οι διπλωματικές εξελίξεις στο μακεδονικό (1993 – 1995).

Η μεταβίβαση της διαδικασίας εξεύρεσης λύσης από την Ε.Ε. στον ΟΗΕ υπήρξε δυσμενής εξέλιξη για την Ελλάδα, καθώς δεν θα μπορούσε πλέον να βάλει βέτο στην πορεία αναγνώρισης της ΠΓΔΜ. Αντιθέτως, ήταν ορατός ο κίνδυνος να γίνει αποδεκτό το αίτημα εισδοχής των Σκοπίων στον οργανισμό με την ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας», γεγονός που θα συνιστούσε τεράστια διπλωματική ήττα για την Ελλάδα. Εντέλει επιτεύχθηκε συμβιβαστική λύση, η ένταξη των Σκοπίων να γίνει με το προσωρινό όνομα FYROM, μέχρι οι δύο χώρες να καταλήξουν με τη βοήθεια των μεσολαβητών Vance & Owen σε κοινά αποδεκτή ονομασία (Λυγερός 2008, 148-152). Στη διάρκεια του 1993 οι μεσολαβητές πρότειναν πλαίσιο λύσης με σύνθετη ονομασία (πχ Νόβαμακεντόνια), παρόμοιο με το πακέτου Πινέιρο. Ο Μητσοτάκης θα αποδέχονταν την πρόταση, όμως τα εσωκομματικά προβλήματα στη ΝΔ – ενόψει και της αποχώρησης της ομάδας Σαμαρά – και η σκληρή αντιπολίτευση του ΠΑΣΟΚ δεν ευνοούσαν την υιοθέτηση μιας συμβιβαστικής πρότασης. Απορριπτική ήταν και η πλευρά της ΠΓΔΜ, καθώς έχοντας εξασφαλίσει την είσοδο στον ΟΗΕ, είχε σκληρύνει τη στάση της στο ζήτημα της ονομασίας (Λυγερός 2008, 168-170).

Στη συνέχεια η Ελλάδα αντιπρότεινε γειτονική χώρα να ονομαστεί «Σλαβομακεδονία» υιοθετώντας δηλαδή έναν εθνικό προσδιορισμό ο οποίος επέτρεπε μια σαφή διάκριση από την ελληνική Μακεδονία. Άλλωστε ο όρος αυτός χρησιμοποιούνταν προγενέστερα από τις ελληνικές αρχές για να προσδιορίσουν τους κατοίκους της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Ο Γκλιγκόροφ δεν αποδέχθηκε τη λύση, τόσο διότι έτσι θα ακυρώνονταν το ιδεολόγημα του «μακεδονισμού», όσο και διότι κάτι τέτοιο θα συναντούσε την σφοδρή αντίθεση της αλβανικής μειοψηφίας. Ο Σέρβος πρόεδρος Μιλόσεβιτς συναντήθηκε στις 31/05/1993 με τον Γκλιγκόροφ στην Αχρίδα και στη συνέχεια ενημέρωσε τον Έλληνα πρέσβη στο Βελιγράδι για την πρόθεσή του να μεσολαβήσει για λύση στο ζήτημα της ονομασίας. Προτάθηκε το όνομα «Σλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας», καθώς ο προσδιορισμός αυτός θα μπορούσε να περάσει με απλή πλειοψηφία στο κοινοβούλιο της Μακεδονίας. Συνάντηση Μητσοτάκη – Γκλιγκόροφ με πρωτοβουλία Μιλόσεβιτς δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, καθώς η οριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΝΔ στο κοινοβούλιο και ο κίνδυνος αποχώρησης των διαφωνούντων δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο (Λυγερός 2008, 170-175).

Η νέα κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ που προήλθε από τις εκλογές του Οκτωβρίου 1993 επιδίωκε λύση, η οποία θα προέβλεπε την εξομάλυνση των σχέσεων και την οικονομική συνεργασία ανάμεσα σε Ελλάδα και ΠΓΔΜ, με αντάλλαγμα από την πλευρά των Σκοπίων τον τερματισμό της αλυτρωτικής ρητορικής και την αλλαγή συμβόλων, όπως η σημαία με τον ήλιο της Βεργίνας, τα οποία παρέπεμπαν στην αρχαία Μακεδονία. Η ΠΓΔΜ ήταν πρόθυμη να προσφέρει αυτά τα ανταλλάγματα έναντι όμως της αναγνώρισης της από την Ελλάδα με το συνταγματικό της όνομα. Καθώς οι διαπραγματεύσεις οδηγούνταν εκ νέου σε τέλμα, και η ΠΓΔΜ αναγνωρίζονταν επίσημα από όλο και περισσότερα κράτη, η Ελλάδα στις αρχές του 1994 της επέβαλε καθολικό οικονομικό αποκλεισμό (embargo). Η κίνηση αυτή συνάντησε διεθνείς αντιδράσεις και παραπομπή της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο από το οποίο όμως δικαιώθηκε. Το εμπάργκο ως κίνηση μετέφερε την πίεση στην πλευρά των Σκοπίων. Έτσι ο διεθνής παράγων κινητοποιήθηκε για την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης. Το ερώτημα ήταν αν θα επιλέγονταν το «μεγάλο πακέτο» που εμπεριείχε λύση στο ζήτημα της ονομασίας ή το «μικρό πακέτο» με αλλαγές συμβόλων και ρητορικής. Ο Παπανδρέου, δέσμιος των προεκλογικών του δεσμεύσεων στο ζήτημα της ονομασίας, δεν συζητούσε το ενδεχόμενο εξεύρεσης συμβιβαστικής λύσης. Το Σεπτέμβριο του 1995, με αμερικανική διαμεσολάβηση, υπογράφηκε η Ενδιάμεση Συμφωνία ανάμεσα στις δύο χώρες και ήρθη το εμπάργκο. Η ΠΓΔΜ άλλαξε τη σημαία της, ενώ η Ελλάδα δεν θα έθετε εμπόδια

στην ένταξη της ΠΓΔΜ σε διεθνείς οργανισμούς, έχοντας το όνομα FYROM. Συμφωνήθηκε επίσης το απαραβίαστο των συνόρων και η αποφυγή ανάληψης εκατέρωθεν εχθρικών ενεργειών. Το ζήτημα της ονομασίας παραπέμπονταν για λύση στο άδηλο μέλλον. Σε κάθε περίπτωση, η Ενδιάμεση Συμφωνία συνέβαλε ουσιαστικά στη βελτίωση του διμερούς κλίματος και στην ανάπτυξη της οικονομικής συνεργασίας ανάμεσα στις δύο χώρες (Tziampiris 2007, 364-365. Λυγερός 2008, 179-211).

5.5. Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη βοσνιακή κρίση (1991-1993).

Η ελληνική βαλκανική εξωτερική πολιτική μετά το Δεκέμβριο του 1991 προσπαθούσε να ισορροπήσει, αφενός ανάμεσα στην παραδοσιακά στενή σχέση με τη Σερβία και αφετέρου στις υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η θέση της στα κοινοτικά όργανα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, από τη στιγμή που τα υπόλοιπα μέλη, αλλά και οι ΗΠΑ, είχαν υιοθετήσει μια καταδικαστική για τη Σερβία θέση, εξαιτίας της ανάμιξης της στη βοσνιακή κρίση. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα προσπάθησε να επιτελέσει ένα μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στους δυτικούς της συμμάχους και τη Σερβία, χωρίς όμως πάντα με επιτυχία. Η ουσία είναι όμως πως τα περιθώρια ελιγμών της Ελλάδας ήταν περιορισμένα και κατά συνέπεια ήταν υποχρεωμένη να ακολουθήσει, έστω και απρόθυμα, την κοινή γραμμή που χαράσσονταν στα ευρωπαϊκά όργανα, πχ στο ζήτημα της επιβολής κυρώσεων σε βάρος της Σερβίας. Επομένως, και για την ίδια τη Σερβία η χρησιμότητα της Ελλάδας ήταν περιορισμένη. Άλλωστε, δοθέντος ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1991 – 1995 είχε ως προτεραιότητα την επίλυση του μακεδονικού ζητήματος, αυτό συνεπάγονταν την ανάλωση κρίσιμου διπλωματικού κεφαλαίου, με συνέπεια να μην απομένουν πολλά περιθώρια υπεράσπισης των σερβικών θέσεων στα ευρωπαϊκά όργανα. Όπως είδαμε, στην ευρωπαϊκή σύνοδο της 16/12/1991, η Ελλάδα αποδέχθηκε την κοινή ευρωπαϊκή γραμμή για διάλυση της Γιουγκοσλαβίας προσπαθώντας να ελέγξει τη διαδικασία ανεξαρτητοποίησης της ΠΓΔΜ. Σε όλα τα παραπάνω, θα πρέπει να ληφθεί επίσης υπόψη η σχετική αδυναμία της Ελλάδας να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των εξελίξεων στα Βαλκάνια, τόσο λόγω μεγέθους, αλλά και εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε και της εξάρτησης της από τις οικονομικές ενισχύσεις που λάμβανε από τον κοινοτικό προϋπολογισμό (Ροζάκης 1995, 60-64).

Η σημαντικότερη ελληνική διαμεσολαβητική προσπάθεια υπήρξε αυτή που αναλήφθηκε το Μάιο του 1993 προκειμένου να επιτευχθεί ειρήνευση στη Βοσνία. Την εποχή εκείνη οι Σερβοβόσνιοι είχαν καταλάβει το 70% της έκτασης της χώρας. Η κυβέρνηση Κλίντον, που είχε αναλάβει καθήκοντα από τον Ιανουάριο, ήταν εχθρικά διακείμενη έναντι των Σέρβων και πιεζόμενη από τη διεθνή κοινή γνώμη, στόχευε να αναλάβει στρατιωτική δράση σε βάρος τους για τον τερματισμό του γιουγκοσλαβικού εμφυλίου. Η ελληνική διαμεσολάβηση αποσκοπούσε να γίνει αποδεκτό από τους εμπόλεμους στη Βοσνία το ειρηνευτικό σχέδιο των διαμεσολαβητών Vance & Owen με το οποίο η Βοσνία διαιρούνταν σε 10 εθνικά καντόνια. Το σχέδιο άφηνε περίπου το 54% των εδαφών στον έλεγχο των Σερβοβόσνιων. Σημειωτέο, από τις αντιμαχόμενες πλευρές, Κροάτες και Βόσνιοι μουσουλμάνοι είχαν αποδεχθεί το σχέδιο. Επίσης, οι πρόεδροι Σερβίας και Κροατίας, Μιλόσεβιτς και Τούτζμαν, ήταν επίσης σύμφωνοι. Ειδικά για τον Μιλόσεβιτς η αποδοχή του σχεδίου ήταν εξαιρετικά σημαντική, καθώς τόσο ο οικονομικός αποκλεισμός της Σερβίας, όσο και η ποικιλότροπη υποστήριξη προς τους Σερβοβόσνιους, είχαν επιφέρει οικονομική αιμορραγία στη Σερβία και προκαλεί τη δυσaráσκεια του πληθυσμού. Αυτό που απέμενε ήταν να αποδεχθούν το ειρηνευτικό σχέδιο οι Σερβοβόσνιοι (Τζίμας 2014, 134-135).

Με πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης διοργανώθηκε στις 03/05/1993, στη Βουλιαγμένη, διάσκεψη για την ειρήνευση στη Βοσνία. Στη διάσκεψη, η οποία έτυχε ευρείας δημοσιογραφικής κάλυψης, συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλες τις αντιμαχόμενες πλευρές της Βοσνίας, οι διεθνείς διαμεσολαβητές Vance & Owen, ο Σ. Μιλόσεβιτς, ενώ οικοδεσπότης ήταν ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης. Κεντρικό πολιτικό πρόσωπο στη διάσκεψη ήταν ο ηγέτης των Σερβοβόσνιων Ράντοβαν Κάρατζιτς, προς τον οποίο, τόσο οι Vance & Owen, όσο και οι Μητσοτάκης και Μιλόσεβιτς, άσκησαν ισχυρές πιέσεις προκειμένου να αποδεχθεί το ειρηνευτικό σχέδιο. Εντέλει ο Κάρατζιτς το υπέγραψε, υπό την αίρεση της επικύρωσης του από το κοινοβούλιο των Σερβοβόσνιων, το οποίο θα συνέρχονταν στο Πάλε (προάστιο του Σεράγεβο που ήταν υπό τον έλεγχο των Σέρβων) λίγες μέρες αργότερα. Στην Αθήνα η επίτευξη συμφωνίας ειρήνευσης χαιρετίστηκε με αισιοδοξία. Τα διεθνή ειδησεογραφικά μέσα χαρακτήρισαν ως επιτυχία την ελληνική μεσολαβητική προσπάθεια. Οι ΗΠΑ αποδέχτηκαν την είδηση με επιφυλακτικότητα, αναμένοντας τα επόμενα βήματα των Σέρβων της Βοσνίας. Σε κάθε περίπτωση η ανάληψη στρατιωτικής δράσης αναβλήθηκε στη δεδομένη συγκυρία (Τζίμας 2014, 134-135).

Μιλόσεβιτς και Μητσοτάκης ταξίδεψαν στο Πάλε της Βοσνίας προκειμένου να πείσουν τα μέλη του σερβοβοσνιακού κοινοβουλίου για τα πλεονεκτήματα του ειρηνευτικού σχεδίου. Εκεί κατέβαλαν κάθε προσπάθεια, τόσο λαμβάνοντας το λόγο στη συνεδρίαση, όσο και ασκώντας παρασκηνιακά πιέσεις σε βουλευτές. Όμως, με μεγάλη πλειοψηφία η τοπική Βουλή καταψήφισε το σχέδιο. Καθοριστική για την καταψήφιση του σχεδίου ήταν η παρέμβαση του αρχηγού του σερβοβοσνιακού στρατού Στρατηγού Ράτκο Μλάντιτς, καθώς προβλέπονταν η αποχώρηση των δυνάμεων του από εδάφη που είχαν καταλάβει στα πεδία των μαχών. Αλλά και ο Κάρατζιτς, παρότι στην Αθήνα είχε αποδεχθεί τη συμφωνία, στο Πάλε συντάχθηκε με το κλίμα που είχε διαμορφωθεί και δεν άσκησε καμία επιρροή για την επικύρωση της. Η ελληνική πρωτοβουλία, στην οποία είχαν επενδύσει τόσο πολλά, Αθήνα και Βελιγράδι, έληξε άδοξα. Το ειρηνευτικό σχέδιο ήταν η τελευταία ευκαιρία για μια ευνοϊκή λύση για τους Σερβοβόσνιους. Μετά την απόρριψη του, ο Μιλόσεβιτς έκλεισε τα σύνορα της Σερβίας με τη Βοσνία και σταμάτησε την υποστήριξη των Σερβοβοσνίων σε χρήματα και εφόδια. Με την αποστασιοποίηση του επιδίωκε την άρση του διεθνούς οικονομικού αποκλεισμού. Εντέλει η λύση που επιτεύχθηκε το Νοέμβριο του 1995 στο Dayton των ΗΠΑ δεν ήταν πολύ διαφορετική από το σχέδιο Vance & Owen, σίγουρα ελαφρώς χειρότερη για τους Σερβοβόσνιους, τουλάχιστον στο εδαφικό. Πλην όμως, το δράμα της Βοσνίας θα συνεχίζονταν για δυόμισι επιπλέον χρόνια (Τζίμας 2014, 136-140).

5.6. Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη βοσνιακή κρίση (1993-1996).

Με την κυβερνητική αλλαγή που προήλθε από τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1993 διαμορφώθηκαν νέες ισορροπίες με τη σερβική πλευρά. Ο Κ. Μητσοτάκης είχε αναπτύξει μια ιδιαίτερη προσωπική σχέση με τον Μιλόσεβιτς. Τουναντίον η νέα κυβέρνηση Παπανδρέου καλλιέργησε προνομιακές σχέσεις με την ηγεσία των Σερβοβοσνίων, Κάρατζιτς και Μλάντιτς. Ως αρχηγός της αντιπολίτευσης ο Παπανδρέου είχε υποδεχθεί θερμά τον Κάρατζιτς, όπως φυσικά και το σύνολο της ελίτ της χώρας, όταν ο ηγέτης των Σερβοβοσνίων είχε επισκεφθεί την Αθήνα το καλοκαίρι του 1993. Με την ανάληψη της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ οι Σερβοβόσνιοι ήθελαν να βολιδοσκοπήσουν τι στάση θα κρατούσε η νέα κυβέρνηση, καθώς απειλούνταν στρατιωτική επέμβαση από δυτικές δυνάμεις. Ασφαλώς τα περιθώρια διαφοροποίησης της Ελλάδας ήταν περιορισμένα, καθώς η Ελλάδα βρίσκονταν σε απομόνωση από τους συμμάχους της. Ένα άλλο ζήτημα που

τέθηκε ήταν η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας προς τους Σερβοβόσνιους, ειδικά μετά τη διακοπή της υποστήριξης από το καθεστώς Μιλόσεβιτς. Η κυβέρνηση Παπανδρέου παρείχε υποστήριξη προς την πλευρά Κάρατζιτς μέχρι το τέλος του πολέμου στη Βοσνία (1995), ενώ σε αντίθεση με τον προκάτοχό του, κράτησε διακριτικές αποστάσεις από τον Μιλόσεβιτς (Τζίμας 2014, 141-143).

Ενδεικτικό της επιφύλαξης που επικρατούσε ανάμεσα στην κυβέρνηση Παπανδρέου και το καθεστώς Μιλόσεβιτς είναι το περιστατικό της ομηρίας των 250 κυανοκράνων στη Βοσνία και ποια πλευρά συνέβαλε ουσιαστικά για την απελευθέρωσή τους. Συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 1995 οι Σερβοβόσνιοι είχαν απαγάγει τους κυανόκρανους και τους χρησιμοποιούσαν σαν ανθρώπινες ασπίδες προκειμένου να αποτρέψουν νατοϊκούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς εναντίον τους. Η πίεση προς το Πάλε ήταν αφόρητη, καθώς επαπειλούνταν ταχεία χειρσαία επέμβαση στη Βοσνία για την απελευθέρωσή τους. Η ελληνική κυβέρνηση προσφέρθηκε να μεσολαβήσει, τόσο για την απελευθέρωση των κυανοκράνων, όσο και για την επανέναρξη των συνομιλιών ανάμεσα στους Σερβοβόσνιους και την Ομάδα Επαφής. Για το σκοπό αυτό επισκέφθηκαν το Πάλε της Βοσνίας οι Έλληνες υπουργοί Εξωτερικών και Άμυνας, Παπούλιας και Αρσένης. Τουναντίον η υποδοχή των Ελλήνων υπουργών στο Βελιγράδι υπήρξε ψυχρή, τόσο διότι η ελληνική πλευρά παρέκαμψε τη σερβική κυβέρνηση, όσο και διότι η τελευταία ήθελε να λάβει τα εύσημα του τερματισμού της κρίσης. Σε κάθε περίπτωση η ελληνική μεσολαβητική προσπάθεια, παρά την ευρεία προβολή από τα διεθνή ΜΜΕ, αντιμετωπίστηκε και από τους δυτικούς συμμάχους της με επιφύλαξη, καθώς η Ελλάδα θεωρούνταν πως μεροληπτούσε υπέρ της σερβικής πλευράς (Τζίμας 2014, 143-147).

Στη γενικότερη επιφύλαξη των δυτικών σε βάρος της Ελλάδας συνέβαλε η ποικιλότροπη υποστήριξη που παρείχε η χώρα προς τους Σερβοβόσνιους. Καθώς τους είχε επιβληθεί αποκλεισμός από τη διεθνή κοινότητα, στην Ελλάδα Δήμοι, Εκκλησία και άλλοι φορείς της κοινωνίας των πολιτών οργάνωσαν πρωτοβουλίες συγκέντρωσης και διανομής ανθρωπιστικής βοήθειας προς το σερβοβοσνιακό λαό. Η κριτική που ασκήθηκε προς την ελληνική πλευρά ήταν ότι, παρότι η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας ήταν καλοπροαίρετη πράξη, στους αποδέκτες της βοήθειας δεν περιλαμβάνονταν οι Βόσνιοι Κροάτες και Μουσουλμάνοι. Αναντίρρητα, η συγκέντρωση ανθρωπιστικής βοήθειας εκ μέρους των Ελλήνων είχε ανιδιοτελείς σκοπούς και ασφαλώς οι διάφοροι φορείς δεν μπορούσαν να ελέγξουν τη διανομή της. Έτσι, μέρος της βοήθειας κατέληξε στη μαύρη αγορά, ενώ και το

σερβικό καθεστώς ήθελε να ελέγχει για τους δικούς του σκοπούς το πώς θα διανεμόνταν η βοήθεια. Άλλο σχετικό ζήτημα με την ελληνική υποστήριξη προς τους Σέρβους και τους Σερβοβοσνίους υπήρξε η παραβίαση του διεθνούς εμπάργκο και η μεταφορά καυσίμων και άλλων εφοδίων, με πρόσχημα τη μεταφορά ανθρωπιστικής βοήθειας. Η παραβίαση του εμπάργκο επέτρεψε τον πλουτισμό επιχειρηματιών, κρατικών λειτουργών και άλλων ενδιαμέσων, ιδίως στη Σερβία, που εμπλέκονταν σε αυτή τη διαδικασία. Τέλος, πρόσθετος λόγος καχυποψίας σε βάρος της Ελλάδας, εκ μέρους των δυτικών συμμάχων της, υπήρξε η υπόνοια διαρροής νατοϊκών σχεδίων προς τους Σερβοβόσνιους για στρατιωτικά πλήγματα εναντίον τους (Τζίμας 2014, 147-158).

Το 1996, μετά τον τερματισμό των γιουγκοσλαβικών πολέμων, ο Σέρβος πρόεδρος δεν είχε ανάγκη πλέον την ελληνική υποστήριξη, ενώ για τον ίδιο πρώτευε η βελτίωση των σχέσεων με τις χώρες της Δύσης. Προκειμένου η νέα Γιουγκοσλαβία να αναγνωριστεί από τη διεθνή κοινότητα, καλούνταν να διευθετήσει τις εκκρεμότητες που απέρρεαν από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Έτσι, μεταξύ άλλων, προχώρησε στην αναγνώριση της ΠΓΔΜ, επιλέγοντας όμως την ονομασία «Δημοκρατία της Μακεδονίας» και όχι FYROM, προκαλώντας δυσφορία στην Αθήνα με την κίνηση του αυτή (Καθημερινή, 9/4/1996, σελ. 4). Με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κ. Σημίτη (Ιανουάριος 1996), η ελληνική εξωτερική πολιτική θα απαγκιστρωθεί σταδιακά από το καθεστώς Μιλόσεβιτς, φθάνοντας εντέλει να έχει συμβολή στην ανατροπή του το 2000 (Τζίμας 2014, 143). Η Ελλάδα τη δεκαετία 1996 – 2005 θα επιδιώξει τη βελτίωση των σχέσεων της με τους γείτονές της αλλά και ανεξαιρέτως με όλα τα κράτη της βαλκανικής χερσονήσου, θεωρώντας ότι η σταθερότητα στην περιοχή διασφαλίζεται, όχι μόνο από το πάγωμα των διαβαλκανικών εχθροτήτων, αλλά και από την προοπτική ένταξης των βαλκανικών κρατών στην ευρωπαϊκή οικογένεια (Κοππά 2005, 56). Συμπερασματικά, η ελληνική εξωτερική πολιτική, όπως διαμορφώθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, προσπάθησε να αποτινάξει την προγενέστερη εικόνα του προβληματικού ευρωπαϊκού εταίρου. Επιδίωξε τη σύγκλιση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και εγκατέλειψε την αντιδυτική ρητορική και τον λαϊκισμό στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, αφού έγινε αντιληπτό πως η ισχυροποίηση της Ελλάδας θα επιτυγχάνονταν από τη συμμετοχή της στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, υιοθετώντας παράλληλα συνεργατικές πρακτικές για την επίλυση των διαφορών με τις άλλες χώρες (Τσάκωνας 2025, 24-25).

6. Ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο γιουγκοσλαβικό.

6.1. Παράγοντες που διαμόρφωσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια στη δεκαετία του 1990

Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τη δεκαετία του 1990 διαμορφώθηκε από την αλληλεπίδραση ενός πλέγματος σύνθετων γεωγραφικών, συστημικών, εσωτερικών και ιστορικών παραγόντων. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να επαναπροσδιορίσει τη θέση της σε ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο περιβάλλον, το οποίο μετακινήθηκε από τη σταθερότητα του ψυχροπολεμικού διπολισμού προς σε ένα άναρχο και ανταγωνιστικό σύστημα διακρατικών ισορροπιών. Αν και πλήρως ενταγμένη στο αμυντικό και οικονομικό σύστημα της Δύσης, γεωγραφικά ανήκε στη Βαλκανική, μια περιοχή που κατά την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο γνώρισε βαθιές γεωπολιτικές ανακατατάξεις και έντονη αστάθεια. Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η ανάδυση νέων κρατών και η προσπάθειά τους να κατοχυρώσουν την ανεξαρτησία και την ιδιαίτερη ιστορικοπολιτική τους ταυτότητα αναζωπύρωσαν παλαιές αντιπαραθέσεις και ανέτρεψαν τις βαλκανικές ισορροπίες που είχαν διαμορφωθεί την περίοδο 1975 – 1989. Η Νοτιοανατολική Ευρώπη χαρακτηριζόταν διαχρονικά από αστάθεια και πολιτικό κατακερματισμό (Βαλκανοποίηση¹⁶), λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ των χωρών της περιοχής αλλά και των παρεμβάσεων ισχυρών διεθνών δρώντων. Στην αστάθεια συνέβαλαν περαιτέρω η οικονομική υστέρηση, η αδυναμία των δημοκρατικών θεσμών, η χρήση ή απειλή χρήσης στρατιωτικής βίας ως μέσου επίλυσης διαφορών και τέλος η απουσία ενός τοπικού συστήματος περιφερειακής ασφάλειας. Η δυσπιστία και η έλλειψη κουλτούρας συνεργασίας μεταξύ των κρατών, έκανε τις όποιες μεταξύ τους διαφορές να γίνονται αντιληπτές ως συγκρούσεις μηδενικού αθροίσματος. Αντίθετα, το 1991, στη Δυτική Ευρώπη όπου μεταπολεμικά είχε αναπτυχθεί μια κουλτούρα συνεργασίας, αλληλεξάρτησης και αποφυγής του πολέμου, οι χώρες-μέλη της Ε.Ε. εμβάθυναν την ευρωπαϊκή ενοποίηση μέσω της Συνθήκης του Μάαστριχτ (Voskopoulos 2006).

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η ελληνική βαλκανική εξωτερική πολιτική της δεκαετίας του 1990 επηρεάστηκε καθοριστικά, τόσο από τη γεωγραφία της, όσο και από ιστορικούς και πολιτισμικούς παράγοντες αλλά και στερεότυπα που καθόριζαν τις σχέσεις της χώρας με

¹⁶ Βλ. Todorova (2005, 29)

τους Βαλκάνιους γείτονές της και που επανήλθαν στο προσκήνιο μετά το τέλος του ψυχροπολεμικού διπολισμού. Παρότι η Ελλάδα παρέμενε οργανικά ενταγμένη στη Δύση, δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις εξελίξεις στα βόρεια των συνόρων της. Αντιλαμβανόταν την αναταραχή στη Βαλκανική ως απειλή για τη θέση και την ασφάλειά της, σε αντίθεση με πολλούς Ευρωπαίους εταίρους της που δεν συμμερίζονταν την ίδια ανησυχία. Ως αποτέλεσμα, ενώ συνέχιζε να συγκλίνει θεσμικά με την Ευρώπη, σε ζητήματα όπως η γιουγκοσλαβική κρίση, η διαχείριση του Μακεδονικού και οι σχέσεις με τη Σερβία ακολούθησε συχνά αποκλίνουσες κατευθύνσεις από εκείνες των ευρωπαίων εταίρων της, θεωρώντας πως με τις επιλογές της αυτές διασφαλίζει καλύτερα το εθνικό της συμφέρον (Voskopoulos 2006).

Η Ελλάδα αντιλαμβάνονταν κάθε αλλαγή στο στάτους κβο στη Βαλκανική ως απειλή. Έτσι, επόμενο ήταν να ταχθεί υπέρ της διατήρησης της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας καταρχάς και στη συνέχεια να προσεταιριστεί τη Σερβία. Πρόσθετοι λόγοι ανησυχίας υπήρξαν η ανακίνηση του εθνικισμού, του αναθεωρητισμού και η επίκληση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων ως αφορμή για ανάμιξη στα εσωτερικά άλλων χωρών. Στη διαμόρφωση των νέων ενδο-βαλκανικών ισορροπιών ρόλο έπαιξαν η αναζωπύρωση ιστορικών διαφορών, οι μνήμες παλαιότερων συγκρούσεων και η έλλειψη μιας προηγμένης πολιτικής κουλτούρας στα Βαλκάνια για την επίλυση των συγκρούσεων μέσω αμοιβαία επωφελούς συμβιβασμού. Όλα τα προαναφερθέντα κάλλιστα εξηγούν το πως εξελίχθηκε η διαμάχη για το όνομα της «Μακεδονίας», όπως και την ψύχρανση των σχέσεων της Ελλάδας με όλους τους γείτονές της προς βορρά στη δεκαετία του 1990 (Voskopoulos 2006).

Επιπρόσθετα, οι παρεμβάσεις ευρωπαϊκών χωρών έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των νέων ισορροπιών στα Βαλκάνια. Η προώθηση των δικών τους επιδιώξεων καθώς και η ανυπαρξία τότε Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας στην Ευρώπη επέτειναν τις ελληνικές ανησυχίες και την αδυναμία συνεννόησης της χώρας με τους εταίρους της. Ως αποτέλεσμα, η αδυναμία απο-εθνικοποίησης της εξωτερικής πολιτικής των μελών της Ε.Ε. οδήγησε την Ελλάδα να λειτουργεί ανεξάρτητα όταν ένιωθε ότι τίγονται ζωτικά της συμφέροντα. Η παρέμβαση ισχυρών δρώντων στο γιουγκοσλαβικό, όπως οι ΗΠΑ, συχνά αγνοούσε τα ελληνικά συμφέροντα, ενισχύοντας το αίσθημα ανασφάλειας και οδηγώντας την Αθήνα σε πιο άκαμπτες θέσεις. Τέλος, στους μαξιμαλιστικούς στόχους και στην άκαμπτη στάση που υιοθέτησε η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1991 – 1995 συνέβαλλαν οι εξελίξεις στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, ο κομματικός ανταγωνισμός ανάμεσα κυρίως στους δύο βασικούς διεκδικητές της εξουσίας,

καθώς και η κυρίαρχη ελληνική πολιτική κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από αντιαμερικανισμό, αντιδυτικισμό και το φόβο απέναντι στο άγνωστο και στην αλλαγή (Voskopoulos 2006).

6.2. Η επίδραση της εγχώριας πολιτικής στις εξελίξεις στο μακεδονικό (1991-1993).

Η σταδιακή αποκλιμάκωση του ψυχροπολεμικού διπολισμού από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 περιόρισε σημαντικά την αναγκαιότητα υποστήριξης της Γιουγκοσλαβία από τις δυτικές χώρες, που σε συνδυασμό με την έξαρση των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας ενίσχυσαν τις φυγόκεντρες δυνάμεις στο εσωτερικό της. Η ελληνική εξωτερική πολιτική ως το 1990, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί από την πολιτική ηγεσία και τους υπηρεσιακούς παράγοντες του Υπουργείου Εξωτερικών, παρέμενε προσκολλημένη στο δόγμα της προηγούμενης 15ετίας περί διατήρησης αρμονικών σχέσεων με τις Βουλγαρία, Ρουμανία και Γιουγκοσλαβία. Παρότι τα φαινόμενα διάλυσης στη Γιουγκοσλαβία ήταν ορατά, το Υπουργείο Εξωτερικών δεν είχε επεξεργαστεί εναλλακτικά σενάρια για το ενδεχόμενο διάλυσης της ομοσπονδίας (Σαρλής 1993, 150-151). Ομοίως, οι ιθύνοντες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής επαναπαύονταν με την αντίληψη περί ανύπαρκτου μακεδονικού ζητήματος, το οποίο παρέμενε ένα λανθάνον πρόβλημα στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις. Όταν ανέκυψε η προοπτική ανεξαρτητοποίησης της ΠΓΔΜ δεν υπήρχε ξεκάθαρο σχέδιο στο Υπουργείο Εξωτερικών για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Έτσι, η πολιτική ηγεσία (Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών) ανέλαβε να αντιμετωπίσει μια πρωτόγνωρη κατάσταση (Τζίμας 2014, 56-57).

Η ελληνική στάση το 1991 απέναντι στην προοπτική ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ ήταν επαμφοτερίζουσα. Η μία γραμμή απέρριπτε ύπαρξη κράτους με το όνομα Μακεδονία, με βασικό εκφραστή τον Α. Σαμαρά. Η άλλη γραμμή τάσσονταν υπέρ της ταχείας αναγνώρισης του νέου κράτους προκειμένου να αποτραπεί το ενδεχόμενο διάλυσης και διαμοιρασμού των εδαφών του στις γειτονικές χώρες. Σύμφωνα με αυτή τη άποψη η ΠΓΔΜ θα έπρεπε να αποκηρύξει εδαφικές και μειονοτικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας, ενώ στο ζήτημα της ονομασίας υπήρχε ελαστικότητα και διάθεση εξεύρεσης λύσης μέσω διμερών επαφών. Τη γραμμή αυτή εξέφραζε ο Κ. Μητσοτάκης, ο οποίος στον προφορικό λόγο αναφέρονταν σε «Μακεδονία των Σκοπίων». Η απόφαση του Συμβουλίου του Μάαστριχτ (16/12/1991), ότι η ΠΓΔΜ δεν θα πρέπει να γνωριστεί με όνομα το οποίο να

υπονοεί εδαφικές διεκδικήσεις πανηγυρίστηκε στην Ελλάδα ως μία τακτική νίκη. Στο πλαίσιο αυτό οι αποκλίνουσες απόψεις στο εσωτερικό της Ελλάδας καλύπτονταν. Όμως οι όροι της συνόδου είχαν ουσιώδεις ασάφειες και στην Ελλάδα λανθασμένα ερμηνεύθηκαν ως φρένο στην αναγνώριση του γειτονικού κράτους. Το σφάλμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν ότι από τη στιγμή που δεν άσκησε veto στην αναγνώριση της ανεξαρτησίας των γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών, ώστε να εξυπηρετήσει τις επιδιώξεις της Γερμανίας και της Ιταλίας, θα έπρεπε να επιβάλει ως όρο την αλλαγή της ονομασίας «Δημοκρατία της Μακεδονίας» προκειμένου να αναγνωριστεί η ανεξαρτησία της (Λυγερός 2008, 81-86).

Κατά τον Κ. Μητσοτάκη, η ευκαιρία για ταχεία λύση του ζητήματος της ονομασίας χάθηκε τότε, όταν η Γερμανία ιδίως επείγονταν για την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Κροατίας. Κατηγορεί τον Α. Σαμαρά για απειρία και ότι δεν διαβουλευτήκε μαζί του στη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (Τζίμας 2014, 61-62). Σφάλμα επίσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτελεί το γεγονός ότι η Αθήνα αποδέχθηκε άκριτα τη δικαιοδοσία επί του θέματος σε ένα μη πολιτικό, γνωμοδοτικό όργανο όπως η επιτροπή Badinter, στην οποία δεν υπήρχε συμμετοχή από Ελληνικής πλευράς, αλλά και ούτε η Ελλάδα κατέθεσε εγγράφως τις απόψεις της επί της ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ. Η επιτροπή αποφάνθηκε στις 15/1/1992 ότι η χρήση του ονόματος «Μακεδονία» δεν υπέκρυπτε διεκδικήσεις έναντι άλλου κράτους. Το πόρισμα, παρά το μη δεσμευτικό χαρακτήρα του, αποτέλεσε πρόσχημα ώστε οι ευρωπαίοι εταίροι να παρακάμψουν τους όρους που συμφωνήθηκαν τον περασμένο Δεκέμβριο, καθώς θεωρούσαν ότι αυτοί οι όροι αποτελούσαν διαπραγματευτικό και όχι δεσμευτικό πλαίσιο στην προσπάθεια εξεύρεσης λύσης. Στο μεταξύ, η Αθήνα διαπιστώνοντας πως τα Σκόπια ήταν απρόθυμα να συζητήσουν το ζήτημα της ονομασίας, διέκοψαν τη διμερή συνεργασία και τις επαφές μαζί τους (Λυγερός 2008, 86-89).

Η γνωμοδότηση της επιτροπής Badinter έπεσε στην Αθήνα ως κεραυνός εν αιθρία. Θορύβησε την ελληνική πολιτική σκηνή αλλά και την κοινή γνώμη, γκρεμίζοντας τις όποιες μέχρι τότε αυταπάτες. Καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο μακεδονικό αποτέλεσε το συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης (14/2/1992), στο οποίο εκτιμάται ότι συμμετείχαν ένα εκατομμύριο πολίτες. Το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες σε αυτό ζήτησαν να μην αναγνωριστεί το γειτονικό κράτος, εφόσον υπήρχε ο όρος «Μακεδονία» στην ονομασία του, περιέπλεκε τα πράγματα καθώς περιόρισε σημαντικά τα περιθώρια διαπραγμάτευσης. Μέχρι τότε η ελληνική εξωτερική πολιτική ασκούσαν από πολιτικούς και διπλωμάτες. Στη συνέχεια όμως υπεισέρχεται ο λαϊκός παράγοντας, ο οποίος θα αποτελούσε για τη συνέχεια καθοριστικό παράγοντα, υπό το φόβο του πολιτικού

κόστους και των πολιτικών πιέσεων, στην χάραξη της ελληνικής πολιτικής στο μακεδονικό (Tziampiris 2007, 362-363). Ο Μητσοτάκης θεωρούσε πως τα συλλαλητήρια ήταν αυθόρμητα, όμως έκρινε πως δεν βοηθούσαν, αλλά τουναντίον εμποδίζαν τους διπλωματικούς χειρισμούς της κυβέρνησης του (Τζίμας 2014, 62).

Οι πρώτες αναγνωρίσεις της ΠΓΔΜ, τα λάθη στους διαπραγματευτικούς χειρισμούς, η διάσταση απόψεων και εκατέρωθεν επικρίσεις ανάμεσα σε Μητσοτάκη και Σαμαρά δημιούργησαν σταδιακά τη ρήξη ανάμεσα τους που μετεξελίχθηκε σε εσωκομματικό πρόβλημα της Νέας Δημοκρατίας. Κατά τον Σκυλακάκη, ο Σαμαράς στις αρχές του 1992, αμέσως μετά τη γνωστοποίηση του πορίσματος της επιτροπής Badinter, σκληραίνει τη στάση του στο ζήτημα της ονομασίας της ΠΓΔΜ, ακολουθώντας μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση σε σχέση με προγενέστερα. Βλέποντας το ενδεχόμενο, είτε καθολικής αναγνώρισης του νέου κράτους με το όνομα Μακεδονία, είτε στην καλύτερη περίπτωση ένα συμβιβασμό με χρήση κάποιου επιθετικού προσδιορισμού, θεωρεί πως η πολιτική του καριέρα θα σημαδευτεί με μια αποτυχία. Ακολουθώντας το παλλαϊκό ρεύμα των ημερών, ταυτίζεται, αλλά και εκφράζει την αδιάλλακτη εθνική γραμμή στο ζήτημα της ονομασίας. Για τον λόγο αυτό το συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης έγινε εν γνώσει του και με δικιά του παρακίνηση (Σκυλακάκης 1995, 79-87).

Κατά το Λυγερό, το κλίμα στην κοινή γνώμη περιόριζε σημαντικά τα περιθώρια κινήσεων Μητσοτάκη, ο οποίος έψαχνε τρόπο να απαγκιστρωθεί από τη γραμμή που είχε χαράξει ο Σαμαράς. Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών εξέπεμπαν προς τα έξω διαφορετικά μηνύματα στο ζήτημα της ονομασίας, επιτείνοντας την ασάφεια. Στο εσωτερικό ο Σαμαράς χρεώνονταν πλέον τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, ο οποίος για να ανταπεξέλθει από την πίεση υιοθετούσε την αδιάλλακτη γραμμή, απορρίπτοντας κάθε συμβιβασμό. Η στάση του αυτή ενισχύει τη δημοφιλία του στην κοινή γνώμη αλλά και στο εσωτερικό της Νέας Δημοκρατίας. Όμως, ο Σαμαράς ήταν πλέον όμηρος των ακραίων θέσεων του και ο Μητσοτάκης ήταν όμηρος του υπουργού του και δυσκολεύονταν να απαγκιστρωθεί από την πολιτική που ο πρώτος είχε χαράξει (Λυγερός 2008, 94-96).

Προκειμένου η κυβέρνηση να έχει ευρύτερη νομιμοποίηση για τους χειρισμούς της στο μακεδονικό, συγκλήθηκε στις 13/4/1992 το Συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Στη συνεδρίαση οι άκομπες υποδείξεις Σαμαρά προς τους πολιτικούς αρχηγούς προκάλεσαν την οργή Καραμανλή και πιστοποίησαν την οριστική ρήξη με Μητσοτάκη και εντέλει την αποπομπή του. Το Συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών, δέσμιο των διαθέσεων της κοινής γνώμης, με την εξαίρεση της Γ.Γ. του ΚΚΕ Αλέκας

Παπαρήγα, επιβεβαίωσε την μαξιμαλιστική και άκαμπτη γραμμή περί μη αναγνώρισεως κρατών με ονομασία που θα είχε τον όρο Μακεδονία ή παράγωγά του. Η γραμμή αυτή, που θα κυριαρχούσε επί μια δεκαετία, συνέτεινε στην παράταση του αδιεξόδου (Tziampiris 2007, 363-364).

Έτσι, η απόφαση της συνόδου της Λισαβόνας, που επιβεβαίωνε τη μη αναγνώριση κρατών με το όνομα Μακεδονία, ενώ αποτελούσε τακτική νίκη για την κυβέρνηση, ο εγκλωβισμός της στην αδιάλλακτη γραμμή που είχε χαραχτεί από το Συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών δεν της επέτρεπε να προβεί στα μέσα του 1992 σε έναν έντιμο συμβιβασμό, τη στιγμή όπου η ΠΓΔΜ βρίσκονταν υπό πίεση. Μοιραία η ελληνική ακαμψία και η χρονίζουσα εκκρεμότητα στο ζήτημα της ΠΓΔΜ θα ωθούσε στη συνέχεια τους ευρωπαίους εταίρους να απαγκιστρωθούν από το πλαίσιο της Λισαβόνας (Λυγερός 2008, 121-123). Στις αρχές του 1993 το ζήτημα της αναγνώρισης της Μακεδονίας παραπέμφθηκε στον ΟΗΕ. Μεσολαβητικές προσπάθειες που αναλήφθηκαν το πρώτο εξάμηνο για εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης δεν τελεσφόρησαν, καθώς η κυβέρνηση δέχονταν ισχυρές πιέσεις και σκληρή κριτική, τόσο από την αξιωματική αντιπολίτευση (ΠΑΣΟΚ), όσο και από σημαίνοντα στελέχη στο εσωτερικό της ΝΔ. Ενώπιον της διαφαινόμενης αποχώρησης της ομάδας Σαμαρά από την κοινοβουλευτική δύναμη της Νέας Δημοκρατίας και την απώλεια της δεδηλωμένης, η κυβέρνηση Μητσοτάκη το καλοκαίρι του 1993 πάγωσε τις διπλωματικές προσπάθειες για την εξεύρεση λύσης (Λυγερός 2008, 168-175).

6.3. Αποτίμηση της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων στο μακεδονικό.

Για να ερμηνευθούν οι επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο μακεδονικό δύναται να χρησιμοποιηθεί η τυπολογία του Allison (1969). Έτσι, μέχρι και το 1991, που την πρωτοκαθεδρία στη διαμόρφωση της ελληνικής στάσης είχαν οι υπηρεσιακοί παράγοντες (Διπλωμάτες) του Υπουργείου Εξωτερικών και η πολιτική ηγεσία (Πρωθυπουργός & Υπουργός Εξωτερικών), οι επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν απότοκο παγιωμένων εσωτερικών διαδικασιών και των κυρίαρχων ως τότε πρακτικών και αντιλήψεων. Σε αυτό το πλαίσιο βασιζόνταν η πάγια ελληνική θέση περί διατήρησης της γιουγκοσλαβικής ακεραιότητας. Η προοπτική διάλυσης της ομοσπονδίας δεν είχε επεξεργαστεί ως σενάριο και έτσι αντιμετωπίστηκε ως ένας αστάθμητος παράγοντας από την υπηρεσιακή γραφειοκρατία. Το ξάφνιασμα από τη γνωμοδότηση της επιτροπής Badinter ευαισθητοποίησε αφενός την ελληνική κοινή γνώμη, αφετέρου όμως

ενέπλεξε τον λαϊκό παράγοντα, ο οποίος πλέον απέκτησε πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση των επιλογών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη συνέχεια. Έτσι από το 1992 και μετά, οι επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής καθίστανται αποτέλεσμα μιας πολιτικής διαδικασίας, όπου οι διάφοροι δρώντες προσπαθούν να αποσείσουν την ευθύνη τους για τυχόν λάθος επιλογές, να ισχυροποιήσουν τη θέση τους και να αποκομίσουν πολιτικά οφέλη. Οι διχογνωμίες, πρωτίστως στο εσωτερικό της κυβέρνησης, και κατ' επέκταση της χώρας, υπονόμεισε την ελληνική διαπραγματευτική θέση, ενώ ώθησε την πλειονότητα του πολιτικού προσωπικού στο να οχυρωθεί πίσω από την αδιάλλακτη θέση στο ζήτημα της ονομασίας (Λυγερός 2008, 155-159).

Τα αδιέξοδα της ελληνικής πολιτικής στο μακεδονικό στα έτη 1992 – 1993 επέτειναν οι εσωκομματικές εξελίξεις στο εσωτερικό της ΝΔ που προκλήθηκαν από τις αποκλίνουσες απόψεις σχετικά με την πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει η κυβέρνηση. Κατά τον Τζίμα (2014, 61) ο Μητσοτάκης θεωρεί πως εξαιτίας της απειρίας του Σαμαρά δεν λύθηκε το Μακεδονικό το Δεκέμβριο του 1991 που ήταν η ευνοϊκότερη συγκυρία για την Ελλάδα. Στη συνέχεια εξαιτίας της φιλοδοξίας του ακολούθησε τη γνωστή του στάση. Κατά το Σκυλακάκη (1995, 248-250) ο Σαμαράς στράφηκε σταδιακά σε μια αδιάλλακτη γραμμή στο ζήτημα προκειμένου να μην χρεωθεί ο ίδιος τυχόν αποτυχία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στηριζόμενος στην ασυμβίβαστη ρητορική του, επένδυσε πολιτικά στο ζήτημα, εισπράττοντας ευρεία δημοφιλία. Ανέτρεψε την κυβέρνηση της ΝΔ με πρόσχημα τη συμβιβαστική πολιτική της, παρότι στα μέσα του 1993 είχαν παγώσει οι διαπραγματεύσεις για το ζήτημα στον ΟΗΕ. Τέλος, ιδρύοντας το κόμμα της Πολιτικής Άνοιξης επιχείρησε να διεμβολίσει το πολιτικό σύστημα, εκμεταλλευόμενος τη δυσμενή συγκυρία για την κυβέρνηση.

Κατά το Γρυλλάκη (2008, 350-352) την φθορά της κυβέρνησης Μητσοτάκη επέτεινε η υπονόμηση, τόσο από τις ΗΠΑ εξαιτίας της ελληνικής στάσης στο γιουγκοσλαβικό, όσο και από τα διαπλεκόμενα συμφέροντα που αντιδρούσαν στην απελευθέρωση της αγοράς τηλεπικοινωνιών. Στο εσωτερικό της ΝΔ αποδίδει ευθύνες στην εσωκομματική αντιπολίτευση με επικεφαλής τον Μιλτιάδη Έβερτ, ο οποίος είχε συνδεθεί συνταχθεί με την αδιάλλακτη γραμμή στο ζήτημα της ονομασίας. Τέλος, αναφορικά με τη στάση του Προέδρου της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλή, ο Μητσοτάκης θεωρούσε πως ενώ συντάσσονταν στις αρχές του 1992 με τις απόψεις του, θεωρώντας πως η εμπλοκή του λαϊκού παράγοντα θα ήταν βλαπτική για τα ελληνικά συμφέροντα, στη συνέχεια δεν θέλησε να πάει κόντρα στο ρεύμα, ούτε άσκησε επιρροή σε διαφωνούντες στο εσωτερικό της ΝΔ

(Έβερετ, Δήμας, Κανελλόπουλος) προσκείμενους στον ίδιο (Τζίμας 2014, 62-63). Επίσης αποδίδεται ευθύνη και στον Κ. Καραμανλή για τη μη σύγκλιση μιας νέας σύσκεψης των πολιτικών αρχηγών στις αρχές του 1993, η οποία θα διευκόλυνε την κυβέρνηση, αναιρώντας την αδιάλλακτη θέση της 13/4/1992 και εξασφαλίζοντας την απαραίτητη συναίνεση ενόψει των διπλωματικών χειρισμών στον ΟΗΕ (Σκυλακάκης 1995, 234-235). Το ΠΑΣΟΚ, μέχρι το τέλος του 1991, τηρούσε μια διαλλακτική στάση απέναντι στη διαχείριση του μακεδονικού από την κυβέρνηση. Άλλωστε μέχρι τότε οι χειρισμοί της είχαν την αποδοχή της κοινής γνώμης. Όμως μετά τη ρήξη Μητσοτάκη – Σαμαρά, ο Α. Παπανδρέου τάχθηκε με την απορριπτική γραμμή στο μακεδονικό, βλέποντας αφενός ότι ο Σαμαράς επωφελούνταν από την αδιαλλαξία του, αφετέρου βρίσκοντας μια ευκαιρία για να πλήξει την κυβέρνηση. Τασσόμενος κατά της συναίνεσης στο ζήτημα της ονομασίας, το Νοέμβριο του 1992 αρνήθηκε να συμμετάσχει σε νέα συνεδρίαση του Συμβουλίου των πολιτικών αρχηγών που θα διευκόλυνε τους χειρισμούς της κυβέρνησης (Σκυλακάκης 1995, 244-245). Η δυσκολία συναινέσεων ακόμα και σε μείζονα ζητήματα είναι χαρακτηριστικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος, το οποίο διακρίνονταν στη μεγαλύτερη διάρκειά της μεταπολίτευσης από έναν έντονο δικομματισμό. Η κομματική ταύτιση της μεγάλης μάζας των πολιτών με έναν από τους δύο βασικούς διεκδικητές της εξουσίας αποδίδεται και στον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους (Σωτηρόπουλος 2020, 353-379). Ο έντονος δικομματισμός ενίοτε χαρακτηριζόταν από φαινόμενα ακραίας πόλωσης, ειδικά σε προεκλογικές περιόδους, όπως αυτές των ετών 1989-1990. Η πόλωση στο πολιτικό σύστημα οδηγήθηκε στα άκρα την περίοδο αυτή, εξαιτίας και της παραπομπής σε δίκη στελεχών του ΠΑΣΟΚ και του ίδιου του Παπανδρέου με κατηγορίες για ανάμειξη στο σκάνδαλο Κοσκωτά (Οικονόμου & Τσουνάκος 2007, 783-788).

Συμπερασματικά, εξαιτίας κάποιων συστημικών αδυναμιών η ελληνική κυβέρνηση την περίοδο 1991-1993 δεν στάθμισε πλήρως το πρόβλημα που δημιουργούνταν από την προοπτική ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ. Αφέθηκε να παρασυρθεί από τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης συρόμενη σε μια απορριπτική γραμμή. Μετά το 1992 προσπαθούσε να καθυστερήσει την αναγνώριση του νέου κράτους, αντί να αναζητήσει μια γρήγορη κοινά αποδεκτή λύση στο πρόβλημα. Επένδυσε όλες τις διπλωματικές της προσπάθειες στο προνομιακό για την Ελλάδα πεδίο της Ε.Ε., που όμως γρήγορα ξεπεράστηκε όταν η ΠΓΔΜ αιτήθηκε την είσοδό της στον ΟΗΕ. Το σημαντικότερο πρόβλημα όμως ήταν η απουσία συνεκτικής γραμμής στο εσωτερικό της ελληνικής κυβέρνησης για το κατά ποσό η χρήση

του ονόματος Μακεδονία από το γειτονικό κράτος συνιστούσε σε απειλή έναντι της Ελλάδας (Λυγερός 2008, 155-168).

Τέλος, αναφορικά με τους χειρισμούς της κυβέρνησης Παπανδρέου που κατέληξαν στην Ενδιάμεση Συμφωνία, ο Λυγερός (2008, 194-215) θεωρεί πως το εμπάργκο απέδωσε ως κίνηση, καθώς μετέφερε πάλι την πίεση στην πλευρά των Σκοπίων, αναγκάζοντας την ηγεσία τους να διαπραγματευθεί με την Ελλάδα. Το σφάλμα όμως ήταν ότι επιλέχθηκε το «μικρό πακέτο» δηλαδή να γίνουν αλλαγές, έναντι ανταλλαγμάτων, στη σημαία, τα σύμβολα και στο σύνταγμα της ΠΓΔΜ, εκτός της ονομασίας. Αυτό διότι ο Παπανδρέου δεν συζητούσε συμβιβαστική λύση στο ζήτημα της ονομασίας, καθώς ήταν δέσμιος της απορριπτικής προεκλογικής ρητορικής του αλλά και διότι εξαρτιόταν από τους ψήφους της Πολιτικής Άνοιξης προκειμένου να εκλεγεί Πρόεδρος Δημοκρατίας το 1995. Όμως, βασικό πρόβλημα παρέμενε η ονομασία και όλα τα υπόλοιπα ήταν παρελκόμενα του. Έτσι, η Ελλάδα αναγνώρισε την ΠΓΔΜ και δεσμεύονταν πως δεν θα εμπόδιζε την εισδοχή της σε διεθνούς οργανισμούς που συμμετείχε, έχοντας όμως απεμπολήσει ένα ισχυρό διαπραγματευτικό της όπλο. Άλλοι όμως θεωρούν το embargo ενέργεια χωρίς ουσιαστικό όφελος και ενδεχομένως βλαπτική για τα ελληνικά συμφέροντα. Ο Σκυλακάκης (1995, 245) θεωρεί ότι το εμπάργκο αποσκοπούσε στο να ικανοποιήσει την ελληνική κοινή γνώμη, καλύπτοντας την αποχώρηση της Ελλάδας από τις συζητήσεις στον ΟΗΕ για την ονομασία, γεγονός που επέφερε πληθώρα αναγνωρίσεων της ΠΓΔΜ από άλλα κράτη. Επίσης υποστηρίζει πως η αναγνώριση της ΠΓΔΜ από την Ελλάδα με την Ενδιάμεση Συμφωνία, πριν την αλλαγή της ονομασίας, συνιστούσε σφάλμα. Ο Γρυλλάκης (2008, 389-392) το θεωρούσε αναποτελεσματικό, καθώς αποξένωνε την ΠΓΔΜ από την Ελλάδα, στρέφοντας την προς τους γεωπολιτικούς ανταγωνιστές της στην περιοχή (Τουρκία, Βουλγαρία) και εξυπηρετώντας μόνο τους επιχειρηματίες που πλούτιζαν από την παραβίαση του. Συμπερασματικά, η απορριπτική ελληνική γραμμή στο ζήτημα της ονομασίας τη δεκαετία του 1990 συνέβαλε να κυριαρχήσουν αργότερα στη γειτονική χώρα εθνικιστικές φωνές (πχ Γκρούεφски) που απέρριπταν κάθε συμβιβασμό και άρα το περιθώριο για μια έντιμη λύση (Καρπόζηλος & Χριστόπουλος 2018, 18-19).

6.4. Αποτίμηση της ελληνο-σερβικής προσέγγισης στη δεκαετία του 1990

Εκτός από το μακεδονικό ζήτημα, την ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1990-1995 απασχολούσε το ενδεχόμενο επέκτασης της τουρκικής επιρροής στα Βαλκάνια, μέσω των

μουσουλμανικών πληθυσμών σε Αλβανία, Βοσνία, ΠΓΔΜ και Βουλγαρία. Ο φόβος της περικύκλωσης μέσω ενός υποτιθέμενου «μουσουλμανικού τόξου» στα Βαλκάνια ώθησε την Ελλάδα στην ενίσχυση του ελληνο-σερβικού άξονα, ως μέσου ανάσχεσης της τουρκικής απειλής. Η υποστήριξη προς τη σερβική ηγεσία στη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων, παρά τον αυταρχισμό του καθεστώτος Μιλόσεβιτς και τα συντελούμενα εγκλήματα πολέμου, αποδίδεται επίσης στον αντιδυτικισμό της ελληνικής κοινής γνώμης και την κυρίαρχη γραμμή των ελληνικών ΜΜΕ. Η προνομιακή σχέση Ελλάδας – Σερβίας αποτέλεσε αιτία ανησυχίας για άλλες χώρες της Βαλκανικής, όπως η Αλβανία (Κοππά 2005, 49-56) και αποξένωσε την Ελλάδα από τα νέα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Στα μάτια τους η Ελλάδα ταυτιζόταν με τη σερβική πολιτική και δεν αποτελούσε αξιόπιστο μεσολαβητή για την επίλυση της κρίσης, ενώ στον αντίποδα αυξήθηκε η τουρκική επιρροή στην περιοχή (Παπασωτηρίου 1994, 108). Η στροφή προς τη Σερβία υπήρξε μεταξύ άλλων επακόλουθο και του τερματισμού της προνομιακής σχέσης Ελλάδας – Βουλγαρίας που είχε οικοδομηθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Η ελληνο-βουλγαρική στενή συνεννόηση έπαυσε να υφίσταται, παρά την προεκλογική υποστήριξη της Νέας Δημοκρατίας στην αντιπολιτευόμενη Ένωση Δημοκρατικών Δυνάμεων (ΕΔΔ), η οποία επικράτησε οριακά στις πρώτες ελεύθερες βουλγαρικές εκλογές (Οκτώβριος 1991). Η αυξανόμενη αμερικανική επιρροή και ο καθοριστικός ρόλος του κόμματος της τουρκικής μειονότητας στο σχηματισμό κυβέρνησης συντέλεσαν στην αύξηση της τουρκικής επιρροής στη χώρα. Οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώθηκαν όταν η Βουλγαρία αναγνώρισε το 1992 την ΠΓΔΜ με το συνταγματικό της όνομα, χωρίς βέβαια να αναγνωρίζει την ύπαρξη ξεχωριστής μακεδονικής εθνότητας και γλώσσας. Με την κίνηση της αυτή η Βουλγαρία φιλοδοξούσε να ελκύσει τη ΠΓΔΜ στη δικιά της σφαίρα επιρροής. Παράλληλα, η Βουλγαρία παρουσιάζονταν στα μάτια της διεθνούς κοινότητας ως παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή, ενώ η αδιάλλακτη στάση της Ελλάδας στο θέμα της ονομασίας αντιμετωπιζόταν ως παραλογισμός (Βερέμης & Κολιόπουλος 2006, 519).

Ο ευρωβουλευτής της ΝΔ Παύλος Σαρλής (1993, 153-154) αναγνωρίζει τη σημαντική ευθύνη της Σερβίας στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και στις πολεμικές συρράξεις που ακολούθησαν. Περαιτέρω διείδε προφητικά ότι τόσο η έλλειψη δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στη σερβική πολιτική, οικονομία και κοινωνία, όσο και η καταπίεση σε βάρος των Αλβανών του Κοσόβου αποτελούν παράγοντες που συντείνουν στην αποσταθεροποίηση της χώρας και της περιοχής. Πλην όμως θεωρούσε ότι η στρατιωτική

και οικονομική εξουθένωση της Σερβίας θα ήταν σε βάρος της ευρύτερης σταθερότητας στα Βαλκάνια, καθώς νέες αποσχιστικές τάσεις και εθνικές συγκρούσεις θα προκύπταν. Για το λόγο αυτό η πολιτική της κυβέρνησης Μητσοτάκη τάσσονταν κατά μιας ευρύτερης δυτικής στρατιωτικής εμπλοκής σε βάρος της Σερβίας, υπέρ του περιορισμού του πολέμου τοπικά στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και υπέρ της ανάληψης διπλωματικών πρωτοβουλιών, όπως η Συνδιάσκεψη των Αθηνών (Μάιος 1993), για την επίλυση της κρίσης. Ο Σαρλής επίσης πιστεύει ότι η αποσταθεροποίηση της Σερβίας θα συντελούσε μοιραία και στην αποσταθεροποίηση της ΠΓΔΜ, από την οποία ωφελημένες θα ήταν η Αλβανία και η Βουλγαρία καθώς διέθεταν εκεί μειονοτικούς πληθυσμούς και είχαν βλέψεις σε περίπτωση διάλυσης της. Άρα ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας η διατήρηση της σταθερότητας στην περιοχή, όμως η αδιάλλακτη στάση της στο ζήτημα της ονομασίας του γειτονικού κράτους δεν της επέτρεψε να διαδραματίσει θετικό ρόλο.

Ο σύμβουλος ασφαλείας του Μητσοτάκη Στρατηγός ε.α. Νίκος Γρυλλάκης θεωρούσε πως η προσέγγιση με την Σερβία εξυπηρετούσε τα ελληνικά γεωπολιτικά συμφέροντα στη Βαλκανική. Η ύπαρξη μιας ισχυρής Σερβίας εξασφάλισε τη σταθερότητα στα Βαλκάνια και τιθάσευε τους ανταγωνιστικούς μεταξύ τους εθνικισμούς. Αντιθέτως, η αποδυνάμωση της Σερβίας οδηγούσε στην έξαρση αντίθετων εθνικισμών και στην αποσταθεροποίηση χωρών, όπως η ΠΓΔΜ και το Μαυροβούνιο, αυξάνοντας έτσι την ανασφάλεια στα βόρεια των ελληνικών συνόρων. Το γεγονός ότι η Ελλάδα επί Μητσοτάκη ασκούσε ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια, υποστηρίζοντας τους τους Σέρβους, συντέλεσε στην ανατροπή του από την εσωκομματική αντιπολίτευση κατόπιν αμερικανικής παρότρυνσης. Κατά τον Γρυλλάκη η αποδυνάμωση της Σερβίας εξυπηρετούσε τα αμερικανικά συμφέροντα, καθώς δημιουργούνταν στα Βαλκάνια πολλά και μικρά κράτη, ελεγχόμενα από τις ΗΠΑ. Με άλλα λόγια οι εθνικές και θρησκευτικές διαιρέσεις συνέτειναν στην πολυδιάσπαση των βαλκανικών κρατών και την εξάρτησή τους από τρίτες ισχυρές δυνάμεις. Η απομάκρυνση Μητσοτάκη επέτρεψε ώστε να μην υπάρχουν ελληνικές αντιδράσεις στο ΝΑΤΟ για στρατιωτικά πλήγματα κατά των Σέρβων, ενώ και η Ενδιάμεση Συμφωνία ευνοούσε την εγκατάσταση αμερικανικών δυνάμεων στη ΠΓΔΜ, απειλώντας άμεσα το σερβικό νότο. Η παρουσία αμερικανικών δυνάμεων να μην αποσκοπούσε στη σταθεροποίηση της ΠΓΔΜ, όμως παράλληλα ενθάρρυνε το αλβανικό στοιχείο του Κοσόβου να ξεγεραθεί στη συνέχεια, προσδοκώντας μια αμερικανική παρέμβαση. Ο Γρυλλάκης θεωρεί πως η εχθρική στάση της κυβέρνησης Κλίντον έναντι των ορθοδόξων Σέρβων και η υποστήριξη προς τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Βοσνίας και του

Κοσόβου οφείλεται και στις πιέσεις της Τουρκίας και των αραβικών χωρών αλλά και ως αντιστάθμισμα στην πολιτική υποστήριξης του Ισραήλ από τις ΗΠΑ (Γρυλλάκης 2008, 350-359).

Κατά το Λυγερό (2008, 61-65) η Ελλάδα καλλιέργησε προνομιακές σχέσεις με τη Σερβία, τόσο διότι βρίσκονταν στο κέντρο της Βαλκανικής, όσο και επειδή ήταν αντίθετη στην τουρκική διείσδυση στην περιοχή. Περαιτέρω, ο Κ. Μητσοτάκης θεωρούσε, λανθασμένα, πως καλλιεργώντας προνομιακές σχέσεις με το καθεστώς Μιλόσεβιτς θα μπορούσε να αποτραπεί η προοπτική ανεξαρτητοποίησης της ΠΓΔΜ. Στο πλαίσιο αυτό, με ευθύνη του Μητσοτάκη, είχαν κυκλοφορήσει φήμες περί διαμελισμού του γειτονικού κράτους.

Κατά τον Τζίμα (2014, 56-58), ο οποίος επικαλείται τον τότε πρόξενο της Ελλάδας στα Σκόπια Δ. Καραϊτίδη, επιβεβαιώνεται πως η προσέγγιση Μητσοτάκη – Μιλόσεβιτς υπήρξε προκειμένου να αποτραπεί, ή έστω να καθυστερήσει η ανεξαρτησία της ΠΓΔΜ και παράλληλα ο Σέρβος πρόεδρος να ασκήσει την επιρροή του ώστε να δοθεί μια ευνοϊκή για την Ελλάδα λύση στο ζήτημα της ονομασίας. Ο Καραϊτίδης θεωρεί πως το σερβικό καθεστώς δεν άσκησε καμία πίεση προς τα Σκόπια για να άρουν την αδιαλλαξία τους. Υπόσχονταν στην ελληνική πλευρά πως θα μεσολαβήσει προς τα Σκόπια και παράλληλα κυκλοφορούσε ανεπίσημα διάφορα ευφάνταστα σενάρια, περί διαμελισμού του γειτονικού κράτους και σύστασης ελληνο-σερβικής ομοσπονδίας, τα οποία ακούγονταν ευχάριστα στην Ελλάδα. Στόχος του σερβικού καθεστώτος ήταν να αποσπάσει την υποστήριξη της ελληνικής κοινής γνώμης ώστε να δείχνει στο εσωτερικό της χώρας του ότι η πολιτική του είχε υποστηρικτές και επομένως πως η Σερβία δεν ήταν διεθνώς απομονωμένη.

Τέλος ο Τ. Μίχας (2003, 66-74) αναδεικνύει το ρόλο των ΜΜΕ στη διαμόρφωση των απόψεων της ελληνικής κοινής γνώμης πάνω στο γιουγκοσλαβικό και κατ' επέκταση στις επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Θεωρεί πως το σερβικό καθεστώς εκμεταλλεύτηκε τον παραδοσιακό φόβο της πλειοψηφίας των Ελλήνων απέναντι στην Τουρκία προκειμένου να δικαιολογήσει τον διεξαγόμενο πόλεμο στη Βοσνία και να αποσπάσει έτσι την υποστήριξη τους. Συγκεκριμένα, παρουσίαζε τις πολεμικές επιχειρήσεις εκεί ως προσπάθεια ανάσχεσης της τουρκικής επιρροής στα Βαλκάνια και της αποτροπής σχηματισμού ενός μουσουλμανικού τόξου, το οποίο θα κύκλωνε την Ελλάδα από βορρά. Γίνονταν επίκληση μιας ελληνο-σερβικής συμμαχίας βασισμένης στην κοινή ορθόδοξη πίστη και στην ιστορία της συμπόρευσης των δύο χωρών σε προηγούμενους πολέμους. Περαιτέρω η συμμαχία αυτή σκοπό έχει να αντισταθεί στην επιβουλή άλλων δυτικών δυνάμεων (πχ ΗΠΑ, Γερμανία) στα Βαλκάνια. Κατά το Μίχα τα ελληνικά ΜΜΕ

παρουσίαζαν μεροληπτικά τα γεγονότα στη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων, υιοθετώντας άκριτα την οπτική του καθεστώτος Μιλόσεβιτς, προκειμένου να επιβεβαιώνουν τις πεποιθήσεις και τα αισθήματα της ελληνική κοινής γνώμης απέναντι στις αντιμαχόμενες πλευρές. Το σερβικό καθεστώς με τη σειρά του παρείχε προνομιακή πρόσβαση στους Έλληνες δημοσιογράφους, αποσκοπώντας να αξιοποιήσει την θετική προβολή που του παρείχαν, ώστε να εμπεδώσει την εξουσία του στο εσωτερικό της Σερβίας και να υποσκάψει τις όποιες ανεξάρτητες, αντιπολιτευόμενες φωνές.

Πάντως η μονομέρεια στην προβολή των γεγονότων δεν αφορούσε μόνο τα ελληνικά ΜΜΕ. Καταρχάς επισημαίνεται πως στη Γιουγκοσλαβία τα τοπικά ΜΜΕ συνέβαλαν με την υιοθέτηση και προβολή της κρατικής προπαγάνδας στην έξαρση των εμφύλιων συγκρούσεων. Αλλά και τα δυτικά ΜΜΕ λειτουργούσαν με βάση τα συμφέροντα των χωρών στις οποίες ανήκαν, φθάνοντας συχνά να δαιμονοποιούν συλλήβδην τους Σέρβους, ενώ Κροάτες και Βόσνιοι μουσουλμάνοι παρουσιάζονταν ως τα μόνα «αθώα» θύματα (Αθανασιάδης 2008, 240-246).

6.5. Η επίδρασης της πολιτικής κουλτούρας στην ελληνική εξωτερική πολιτική στο γιουγκοσλαβικό.

Στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων συνέβαλε και η κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα. Αυτή περιλαμβάνει το σύνολο των αξιών, παραδόσεων και πολιτισμικών προτύπων, τα οποία ενσωματώνουν και αποδέχονται ως δεδομένα τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας. Με τη σειρά της η κουλτούρα επηρεάζει υπόρρητα τις στάσεις και τις συμπεριφορές των μελών της ομάδας (Hardy 1996). Η ελληνική πολιτική κουλτούρα χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός πολιτισμικού δυϊσμού, ο οποίος έγκειται στην ύπαρξη δύο διακριτών, ανταγωνιστικών παραδόσεων, σχετικά με τον τρόπο αντίληψης, συγκρότησης και μελλοντικής προοπτικής της ελληνικής κοινωνίας. Η πρώτη παράδοση, αποκαλούμενη μεταρρυθμιστική, είναι η πλέον εξωστρεφής και δυτικοτρόπη, όπου τα άτομα της έχουν τη δυνατότητα να ανταπεξέλθουν στις σύγχρονες κάθε φορά προκλήσεις του εγχώριου και διεθνούς περιβάλλοντος, οι οποίες συνιστούν ευκαιρίες ανέλιξης για αυτά. Η αντίθετη πολιτισμική παράδοση, που ονομάζεται παρωχημένη (underdog), είναι εσωστρεφής με αναφορές στην παράδοση της καθ' ημάς ανατολής. Τα μέλη της νιώθουν απειλή από τις μεταβαλλόμενες συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος, καθότι στερούνται των απαραίτητων πόρων και δεξιοτήτων που θα τους

επέτρεπαν να ανταπεξέλθουν με επάρκεια (Διαμαντούρος 2010, 12-14). Στην εξέλιξη της νεοελληνικής κοινωνίας έχει παρατηρηθεί πως εκσυγχρονιστικά και παραδοσιακά στοιχεία είναι δυνατόν να συνυπάρχουν ταυτόχρονα στα ίδια υποκείμενα (Βούλγαρης 2019, 80-82). Ο εκσυγχρονισμός, η τεχνολογική πρόοδος και η οικονομική ανάπτυξη δεν συνεπάγονται αναγκαστικά την αποδοχή των αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατίας, των ατομικών δικαιωμάτων και της ανοικτής κοινωνίας (Μίχας 2003, 245-247).

Προσπαθώντας να ερμηνεύσει τη στάση που υιοθέτησε η ελληνική κοινωνία απέναντι στο μακεδονικό ζήτημα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο Σκυλακάκης (1995, 251-253) αναφέρεται στις έρευνες που πραγματοποίησε στην ελληνική κοινή γνώμη ο έγκριτος Αμερικανός αναλυτής J. Glick. Από αυτή συνάγεται ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων αντιλαμβάνονταν ότι η χώρα τους βίωνε είναι μια πολύπλευρη κρίση με χαρακτηριστικά την υστέρηση έναντι των υπολοίπων ευρωπαϊκών κρατών και την ύπαρξη μια σειράς χαμένων ευκαιριών για τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Οι απόψεις αυτές αναπόφευκτα υπήρξαν αιτίες δημιουργίας αισθημάτων μειονεξίας, απαισιοδοξίας και απογοήτευσης που διακατείχαν τους Έλληνες πολίτες. Επιπρόσθετα, η έρευνα διαπιστώνει τα αισθήματα ανασφάλειας και απειλής για την μελλοντική οικονομική κατάσταση και τις προοπτικές απασχόλησης των Ελλήνων από το άνοιγμα της κοινής ευρωπαϊκής αγοράς που θα πραγματοποιούνταν το 1992. Όταν επομένως προέκυψε το ζήτημα της ανεξαρτησίας της Μακεδονίας, η ελληνική κοινή γνώμη θεώρησε το ζήτημα της ονομασίας ως προσπάθεια υποκλοπής μέρους της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και επιβουλής σε βάρος των συμφερόντων της χώρας, τόσο από το γειτονικό κράτος, όσο και από τις χώρες εκείνες που δεν συντάσσονταν με τις ελληνικές θέσεις. Τα δυναμικά συλλαλητήρια και η στάση που υιοθέτησε ευρύτερα η ελληνική κοινωνία έναντι της πολιτικής των ευρωπαϊκών χωρών στο γιουγκοσλαβικό μπορεί να ειπωθεί ως πράξεις αντίστασης σε ότι θεωρούσε αφενός ως απειλή, ενώ αφετέρου γίνεται αντιληπτή και ως προσπάθεια εθνικής ανάταξης και απέκδυσης των συμπλεγμάτων μειονεξίας. Το δυστύχημα κατά τον Σκυλακάκη είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικού κόσμου δεν αντιστάθηκε στις σειρήνες του λαϊκισμού και της δημαγωγίας, προσπαθώντας τουναντίον να εκμεταλλευτεί για ίδιον όφελος το κλίμα που είχε διαμορφωθεί.

Στη δεκαετία του 1990 κυριάρχησαν απόψεις στην επιστημονική κοινότητα ότι μετά το τέρμα του Ψυχρού Πολέμου οι συμμαχίες θα δομούνταν επί τη βάση κοινών πολιτισμικών παραγόντων με κυρίαρχο το θρήσκευμα. Αυτός ο παράγοντας ερμήνευε και τη στάση διαφόρων κρατών απέναντι στη γιουγκοσλαβική κρίση. Ενδεικτικά αναφέρεται η

προσέγγιση Ελλάδας και Σερβίας βασίστηκε στην κοινή ορθόδοξη πίστη και της ιστορικής αντίθεσης με το μουσουλμανικό στοιχείο στα Βαλκάνια. Η Ελλάδα παρείχε έμπρακτη βοήθεια στη Σερβία, είτε στο να παρακάμψει τις οικονομικές κυρώσεις, είτε προσφέροντας διπλωματική υποστήριξη στα διεθνή όργανα στα οποία μετείχε, αποστασιοποιούμενη από τους δυτικούς συμμάχους της (Huntington 1996, 283-284).

Η ύπαρξη ελληνοσερβικής φιλίας, ενός ιστορικού δεσμού των δύο λαών κυριάρχησε στη δημόσιο λόγο σε Ελλάδα και Σερβία, κατά τη διάρκεια των γιουγκοσλαβικών πολέμων της δεκαετίας του 1990, αναπαράγοντας μια ρητορική περί κοινής μοίρας, θρησκείας και περιθωριοποίησης. Αν και οι διμερείς σχέσεις είχαν περάσει από σοβαρή κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1980 λόγω του Μακεδονικού ζητήματος, η κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας άλλαξαν άρδην το σκηνικό. Στη δεκαετία του 1990 οι δύο χώρες βίωναν μια βαθιά κοινωνικοπολιτική και οικονομική κρίση. Η Σερβία ήταν αντιμέτωπη με τον πόλεμο και τη διεθνή απομόνωση, ενώ η Ελλάδα ταλανιζόταν από οικονομικά προβλήματα, κομματικές αντιπαραθέσεις και τη διαμάχη για το όνομα της Μακεδονίας. Σε αυτό το ασταθές περιβάλλον, η εύρεση ενός συμμάχου και ο καθορισμός κοινών αντιλήψεων και εχθρών προσέφεραν μια αίσθηση σταθερότητας. Η βάση της ελληνοσερβικής προσέγγισης μπορεί να περιγραφεί με τον όρο «φαντασιακή κοινότητα των αδικημένων» (imagined community of underdogs). Το αφήγημα αυτό βασίστηκε σε κοινά μοτίβα των εθνικών ιστοριών των δύο λαών: την αίσθηση της θυσίας, της μάχης και της προδοσίας. Έλληνες και Σέρβοι αυτοπαρουσιάζονταν ως πιόνια στα χέρια των Μεγάλων Δυνάμεων και θύματα της «τουρκικής/μουσουλμανικής» ή «δυτικής/αμερικανικής» επιβολής. Έτσι στην περίοδο των γιουγκοσλαβικών πολέμων, στην Ελλάδα η ταύτιση με τους Σέρβους γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στους φορείς παραδοσιακών (δεξιών) και ριζοσπαστικών (αριστερών) αντιλήψεων. Οι πρώτοι τόνιζαν την κοινή Ορθόδοξη πίστη και το φόβο απέναντι σε ένα «ισλαμικό τόξο» στα Βαλκάνια. Οι δεύτεροι αναγνώριζαν μια σερβική αντίσταση απέναντι στον ιμπεριαλισμό, τον αμερικανικό επεκτατισμό και τη «Νέα Τάξη Πραγμάτων» στα Βαλκάνια. Το κλίμα αναπαράγονταν από τα ελληνικά ΜΜΕ, ιδίως τα ιδιωτικά, που για να κυριαρχήσουν στο νέο ανταγωνιστικό ραδιοτηλεοπτικό πεδίο είχαν διολισθήσει στον λαϊκισμό και τη δημιουργία εντυπώσεων διογκωμένων με θεωρίες συνωμοσίας. Η προβολή των γεγονότων, ειδικά στον πόλεμο της Βοσνίας, χαρακτηρίζονταν από μονομέρεια και ενίοτε από εθελοτυφλία απέναντι στα εγκλήματα πολέμου στη Βοσνία, όπως αυτό στη Σρεμπρένιτσα. Το πρόβλημα είναι οι αυτές οι

αντιλήψεις που κυριάρχησαν στις δύο χώρες επέτειναν μια συλλογιστική άρνησης της της εξωτερικής κριτικής, αυτοδικαίωσης και άρα απομόνωσης από τις υπόλοιπες χώρες (Fotiadis 2022, 224-240).

Η Ορθοδοξία επίδρασε καθοριστικά στη διαμόρφωση των στάσεων και των αντιλήψεων της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη γιουγκοσλαβική κρίση. Άλλωστε η ελληνική ορθόδοξη εκκλησία διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο τόσο στα συλλαλητήρια για το μακεδονικό, όσο και στην υποστήριξη των ομόδοξων Σέρβων. Στην Ελλάδα, αλλά και ευρύτερα στα Βαλκάνια, η γέννηση νέων εθνών-κρατών κατά τον 19^ο αιώνα συμπορεύτηκε με τη δημιουργία εθνικών ορθοδόξων εκκλησιών, ενταγμένων στις δομές του κράτους. Από τη στιγμή που η θρησκευτική πίστη αποτελούσε καθοριστικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας στα Βαλκάνια, η ορθόδοξη θρησκεία έγινε ουσιώδες χαρακτηριστικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας (Μίχας 2003, 199-212). Όμως, η πρόσληψη από την ορθόδοξη εκκλησία της πολιτικής ιδεολογίας του εθνικισμού αντίκειται στον οικουμενικό και πνευματικό της ρόλο και γι' αυτό το λόγο ήδη από το 1872 το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε καταδικάσει το φαινόμενο του εθνοφυλετισμού (Αθανασιάδης 2008, 254-257).

Περαιτέρω, η υποστήριξη της ελληνικής κοινής γνώμης προς τους Σέρβους, παρότι ήταν οι κύριοι υπαίτιοι για τους στους γιουγκοσλαβικούς πολέμους αποδίδεται από τον Μίχα (2003, 213-228) στη δεσπόζουσα στην Ελλάδα, αλλά και ευρύτερα στα Βαλκάνια, ιδεολογία του εθνοτικού εθνικισμού. Με βάση αυτόν η ένταξη σε ένα έθνος-κράτος βασίζεται με βάση κύρια εθνοτικά στοιχεία (γλώσσα, θρησκεία, εθνική καταγωγή) και όχι απλά στην κατοχή της ιδιότητας του πολίτη. Το γεγονός αυτό κάνει τους βαλκανικούς λαούς λιγότερο ανεκτικούς προς τους «Άλλους», δηλαδή τις μειονότητες που δεν διαθέτουν τα ίδια εθνοτικά χαρακτηριστικά που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα. Επομένως η προσπάθεια των Σέρβων να αναδιατάξουν τα εσωτερικά σύνορα της πρώην Γιουγκοσλαβία προκειμένου να εξασφαλισθεί στο δυνατόν η εθνική ομοιογένεια αποτελούσε για την ελληνική κοινή γνώμη θεμιτή επιδίωξη.

Τέλος, άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας είναι ο αντιδυτικισμός, που ειδικά στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και μετά λαμβάνει το χαρακτήρα του αντιαμερικανισμού. Ο αντιαμερικανισμός εμφανίζεται καταρχάς ως αντίθεση στη πολιτική παρεμβάσεων των ΗΠΑ στα εσωτερικά της Ελλάδα μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Ενισχύεται εξαιτίας του Κυπριακού και των ίσων αποστάσεων που θεωρείται ότι οι ΗΠΑ τηρούν στις ελληνοτουρκικές διενέξεις. Ο αντιαμερικανισμός είναι

εντονότερος κατά την μεταπολιτευτική περίοδο, τόσο εξαιτίας της αμερικανικής υποστήριξης στην απριλιανή δικτατορία, όσο και λόγω της στάσης των ΗΠΑ στην κυπριακή τραγωδία (Λαλιούτη 2015, 197-200).

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ο αντιαμερικανισμός δεν εξαφανίστηκε, αλλά απέκτησε νέα χαρακτηριστικά και εκφράστηκε πέρα από τα παραδοσιακά όρια της αριστεράς. Στην Ελλάδα, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων και η αποδυνάμωση της ιδεολογικής επιρροής της αριστεράς επέτρεψαν την εντονότερη ανάπτυξη αντιαμερικανικών στάσεων και στον χώρο της λαϊκής, ριζοσπαστικής ή εθνικιστικής δεξιάς. Εκτός από την κλασική αντίληψη, ότι οι ΗΠΑ τηρούν πολιτική ίσων αποστάσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, νέες αιτίες αντιαμερικανισμού αποτελούν η παγκοσμιοποίηση υπό αμερικανική ηγεμονία και η ενίσχυση του διεθνούς οικονομικού ανταγωνισμού που δημιουργούν αισθήματα φόβου και ανεπάρκειας σε ευρεία λαϊκά στρώματα. Η αβεβαιότητα της μεταδιπολικής εποχής ενίσχυσε τα αισθήματα ανασφάλειας και καχυποψίας απέναντι στις ΗΠΑ. Επίσης, οι αμερικανικές στρατιωτικές επεμβάσεις, ιδιαίτερα στα Βαλκάνια και στο Ιράκ, τροφοδότησαν αντιδράσεις της κοινής γνώμης. Στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας, μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινής γνώμης υποστήριξε τους Σέρβους, αναπτύσσοντας μια πολιτισμική και θρησκευτική ταύτιση που ενίσχυσε τον αντιδυτικισμό. Έτσι, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, ο αντιαμερικανισμός στη δεξιά συνδέθηκε περισσότερο με ζητήματα ταυτότητας, θρησκείας και αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση παρά με τις παραδοσιακές ιδεολογικές αντιπαραθέσεις του Ψυχρού Πολέμου (Λαλιούτη 2010). Πράγματι, ο αντιαμερικανισμός στη δεκαετία του 1990 έλαβε άλλη μορφή από αυτή των προγενέστερων δεκαετιών. Κατά την επίσκεψη του στην Αθήνα (1999) ο πρόεδρος των ΗΠΑ Clinton στην ομιλία του καταδίκασε την αμερικανική υποστήριξη προς τη χούντα, θεωρώντας πως με αυτό τον τρόπο θα κατεύναζε τη δυσαρέσκεια της ελληνικής κοινής γνώμης. Όμως, οι μαζικές διαδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν δεν είχαν ως αντικείμενο διαμαρτυρίες την πολιτική παρεμβάσεων των ΗΠΑ κατά τα περασμένα έτη, αλλά την έντονη αντίθεση των διαδηλωτών ενάντια στις αμερικανικές επεμβάσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Μίχας 2003, 241-242).

7. Συμπεράσματα

Η Γιουγκοσλαβία προήλθε από τη συνένωση των νότιων σλαβικών λαών, μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τη διάλυση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η συγκατοίκηση στο νέο κράτος υπήρξε προβληματική εξ' αρχής, καθώς υπήρχε έντονη διαμάχη ανάμεσα στους υποστηρικτές ενός συγκεντρωτικού κράτους υπό σερβικό έλεγχο και σε αυτούς που υποστήριζαν μια αποκεντρωμένη δομή, με σημαντική αυτονομία για τα συστατικά μέρη. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ανέδειξε εμφατικά αυτές τις διαιρέσεις. Μεταπολεμικά, η αναμόρφωση της Γιουγκοσλαβίας σε ομοσπονδιακή δομή, σε συνδυασμό με την επιβολή του μονοπωλίου του κομμουνιστικού κόμματος και τη χαρισματική προσωπικότητα του Τίτο, συνέβαλαν στην οικοδόμηση μιας ενιαίας γιουγκοσλαβικής ταυτότητας και στην συμπίεση των επιμέρους εθνικισμών. Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης η γεωπολιτική σημασία της Γιουγκοσλαβίας στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καθώς χρησίμευε ως ουδέτερη ζώνη στην νοτιοανατολική Ευρώπη, ευρισκόμενη ανάμεσα στους δύο αντίπαλους συνασπισμούς. Περαιτέρω, ο ηγετικός της ρόλος στο Κίνημα των Αδεσμεύτων της επέτρεπε να απολαμβάνει μια διεθνή θέση σημαντικά μεγαλύτερη από το μέγεθος της ως χώρα.

Παρά ταύτα, οι διαφωνίες ανάμεσα στους υποστηρικτές του συγκεντρωτικού και του αποκεντρωτικού μοντέλου συνέχισαν να υπάρχουν και εντός της *Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών*, οι οποίες εντάθηκαν από τις αρρυθμίες του παραγωγικού μοντέλου στη δεκαετία του 1960 και τις σημαντικές διαφορές στην οικονομική ανάπτυξη που παρατηρούνταν ανάμεσα στις ομόσπονδες δημοκρατίες. Ο Τίτο προσπάθησε να υπερκεράσει τις διαφορές με το Σύνταγμα του 1974, μεταφέροντας αφενός αρμοδιότητες στις ομόσπονδες δημοκρατίες, αφετέρου ενισχύοντας το ρόλο του κομμουνιστικού κόμματος.

Τη δεκαετία του 1980 η Γιουγκοσλαβία εισήλθε σε μια αργή αλλά σταθερή τροχιά αποσύνθεσης. Καταρχάς ο θάνατος του Τίτο σήμανε την απώλεια ενός σημαντικού ενοποιητικού παράγοντα. Το Σύνταγμα του 1974 ενίσχυε την πολυδιάσπαση, αντί του συντονισμού και της ευελιξίας στη λήψη αποφάσεων σε κρίσιμους καιρούς. Περαιτέρω, στη Γιουγκοσλαβία παρατηρούνταν έντονα φαινόμενα οικονομικής ύφεσης, ως απόρροια των πετρελαϊκών κρίσεων της δεκαετίας 1970 και του υπερδανεισμού κατά την προηγούμενη δεκαετία. Έτσι η οικονομική δυσπραγία ενίσχυσε τις αποσχιστικές

τάσεις και τους επιμέρους εθνικισμούς, καθώς οι πλουσιότερες ομόσπονδες δημοκρατίες ήταν απρόθυμες στη συνέχιση των επιδοτήσεων προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες. Τέλος, το φαινόμενο Γκορμπατσόφ, που επέτρεψε την προσέγγιση Ανατολής και Δύσης, υποβάθμισε σημαντικά το γεωπολιτικό ρόλο της Γιουγκοσλαβίας, άρα και τη σημασία της διατήρησής της ως επιτήδειου ενδιάμεσου. Έτσι, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδότησε την αρχή του τέλους για τη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία.

Η Ελλάδα συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους νικητές του Ψυχρού Πολέμου. Πλην όμως οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις που θα συντελούνται στη Βαλκανική στη δεκαετία του 1990 γίνονταν αντιληπτές ως απειλές για την ασφάλειά της. Στη διάρκεια της μεταπολίτευσης σημαντικότερη πρόκληση για την ελληνική εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας ήταν οι τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο και το Κυπριακό. Επομένως, η Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 είχε φροντίσει να βελτιώσει σημαντικά τις σχέσεις της με όλους τους βόρειους γείτονές της, ώστε να αναπροσανατολίσει την αμυντική της διάταξη προς Ανατολάς. Σε αυτό συνέργησε άλλωστε και η ύφεση του ψυχροπολεμικού ανταγωνισμού. Ειδικότερα, οι σχέσεις της Ελλάδας με την Γιουγκοσλαβία είχαν βελτιωθεί αισθητά από τη δεκαετία του 1950 και η γειτονική χώρα ως μέλος του Κινήματος των Αδεσμεύτων ήταν υποστηρικτική στις ελληνικές θέσεις στο Κυπριακό. Όμως, το μακεδονικό ζήτημα παρέμενε ένα λανθάνουν πρόβλημα στις διμερείς σχέσεις. Για την Γιουγκοσλαβία η ανάδειξη μιας διακριτής μακεδονικής εθνότητας στο νότο της αποτέλεσε αρχικά αμυντική τακτική έναντι των βουλγαρικών διεκδικήσεων. Στη συνέχεια όμως η Γιουγκοσλαβία χρησιμοποίησε τη ρητορική περί ύπαρξης σλαβομακεδονικής μειονότητας σε Βουλγαρία και Ελλάδα ως όχημα παρεμβάσεων στο εσωτερικό τους. Αξίζει να σημειωθεί πώς λόγω πληθυσμού, μεγέθους και θέσης, η Γιουγκοσλαβία διέθετε μια ηγεμονική παρουσία στην Βαλκανική. Μπορεί η ύπαρξη μιας ουδέτερης Γιουγκοσλαβίας να διασφάλιζε τη σταθερότητα στην περιοχή, όμως το ισοζύγιο ισχύος με την Ελλάδα ήταν ανισομερές, επιτρέποντας το γιουγκοσλαβικό ηγεμονισμό.

Παρά ταύτα, η παγίωση των διαχωριστικών γραμμών στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια, που είχαν χαραχθεί στην αρχή του Ψυχρού Πολέμου, παρείχαν μια αίσθηση σταθερότητας. Η προοπτική διάλυσης της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας το 1991 θορύβησε την Ελλάδα για δύο λόγους. Καταρχάς εξαιτίας της διαφαινόμενης ανεξαρτησίας της ΠΓΔΜ, καθώς διεκδικούσε να αναγνωριστεί διεθνώς ως «Μακεδονία», γεγονός που θα παγίωνε την μονοπώληση της ονομασίας από το γειτονικό κράτος. Κατόπιν ο κατακερματισμός υφιστάμενων κρατών στα Βαλκάνια και η δημιουργία νέων, μικρότερων και πιθανόν

ανίσχυρων, επέτεινε την ανασφάλεια στο βαθμό που αυτά θα ήταν υποχείρια ισχυρών δυνάμεων. Ειδικότερα την Ελλάδα ανησυχούσε το ενδεχόμενο δημιουργίας κρατών με σημαντικό μουσουλμανικό πληθυσμό, όπως η Βοσνία και το Κόσοβο. Σε συνδυασμό με την κατά πλειοψηφία μουσουλμανική Αλβανία αλλά και την Βουλγαρία, στην οποία η τουρκική μειονότητα είχε αποκτήσει ρυθμιστικό ρόλο στο εσωτερικό της, η Ελλάδα ανησυχούσε έντονα για τη διεύρυνση της τουρκικής επιρροής στα βόρεια σύνορα της. Έτσι λοιπόν η ελληνική εξωτερική πολιτική στις αρχές της δεκαετίας του 1990 προσανατολίστηκε στη σύναψη προνομιακών σχέσεων με τη Σερβία, ως παράγοντα σταθερότητας στην περιοχή.

Ελλάδα και Σερβία επιδίωκαν τη διατήρηση της ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας. Για την Ελλάδα η ύπαρξη μιας ενιαίας Γιουγκοσλαβίας υπό σερβική ηγεμονία διασφάλιζε αφενός ότι το μακεδονικό θα παρέμενε διμερές ζήτημα και δεν θα διεθνοποιούνταν, αφετέρου θα συνεχίζονταν ο έλεγχος επί των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Βαλκανικής. Όταν η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας κατέστη αναπότρεπτη, η προνομιακή σχέση της Ελλάδας με τη Σερβία αποσκοπούσε αφενός στην άσκηση επιρροής προς τα Σκόπια και αφετέρου στην πιθανή οικοδόμηση ενός άξονα που θα αντιστρατεύονταν τη δημιουργία μουσουλμανικού τόξου στα Βαλκάνια. Καθώς το σερβικό καθεστώς θεωρήθηκε ο κύριος υπαίτιος για τους γιουγκοσλαβικούς πολέμους και δαιμονοποιήθηκε στα μάτια των δυτικών συμμάχων της Ελλάδας, η τελευταία κλήθηκε να ισορροπήσει ανάμεσα στους συμμάχους και εταίρους της, με τους οποίους όχι σπάνια είχαν αποκλίνοντα συμφέροντα στη Βαλκανική, και τη φίλη και ομόδοξη Σερβία. Έτσι, η Ελλάδα επεδίωξε να έχει έναν μεσολαβητικό ρόλο, τις περισσότερες φορές όμως χωρίς επιτυχία, επειδή οι χώρες της Δύσης την αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη, βλέποντας την όχι ως τρίτο ουδέτερο, αλλά ως μέρος του προβλήματος.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1991 – 1995 αναλώθηκε κατά κύριο λόγο με το ζήτημα της ονομασίας με την οποία θα αναγνωρίζονταν η ΠΓΔΜ. Το ζήτημα τέθηκε αρχικά από τα μέσα του 1991, καθώς δεν απασχολήσει νωρίτερα την ελληνική διπλωματία. Η σύνοδος του Μάαστριχτ ήταν η καλύτερη συγκυρία για την Ελλάδα να επιβάλλει σαφή όρο για την αναγνώριση του νέου κράτους με ονομασία διαφορετική από τη συνταγματική, καθώς τότε η Γερμανία και η Ιταλία επείγονταν να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Κροατίας και της Σλοβενίας. Δυστυχώς όπως αποδείχθηκε οι όροι του Μάαστριχτ ήταν ασαφείς και ερμηνεύονταν διαφορετικά από την ελληνική πλευρά και από τους ευρωπαίους εταίρους της. Έτσι, το 1992, μετά τη γνωμοδότηση της επιτροπής Badinter, η Ελλάδα έτρεχε πίσω από τις εξελίξεις προσπαθώντας να καθυστερήσει την αναγνώριση του νέου

κράτους. Η ευαισθητοποίηση της ελληνικής κοινής γνώμης στο θέμα, η διάσταση ανάμεσα σε Μητσοτάκη και Σαμαρά, η ασυμφωνία των πολιτικών δυνάμεων και η προσπάθεια πολιτικής εκμετάλλευσης μέσω της υιοθέτησης μαξιμαλιστικών θέσεων περιόριζαν σημαντικά τα περιθώρια διαπραγμάτευσης της ελληνικής πλευράς. Η υιοθέτηση από το Συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών ως προϋπόθεσης για την αναγνώριση της ΠΓΔΜ τη μη χρήση του όρου Μακεδονία ή παραγώγων της, μπορεί να ικανοποιούσε το λαϊκό αίσθημα, όμως αποτέλεσε τροχοπέδη στη γρήγορη εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης, παρά τις έντονες μεσολαβητικές προσπάθειες την περίοδο 1992 – 1995.

Η παρούσα εργασία κατέδειξε emphatically ότι οι εξελίξεις στην εγχώρια πολιτική σκηνή και η ελληνική πολιτική κουλτούρα συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο γιουγκοσλαβικό κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Ειδικότερα το ελληνικό πολιτικό σύστημα, το οποίο χαρακτηρίζεται από το λαϊκισμό και τον κομματικό ανταγωνισμό ως παίγνιο μηδενικού αθροίσματος, δυσχέρανε τη συνεννόηση και αποτέλεσε τροχοπέδη στη γρήγορη επίλυση του ζητήματος της ονομασίας της ΠΓΔΜ. Η ελληνική κοινή γνώμη στις αρχές της δεκαετίας του 1990 βίωνε αισθήματα ανασφάλειας, απογοήτευσης και μειονεξίας λόγω οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων, αλλά και εξαιτίας των προκλήσεων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το Μακεδονικό ζήτημα αντιμετωπίστηκε ως απειλή κατά της εθνικής ταυτότητας, προκαλώντας έντονες αντιδράσεις και μαζικές κινητοποιήσεις.

Παράλληλα, αναπτύχθηκε έντονη φιλοσερβική στάση, βασισμένη στην ιδέα μιας ιστορικής ελληνοσερβικής φιλίας και μιας κοινής μοίρας απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις. Η αντίληψη αυτή, που περιγράφεται ως «φανταστική κοινότητα των αδικημένων», συνέβαλε στη διαμόρφωση κοινών εχθρών και αφηγήσεων μεταξύ Ελλήνων και Σέρβων. Καθοριστικός υπήρξε επίσης ο ρόλος της Ορθοδοξίας, η οποία λειτούργησε ως στοιχείο εθνικής ταυτότητας και πολιτικής συσπείρωσης. Η Εκκλησία στήριξε ενεργά τόσο τα συλλαλητήρια για το Μακεδονικό όσο και τους Σέρβους κατά τη διάρκεια των πολέμων. Επιπλέον, η κυριαρχία του εθνοτικού εθνικισμού στα Βαλκάνια ευνόησε την κατανόηση και αποδοχή των σερβικών επιδιώξεων για εθνική ομοιογένεια. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία είχε ο αντιδυτικισμός και ειδικότερα ο αντιαμερικανισμός, ο οποίος ενισχύθηκε από ιστορικές εμπειρίες, την παγκοσμιοποίηση και τις αμερικανικές επεμβάσεις στα Βαλκάνια. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας ελληνικής στάσης, συχνά αποστασιοποιημένης από τους δυτικούς συμμάχους και περισσότερο φιλικής προς τη Σερβία κατά τη διάρκεια της γιουγκοσλαβικής κρίσης.

Βιβλιογραφία

1. Αθανασιάδης, Α. (2008), *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία: Πτυχές της ιστορικής και θρησκευτικής του διάστασης*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
2. Βακαλόπουλος, Κ. (2009), *Το Μακεδονικό Ζήτημα: 1856 – 1913*, Το Βήμα, Αθήνα.
3. Βαλντέν, Σ. (1999), «Η ελληνική δικτατορία και οι ανατολικές χώρες: 1967-1974», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμος 13, σελ. 123-139.
4. Βερέμης Θ. (1999). Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, The Brookings Institution, Washington DC 1995, ix+536 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 14, 173–175.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.15165>.
5. Βερέμης, Θ. (2004), *Βαλκάνια από το 19ο ως τον 21ο αιώνα: Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
6. Βερέμης, Θ. & Κολιόπουλος, Γ. (2006), *Ελλάς: Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
7. Βερέμης, Θ. (2025), *Ο Γιουγκοσλαβικός Εμφύλιος και η Δυτική Εμπλοκή*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
8. Βούλγαρης Γ. (2019), *Ελλάδα: Μια χώρα παραδόξως νεωτερική*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
9. Γκότα – Συμυριούδη, Δ. «Η Συμφωνία της Άγκυρας», *Η Καθημερινή*, 25/8/2013, σελ. 24.
10. Γρυλλάκης, Ν. (2008), *Η Μακεδονία χθες, σήμερα και αύριο*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα.
11. Δαφνής, Γρ. (1997), *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων: 1923-1940*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
12. Διαμαντούρος Νικ. (2010), *Πολιτισμικός δυσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
13. Εμμανουηλίδης, Ε. Α. (2014). «Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια: 1974-1989», Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Νομική Σχολή - Τομέας Διεθνών Σπουδών.
<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42238>

14. Καρπόζηλος, Κ. & Χριστόπουλος, Δ. (2018), *10 + 1 Ερωτήσεις και Απαντήσεις για το Μακεδονικό*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.
15. Κοππά, Μ. (2005), «Ελληνική βαλκανική πολιτική: Τριάντα χρόνια μετά», στο Αρβανιτόπουλος Κ. & Κοππά, Μ. (επιμ.), *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: 1974-2004*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, σελ. 47-56.
16. Κοππά, Μ. & Τζιφάκης, Ν. (2024) *Ο Εξευρωπαϊσμός των Δυτικών Βαλκανίων*, Εκδόσεις Κάλλιπος, Ζωγράφου.
17. Κούμας, Μ. & Χουρχούλης, Δ. (2024), *Ειδικά θέματα ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1923-2014*, Αθήνα, Κάλλιπος.
18. Κουρκουβέλας, Λ. (2021). Διαβαλκανική Διάσκεψη στην Αθήνα, *Η Καθημερινή*, 29/3/2021. <https://www.kathimerini.gr/politics/561309343/diavalkaniki-diaskepsinathina/>
19. Λαγάνη, Ε. (1994) «Σερβία και Σέρβου», στο *Βαλκάνια: Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, σελ. 435-495, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
20. Λαλιούτη Ζ. (2010), «Αντιαμερικανισμός και ελληνική δεξιά στη μεταψυχροπολεμική εποχή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 35, Ιούλιος 2010, σελ. 89-120.
21. Λαλιούτη Ζ. (2015), «Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της Μεταπολίτευσης, 1974-1985: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή, Κ. Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 197-210.
22. Λυγερός, Σ. (2008), *Εν Ονόματι της Μακεδονίας: Ο διπλωματικός πόλεμος για το όνομα*, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, Αθήνα.
23. Μαραντζίδης, Ν. (2023), *Στη σκιά του Στάλιν: Μια παγκόσμια ιστορία του ελληνικού κομμουνισμού*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
24. Μαυρογορδάτος, Γ. (2017), *Μετά το 1922: Η Παράταση του Διχασμού*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
25. Μητσοτάκης, Α. (1994), «Κροατία – Σλοβενία», στο *Βαλκάνια: Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, σελ. 513-568, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
26. Μιχαηλίδης, Ι. Δ. (2018). «Σε αναζήτηση νέων ισορροπιών: Η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας 1950-1967», στο Νίκος Μαραντζίδης – Ιάκωβος Μιχαηλίδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες* (σελ. 75-89), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

27. Μίχας, Τ. (2003), *Ανίερη Συμμαχία: Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*, Εκδόσεις Ελάτη, Πειραιάς.
28. Οικονόμου, Ν. & Τσουνάκος, Ο. (2007), «Μεταπολίτευση και πορεία προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (1974-2004)», στο *Ελληνική Ιστορία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα σελ. 777-794.
29. Παπασωτηρίου, Χ. (1994), *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
30. Πλουμίδης, Σ. (2022), Η «Σιδήρα» Δεκαετία, Μίνωας, Αθήνα.
31. Ροζάκης, Χ. (1995) «Η Κρίση στη Γιουγκοσλαβία: Ένας αποκαλυπτικός διάλογος ανάμεσα στην ελληνική εξωτερική πολιτική και στην πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», *Βαλκάνια: Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, σελ. 27-71, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα.
32. Σαρλής, Π. (1993), *Η Διάλυση της Γιουγκοσλαβίας*, Compupress ΑΕ, Αθήνα.
33. Σβολόπουλος, Κ. (2001), *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
34. Σβολόπουλος, Κ. (2022), *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
35. Σκυλακάκης, Θ. (1995), *Στο όνομα της Μακεδονίας*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα.
36. Στεφανίδης, Ι. (2018), «Εθνικισμός εναντίον Ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974», στο Νίκος Μαραντζίδης – Ιάκωβος Μιχαηλίδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες* (σελ. 317-323), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
37. Σφέτας, Σπ. (2018). *Οι μεταλλάξεις του Μακεδονικού: Ο μακρύς δρόμος προς τις Πρέσπες*, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα.
38. Σφέτας, Σπ. & Ι. Μιχαηλίδης (2015), «Πολιτικοί πρόσφυγες στην Γιουγκοσλαβία», στο Αντωνίου, Γ. & Στ. Καλύβας (επιμ.), *Οι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου. Κοινωνικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σελ. 37-64.
39. Σφέτας, Σπ. (2013). *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, (τόμος 2): Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
40. Σφήκα – Θεοδοσίου Α. (2004), *Η Ιταλία στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

41. Σωτηρόπουλος, Δ. (2020), «Κράτος, κόμματα και διακυμάνσεις της δημοκρατίας στην Ελλάδα, 1974-2020». Στο Βούλγαρης, Γ., Κωστής, Κ. & Ριζάς, Σ. *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός: Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σελ. 353-379.
42. Τζίμας, Σ. (2014), *Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας και οι ελληνικές φαντασιώσεις*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
43. Τσάκωνας, Π. (2025), «Η Ελλάδα σε αναζήτηση ασφάλειας και ο «εξευρωπαϊσμός» της εξωτερικής πολιτικής», στο Α. Κλάψης & Ν. Τζιφάκης (επιμ.) *Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής*, Εκδότης: Konrad -Adenauer -Stiftung, Greece and Cyprus, Αθήνα, σελ. 17-38.
44. Τσίβος, Κ. (2025) *Η υβριδική λαϊκή δημοκρατία της Ελλάδας: Μια κοινωνική ιστορία του ΚΚΕ στην υπερωρία (1949-1989)*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
45. Χατζηβασιλείου, Ε. (2010), *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
46. Χατζηβασιλείου, Ε. (2020), «Περιφερειακές πιέσεις και ασφάλεια: Η ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια, 1912-1991». Στο Βούλγαρης, Γ., Κωστής, Κ. & Ριζάς, Σ. *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός: Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, σελ.58-78.
47. Allison, G. (1969) "Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis", *The American Political Science Review*, Vol. 63, No 3, pp. 689-718.
48. Banac, I. (2019), «Δεν μαλώναμε, δεν βριζόμασταν»: Το τίμημα της γιουγκοσλαβικής ανεξαρτησίας μετά τη σοβιετική επέμβαση στην Τσεχοσλοβακία, στο Rajak, S., Μπότσιου, Κ., Καραμούζη, Ε. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα, σελ. 265-297.
49. Bridge (2016) *Foreign Policies of the Great Powers (Vol. VI): From Sadowa to Sarajevo - The Foreign Policy of Austria-Hungary (1866-1914)*, Routledge, London.
50. Clark, C. (2014), *Οι υπνοβάτες: Πώς η Ευρώπη πήγε στον πόλεμο το 1914*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
51. Cramer, M. (2019), «Ο Στάλιν, η ρήξη με τη Γιουγκοσλαβία και οι σοβιετικές και ανατολικο-ευρωπαϊκές προσπάθειες να ανακτηθεί ο έλεγχος: 1948 – 1953», στο Rajak, S., Μπότσιου, Κ., Καραμούζη, Ε. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα, σελ. 70-115.

52. Dakin D. (1998). *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
53. Fotiadis, R. (2022), United against “The Horsemen of the Apocalypse” and “The Chessmen of the Devil”. The Greek Serbian Friendship during the 1999 NATO Intervention in Yugoslavia, in *Comparative Southeast European Studies*, Vol. 70(2), pp. 224–245. <https://doi.org/10.1515/soeu-2021-0029>
54. Glenny, M. (1996), *The Fall of Yugoslavia*, 3rd edition, Penguin Books, London.
55. Hardy, C. (1996) “Understanding Power: Bringing about Strategic Change” in *British Journal of Management*, Vol.7, Special Issue, pp. S3-S16, British Academy of Management.
56. Hasan, S. (1981), Yugoslavia's foreign policy under Tito (1945-80), *Pakistan Horizon*, 3rd Quarter 1981, Vol. 34, No. 3, pp. 82-120.
57. Hayden, R.M. (2025), *Από τη Γιουγκοσλαβία στα Δυτικά Βαλκάνια: Μελέτες ενός ευρωπαϊκού διαμελισμού 1991-2011*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
58. Huntington, S. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York.
59. Jelavic, B. (2006α), *Ιστορία των Βαλκανίων I: 18^{ος} & 19^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα.
60. Jelavic, B. (2006b), *Ιστορία των Βαλκανίων II: 20^{ός} αιώνας*, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα.
61. Lampe, J.R. (2000), *Yugoslavia as History: Twice there was a country*, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
62. Loupas, A. (2016) “From Paris to Lausanne: Aspects of Greek-Yugoslav Relations during the First Interwar Years (1919–1923)”, *Balkanica XLVII*, pp. 263-284. DOI: 10.2298/BALC1647263L
63. Mazower, M. (2001), *Τα Βαλκάνια*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
64. Pond, E. (2006), *Endgame in the Balkans*, Brookings Institution Press, Washington DC, USA.
65. Rajak, S. (2019), «Από περιφερειακή δύναμη σε παγκόσμιο παράγοντα: Η Γιουγκοσλαβία στις αρχές του Ψυχρού Πολέμου», στο Rajak, S., Μπότσιου, Κ., Καραμούζη, Ε. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα, σελ. 116-147.

66. Ramet, S. (2006), *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918-2005*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D.C.
67. Todorova, M (2005), *Βαλκάνια: Η Δυτική Φαντασίωση*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
68. Tziampiris, A. (2007), “The European Union and the Macedonian Question” in *The History of Macedonia*, Museum of the Macedonian Struggle, pp. 357-374.
69. Voskopoulos, G. (2006), “The Geographical and Systemic Influences on Greek Foreign Policy in the Balkans in the 1990s”, *Perspectives*, Vol. 26, pp. 69-90.
70. Westad, O. A. (2021), *Ο Ψυχρός Πόλεμος: Μια Παγκόσμια Ιστορία*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
71. Zacharia, M. (2019), «Κράτος κάτω από τη σκιά της Σοβιετικής Ένωσης: Η ΕΟΚ, η Ελλάδα και η κρίση στη νότια Ευρώπη τη δεκαετία του 1970», στο Rajak, S., Μπότσιου, Κ., Καραμούζη, Ε. & Χατζηβασιλείου, Ε. (επιμ.) *Τα Βαλκάνια στον Ψυχρό Πόλεμο*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα, σελ. 353-382.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.